AMOS RUBE FILIPI

BIOGRADSKO-VRANSKO PRIMORJE U DOBA MLETAČKO-TURSKIH RATOVA

S OSVRTOM NA POVIJEST NASELJENJA

Kad se radilo na tome da se Vrana za ovaj Zbornik obradi s raznih stanovišta, nametnula se potreba da se u njemu prikaže i njezino bliže područje. Međutim, za turske prisutnosti u ovom kraju sav teritorij od Zadra do Vrane, osim nekih utvrđenja, bio je sasvim opustošen, na njemu nije bilo formiranih naselja i o njemu nema osobitih povijesnih podataka, pa sam odlučio obraditi biogradsko-vransko primorje, tj. Vrani najbliže nastanjeno područje, a to su naselja Bibinje, Sukošan,[1] Krmčine, Turanj, Filipjakov, Biograd i Pakoštane, od kojih su tri posljednja od Vrane udaljena samo 10, 8 i 6 km.

Sukošan za turskih ratova nedavno je obradio Šime Peričić[2] a o cijelom tom primorju pisao je Luka Jelić, koji je u svojoj vrijednoj radnji obradio krupnije povijesne pojave na njegovu širem području, a na primorska sela se je tek neznatno osvrnuo.[3]

Stradanje za tursko-mletačkih ratova

Turci su provaljivali u ove krajeve mnogo prije pada Carigrada (1453), a pogotovo prije pada Beograda (1521). Prve njihove horde javljaju se u Dalmaciji 1415. god. i to kod Makarske, Omiša i Šibenika. Godine 1432. turski vojvoda Ishakbeg provali sa 3000 vojnika u zadarske predjele, gde je nanio veliku štetu blagu i

[1] Među naselja biogradsko-vranskog primorja uvrstio sam i Sukošan i Bibinje jer su oni u prošlosti više puta činili jednu cjelinu. Tako su npr. 1684. god. skupa s ostalim selima ovog primorja sačinjavali grupu primorskih naselja pod upravom Šime Bortulačića.

[2] Peričić Šime, Sukošan u borbi protiv Turaka, Zadarska revija XIII, sv. 6, Zadar 1964, str. 583—592.

[3] Luka Jelić, Povijesno topografske crtice o biogradskom primorju, Vjesnik Hrv. ark. društva III, Zagreb 1898, str. 33—126.

zapregama, a doznavši za njegov dolazak narod se na vrijeme sklonio na sigurno mjesto. Iza pada Bosne (1468) na zadarskom su području Turci »mačem i ognjem opustošili sve do čega su došli i odveli nebrojeno plijena u ljudima i stoki.«[4]

Taj napad je morao biti veoma žestok kad je ponukao mletačke vlasti da bar donekle zaštite živote ljudi na tom području, pa su utvrdili neka naselja, među kojima Bibinje, Sukošan i Turanj. Iza te provale, koja se sve do nedavno smatrala prvom turskom provalom u ovaj kraj, do god. 1500. uslijedilo ih je još devet.[5]

Bosanski sandžakbeg Skender provalio je 1478. god. dva puta u predjele Zadra, a početkom 1481. i treći put, kojom zgodom je poveo 5000 osoba u ropstvo, što je potaklo 42 župnika zadarske i ninske biskupije da god. 1482. pošalju u Mletke dva svoja druga neka im isposluju oslobođenje od desetine zbog »stalnih zalijetanja Turaka i drugih neprijatelja« na njihovo područje. Među spomenutima bili su i župnici Sukošana, Sikova, Tuklječana, Rogova i Zablaća (kod Pakoštana), po čemu se vidi da su i ta sela posjetili Turci.[6] Sela biogradskog primorja stradala su od Turaka i god. 1492.[7]

Nešto prije nego je 1499. god. planuo rat između Carigrada i Venecije ljudi bosanskog Skender paše provale ožujka mjeseca u zadarsku okolinu, a sam paša je iza toga sa 2000 konjanika 10 dana plijenio zadarski kraj, odakle je odveo 7000 ljudi i 50.000 glava stoke. Tih dana je vladala takva strka da su ljudi bezglavo bježali, dapače u jednom slučaju progonjeni od turskih vojnika skakali u more i utopilo se preko 100 osoba, a 500 su ih odveli u ropstvo.[8] Možda se to zbilo na biogradskom primorju, jer znamo da su pri tome napadu stradala i ta sela.[9] Žrtve tog meteža bili su i šestorica župnika, među kojima pogubiše i »dum Stipana na Rogovi pisca«.[10]

I idućih godina su se Turci zalijetali do pred same bedeme Zadra i Nina, kojega su 1500. htjeli osvojiti prislanjajući ljestve na njegove gradske zidine, a iz zadarske okolice odveli su 3000 osoba i 25.000 glava blaga.[11] I godine 1520. iz ovih predjela su odveli 300 ljudi i isto toliko stoke, a iduće godine bilo je opljačkano

[4] Seid, Traljić, Nin pod udarom tursko-mletačkih ratova, Povijest grada Nina, Zadar 1969, str. 530, 531.

[5] C. F. Bianchi, Fasti di Zara religioso-politici-civili dall'anno 1184 av. Cr. sino all'anno 1888, Zadar 1888, str. 65—68.

[6] Traljić, sp. dj., str. 533; — Bianchi, Fasti di Zara, str. 66.

[7] Jelić, sp. dj., str. 38.

[8] Traljić, sp. dj., str. 534.

[9] Jelić, sp. dj., str. 38.

[10] Traljić, sp. dj., str. 534.

[11] Traljić, sp. dj., str. 535.

7 sela biogradskog primorja.[12] Turci nisu prestali sa svojim zalijetanjima i pustošenjima premda su stizali iz udaljenih uporišta. Kad su 1514. god. zauzeli Karin, 1527. Obrovac i Kličevac (kod Benkovca), a 1538. i Vranu, Turci su dobili baze iz kojih su se unaprijed gotovo danonoćno zalijetali u sve zakutke zadarskog kopna.

Na taj način je cijeli zadarski kraj bio opljačkan, porušen i spaljen. Kad bi se prilike donekle smirile i Mlečani i Turci su u te predjele dovodili ljude da im obrađuju zemlju. Ali oni su bili u vječnom strahu od nenadanih napada, pa je i njih brzo nestajalo. Ponovno naseljavanje su vlasti forsirale zato da obrađivanjem zemlje bar donekle osiguraju prehranu građanstva i vojske, a i stoga da pred granicom imaju rezervu seljaka-vojnika.

Područje između Zadra i Vrane, neposredna pozadina našeg primorja, bilo je već 1528. opustošeno: zemlje napuštene i neobrađene, »possessioni tutte inculte et deserte«, jer su ljudi, kako kaže dokumenat, zbog velikog straha od Turaka i Morlaka iselili, a i još uvijek iseljavaju. Stoga su sela u predjelu Tinja i Vrane napuštena, »Villaggi... al presebte sono abandonati«.[13] Dok je Vrana bila u mletačkim rukama igrala je važnu ulogu u obrani ovog kopna, a iza pada u turske ruke poslužila je za pustošenje obližnjih sela, osobito primorskog pojasa.

Ciparski rat (1570—1573). Venecija i Carigrad su međusobno imali neriješenih pitanja. A kad je Carigrad odbio zahtjev Venecije da joj predade otok Cipar, došlo je između njih do tzv. ciparskog rata, koji se najvećom žestinom vodio ne samo na Cipru i na moru nego i u Dalmaciji, a pogotovo na zadarskom kopnu. Na 24. veljače 1570. god. provali u Ravne kotare 15.000 turskih vojnika pod zapovjedništvom trojice sandžaka. Utaborili su se u centru Kotara, između Zemunika i Novigrada, odakle su udarali na mletačke položaje. Osvojili su Vinjerac, Posedarje i Poličnik, a najveći gubitak za Mlečane bio je zauzeće Zemunika i Dračevca, udaljenih od Zadra 14 odnosno 8 km. Svom žestinom su udarili i na Zadar, ali bez uspjeha, pa su se poslužili varkom: 60 turskih vojnika koji su dobro poznavali grad i jezik, obučeni poput nekih mletačkih vojnika, pričinjali su se da ih slijede Turci, pa zamole da ih hitno puste u grad. I kad su im upravo htjeli otvoriti gradska vrata, stražari uvide varku i udare iz pušaka, pa je uz velike gubitke pobjegla i vojska koja je skrivena čekala za svaki slučaj.[14]

[12] Jelić, sp. dj., str. 46.

[13] Ljubić, Commissiones et relationes Venetae, II (1525—1553), Zagreb, str. 42.

[14] Angelo Benvenuti, Storia di Zara dal 1409 al 1797, Milano 1944, str. 115, 116; Bianchi, Fasti di Zara, str. 79; Grga Novak, Prošlost Dalmacije I, Zagreb 1944, str. 194.

Tom zgodom je spaljeno i porušeno svih sedam tadašnjih sela biogradskog primorja, a pučanstvo se razbježalo, ne vrativši se više nikada.

Za ovu tvrdnju ne nalazimo direktnih potvrda kod suvremenih mletačkih povjesničara i kroničara, jer su oni bilježili samo krupnije događaje. Ovdje nam dolaze u pomoć apostolski vizitatori, osobito Valier (1579),[15] koji je pohodio ova mjesta samo 6 godina iza ovog rata. On je veoma bliz događajima, došao je dok te župe nisu bile sasvim obnovljene, pa je zabilježio i neke neznatne pojedinosti, ali za prošlost ovih naselja veoma važne. Nešto podataka nam pruža i apostolski vizitator Priuli (1603)[16] i nekoji mletački predstavnici u izvještajima poslanim u Veneciju.

Valier i ne spominje Bibinje, jer su obnovljene tek između 1581. i 1586. god., tj. 13 godina iza kako su bile spaljene. Sukošan se 1578. god. spominje kao naselje, po čemu se vidi da je odmah iza rata obnovljeno, ali Valier iduće (1579) godine kaže da je župska crkva pod slamom i naređuje nek se presvodi da može odoljeti vatri, po čemu se vidi da je crkva, a dakako i selo, bilo spaljeno. U Tuklječanima je Valier vidio crkvu napola porušenu, a zadarski knez Michiel nakon sedam godina kaže da je selo nedavno opustilo. Za crkvu u Turnju Valier izričito kaže da je nedavno bila porušena i da je naredio nek se postavi krov od crijepa, što nam svjedoči da je bila pod slamom, a Priuli 30 godina iza svršetka rata (1603) donosi da 280 Turanjaca živi u tijesnom utvrđenju, i to u kućama pod slamom, i naglašava da su to Kotarci prebjegli pred Turcima. Filipjakov se od teškog udesa oporavio najkasnije od svih ovih naselja, pa vizitator Priuli tek 1603. god. kaže da se upravo počeo naseljavati. Biograd je odmah iza rata obnovljen i, kako svjedoči Valier i zadarski kapetan Cocco (1581), naseljen sa 60 obitelji pribjeglih iz Tinja, ali su tako bijedni i siromašni, da im je crkva koja je u ratu porušena zatvorena daskama i pokrivena slamom, a kamenje od porušenih zidova još nisu uspjeli iz nje ukloniti. U kakvu su tek stanju bile stambene zgrade? Valier ne spominje Pakoštane, jer su tek 1597. fortificirane i naseljene s 12 sasvim novih porodica, i to 6 iz Biograda, 4 iz Zlosela i 2 iz Murtera. (O svemu ovome se potanje govori u poglavljima o pojedinim naseljima.)

Iz ovoga je očigledno da je svih 7 sela ovog primorja u ciparskom ratu zaista uništeno i ostalo sasvim bez žitelja. U Turanj, Biograd i Pakoštane su se naselile nove obitelji, a starosjedilačko stanovništvo je nestalo. Možda se nešto slično dogodilo i s ostalim

[15] Tajni Vatikanski arhiv, Valierova apostolska vizitacija zadarske nadbiskupije, Arch. Concil. 29, 53, fol. 71r—73r.

[16] Vatikanska biblioteka, Priulijeva apostolska vizitacija zadarske nadbiskupije, Armadium VII, vol. 101, fol. 934r—947v.

naseljima, pa je na taj način u narodu prekinut kontinuitet, izgubila se tradicija, tako da na zadarskom kopnu i njegovu primorju ni izdaleka ne susrećemo toliko starih toponima koliko na zadarskim otocima, osobito onim udaljenijim od kopna. Vidimo, naime, da je npr. na o. Pašmanu, koji je najbliži kopnu, preveliki priliv bjegunaca starosjediocima nametnuo dio svog rječnika, pa i nove nazive. Naravno da su nazivi za važnije položaje sačuvani.

Iza ciparskog rata kopno se počelo ponovo naseljavati, ali ljudi su i nadalje živjeli u vječnom strahu, jer su se turski vojnici i podanici od zgode do zgode zalijetali sve do mora i odvodili ljude i stoku, a kad bi senjski uskoci, o čijim operacijama govorimo u posebnu poglavlju, doznali da se neko selo na turskom području obnovilo, evo ih tamo da spale kuće i odvedu ljude i tako se osvete Turcima. Ljudi su tada mogli živjeti samo u utvrđenim selima, kojih je bio veći broj s obje strane granice.

Zadarski teritorij su dakle napadali i devastirali ne samo turski podanici i Mlečani nego i uskoci, i svaki od njih je išao za tim da zapali sela, odvede stoku, pa da nema tko obrađivati zemlju, glavni izvor prehrane, a time umanji i neprijateljev ratni potencijal. To je nekoliko stoljeća bila ratna taktika svih zaraćenih strana. — Zadarsko kopno su pustošili i lupeži, koji su u velikom broju u onom metežu lovili u mutnom, a pustošenje su pomogla i dva redovita saveznika svakog dužeg rata, a to su kuga i glad.

Ono stanovnika što nije izginulo ili bilo odvedeno bježalo je na sigurnija mjesta: u Zadar, na primorje, na otoke, u Istru, Italiju, pa i u unutrašnjost turskog teritorija, što dalje od nemirne granice. Žitelji Sukošana, Turnja i Pakoštana u nenadanim pogibeljima bježali su na obližnje otočiće.

Čarkanja pred kandijski rat. Tursko-mletačka granica iza ciparskog rata, i to poslije god. 1571, išla je od Babinduba do Pakoštana po hrptu prve primorske gorske kose, tj. po staroj cesti na morsku obalu kod Uljičke. Na toj granici su se često događali incidenti. Za ilustraciju ćemo donijeti kakva su se čarkanja zbivala neposredno pred početak kandijskog rata.

Kadgod je turski sandžak u Vrani trebao ići u rat izvan svoga područja namjerno je na granici izazivao sukobe, samo da bi mogao ostati kod kuće. Tako je npr. Halilaga, koji je inače bio veoma impulsivan čovjek i htio da što više proširi i unaprijedi svoje područje, kad je bio pozvan da ide s vojskom u Ugarsku, na ovoj granici izazvao sukob. Njegov čovjek Ivalelić ugrabi jednu pastiricu iz Filipjakova i tom zgodom je bio ranjen od puške. Prodadoše je za dva konja u turski Zemunik, ali je na intervenciju biogradskog potpukovnika Matkovića bila vraćena. Kad je Ivalelić podlegao ranama, njegova rodbina nahuškana od Durak-bega šest puta

je pozivala Filipjance na megdan. Kako se ovi nisu odazvali, zarobe Baru Mavričića iz Turnja, a Biograđani iza toga uhvate dva Turčina i jednog Vlaha iz Vrane, pa je iza toga Durak-beg vratio Mavričića. Da se Filipjancima osvete, 11 Turaka navali na Filipjakov, ali im stražar pred nosom zatvori seoska vrata. Taj neuspjeh ih još više raspali pa pobiju filipjansku sitnu stoku i 10 volova. Biograđani zatim zaplijene 20 turskih volova, Turci iz Vrane oduzmu Biograđanima 50 glava blaga, a Biograđani njima 21 paripa. Iza toga je između jedne i druge strane došlo do nagodbe, ali je žalac osvete ipak ostao. Turci bezuspješno pokušaju da oplijene Pakoštane, a kad im ni to nije pošlo za rukom, posijeku vinograd biogradskom pukovniku Matkoviću. Biograđani su se spremali da zapale Vranu, ali ih je u tome spriječila kiša.[17]

Kad su Turanjci pošli na Vransku blatinu da nasijeku unajmljenu trstiku, turski vojnici zametnu svađu, kojom zgodom je poginuo jedan odlični Turčin i dva njegova druga. Zatim se digne cijela turska krajina i na zboru zaključi nek se primorce pozove na megdan i time osveti poginule Turke. Njihova delegacija pođe generalnom providuru u Zadar moleći neka dozvoli svojim podanicima megdan na Vranskoj blatini. Providur im ne udovolji, već naoruža Turanj, Filipjakov, Biograd i Pakoštane, kojima je prijetila pogibelj. Na 12. listopada 1644. god. dođe na Rogovo 300 turskih konjanika, kojima primorci saopće da im providur zabranjuje megdan, ali da će krivci biti kažnjeni. Turci golim sabljama navale na njih, zametne se trosatna bitka, iz koje su se Turci povukli s 5, a primorci sa 7 mrtvih. Providur je naredio nek se za osvetu posijeku turski vinogradi pod Vrčevom. Durakbeg je tri puta pozivao na megdan onog Filipjanca koji je pri otimanju pastirice pucao na otimača Ivalelića, ali se on nije odazvao, jer mu je to zabranio providur. Vranski begovi su napokon preko Juzufa Maškovića (kako je istaknuto u poglavlju Pakoštane) nagovorili sultana na obračun s Venecijom i tako je navodno došlo do kandijskog rata.[18] Treba da imamo pred očima kako su se turski vojnici sastojali skoro isključivo od ljudi naše krvi i našega jezika.

Kandijski rat (1645—1669) između Carigrada i Venecije vodio se na otoku Kandiji (Kreti), gdje je Juzuf Mašković navalio na grad Kaneju (Cydonia), ali se vodio i u Dalmaciji na cijeloj granici prema Turskoj, a osobito na zadarskom teritoriju i biogradsko-vranskom primorju. Halilbeg vranski odmah stupi u akciju i 1645. pokuša osvojiti Ražanac, ali bez uspjeha. Također su se i Grusi junački branili, ali kad je na Halilbegovu molbu 1646. stigao bosanski paša Ibrahim sa 20.000 vojnika, uspio je zauzeti Ražanac.

[17] Jelić, sp. dj., str. 48, 49.
[18] Jelić, sp. dj., str. 50.

koji su branitelji sami zapalili. Domogao se i Posedarja pa je i njega spalio. U međuvremenu mletački general Foskolo poruši Filipjakov i Pakoštane, jer navodno ne bi mogli odoljeti sili koja nadolazi, a pojača obranu Turnja i Biograda.[19]

Turci se cijelom svojom vojskom utabore na Kakmi i zapale Bibinje i Sukošan. Foskolo pošalje veliku pomoć Turnju i Biogradu u namjeri da zadrži neprijatelja dok se ne završe radovi na fortificiranju Šibenika.[20] Na Turanj je napalo 3000 Turaka s artiljerijom, a kad mu brodovlje zbog nevremena nije moglo pomoći, branitelji ga sami zapale pa se povuku. Biograd se uza svu obilatu pomoć mletačke pješadije i mornarice nije mogao održati, pa su branitelji zapalili sve kuće, porušili kule i povukli se na otoke, a Turci su potom uništili i ono malo što je ostalo (O tome potanje u poglavljima o pojedinim naseljima). Na taj način u samom početku rata bilo je spaljeno, porušeno i ostalo bez stanovnika cijelo ovo primorje, ali se je iza toga pomalo stalo oporavljati i pučanstvo vraćati na napuštena ognjišta. Iduće 1647. godine sreća se mijenja, pa Mlečani počinju potiskivati Turke. Najprije im oduzmu i zapale Obrovac, Islam i Nadin. Zauzmu i važno uporište Vranu i poruše njezine kule. Domognu se Zemunika pa ga temeljito poruše, kojom zgodom pogine 700 Turaka. Iduće (1648) godine Mlečani zauzmu Drniš i Klis, a Turci sami napuste Knin, pa ga Mlečani spale.[21] — U ovom osvajanju i gonjenju Turaka s područja Ravnih kotara i Bukovice i u borbi za Šibenik sudjelovali su mnogi borci iz ovog kraja, među kojima su se mnogi istakli svojim junaštvom, a u prvom redu opjevani junak don Stipan Sorić, rodom iz Bibinja.

Turci su i nadalje, premda iz velike udaljenosti, od vremena do vremena provaljivali u zadarske predjele. Godine 1657. prodre 10.000 turskih vojnika do Novigrada, gdje poruše Posedarje i Vinjerac i opustoše sve naokolo.[22] Iduće (1658) godine bosanski paša Ahmed provali s oko 16.000 vojnika do Zadra, u namjeri da ga osvoji, ali videći da je to tvrd orah povrati se natrag kroz biogradsko primorje, gdje zapali četiri sela.[23] Bibinjci su mu se junački opirali, ali su pred velikom silom morali popustiti i spaliti svoje selo da se u njemu ne ugnijezdi neprijatelj i povući se na otoke. Također se i Sukošan junački branio, ali prema nekim autorima i njega su Turci zapalili. Premda su Turanj osim njegove posade branile i dvije mletačke galije, ipak ga neprijatelj osvoji i spali.

[19] Bianchi, Fasti di Zara, str. 93; Jelić, sp. dj., str. 51.
[20] Jelić, sp. dj., str. 52.
[21] G. Novak, sp. dj., str. 222; Benvenuti, sp. dj., str. 147; Bianchi, Fasti di Zara, str. 94.
[22] G. Novak, sp. dj., II, str. 225.
[23] Benvenuti, sp. dj., str. 152; Bianchi, Fasti di Zara, str. 97.

Biograd je branila njegova posada, dvije galije i šest naoružanih brodova, pa je i njega napadač spalio, a narod se povukao na otoke. Filipjakov i Pakoštane se ne spominju, možda zato jer su to bila utvrđenja neznatne strateške važnosti, pa ih je Ahmed u žurbi mimoišao ili je možda i njih uništio, ali kao manja naselja nisu spomenuta (I o tome se potanje govori u poglavljima o pojedinim naseljima). To je bilo posljednje osvajanje i uništenje sela biogradsko-vranskog primorja.

Turska vojska se je i dalje navraćala na zadarski teritorij, tako da je 1662. god. po treći put osvojila Posedarje, ali ga Mlečani preosvoje. Međutim 1665. ponovno padne u turske ruke. Premda je 1669. sklopljen mir, Turci ipak iduće 1670. godine provale i osvoje Obrovac.[24] Iza 11 godina relativna mira nalazimo da je 1681. Prkos u turskim rukama, »in partibus turcarum«.[25] — Osmanlije 1684. god. osvoje i zapale Obrovac i Nadin, ali kad je iste godine počeo tzv. morejski rat (1684—1699), Mlečani u savezu sa carem Leopoldom konačno potjeraju Turke sa zadarskog teritorija.[26]

I u ovom primorju je bila osnovana tzv. Krajina, tj. neredovita vojska, te su se i muškarci ovog kraja morali odazivati na svaki poziv.[27] Sudjelovali su u mnogim borbama osobito pri potiskivanju Turaka, pa i u samoj Lici, gdje su mnogi poginuli. Sva ova sela su god. 1684. raspolagala sa 701 vojnikom, od kojih je bilo 647 pješaka i 54 konjanika.[28]

*

Ono malo naroda što je u tom primorju i u pozadini iza odlaska Turaka ostalo podalo se hajdučiji. U većim skupinama bi išli naokolo i pljačkali, što je bila posljedica teškog dugogodišnjeg stanja u kome su ih Mlečani i Turci natjeravali da plijene neprijateljski teritorij, pa je razumljivo da se toga nisu mogli otresti ni poslije odlaska Turaka.

Primorci nisu mogli podnositi mletačke namete i postupke pa su im se više puta suprotstavili. Pakoštanci i Biograđani su, kako ćemo vidjeti, god. 1692. podigli ustanak, ubili višeg mletačkog predstavnika u Vrani i skrivali se dugo vremena u brdima, zbog čega su bili desetkovani. Primorci su i 1704. god. sudjelovali u tzv. Kotarskoj buni, u kojoj je jedan od najglavnijih vođa bio biogradski glavar Mate Žabetić.

[24] Bianchi, Fasti di Zara, str. 97—99.

[25] Nadbiskupski arhiv u Zadru, Atti antichi, Visita locatis foranea 1681. del'archivescovo Perzago, str. 104.

[26] Bianchi, Fasti di Zara, str. 101.

[27] Jelić, sp. dj., str. 126.

[28] Boško Desnica, Istorija kotarskih uskoka (1646—1684) I, Beograd 1950, str. 340, 341.

Pošto su vranski predjeli uglavnom bili pusti, nije tko imao obrađivati turske plodne površine, pa su ih Vranjani davali na obrađivanje primorcima, dakako uz određenu odštetu. Tako je Durakbeg iz Vrane (1565) učinio ugovor sa stanovnicima Biograda, Filipjakova i Pakoštana, prema kojemu će oni obrađivati zemlje na turskom teritoriju uz davanje desetine žita, graha i drugih plodova, a od vinograda desetinu i petinu i jednu finu kabanicu od 6 lakata. Svako selo će činiti guvno na jednom mjestu, a trgati vinograde u isto vrijeme[29] radi što lakšeg kontroliranja uroda i utjerivanja dohodaka. Zadarski knez Michiel 1586. god. bilježi da Biograđani obrađuju ne samo zemlje oko pustog Filipjakova, već i s one strane granice, jer ih Turci ne obrađuju od straha pred uskocima.[30] Generalni providur je dopisom od 11. kolovoza 1675. god. zabranio Turanjcima, Filipjancima, Biograđanima i Pakoštancima prelaženje granice.[31] A dogovorom između mletačkih i turskih vlasti (1672—1675) seljani spomenutih sela bili su dužni vranskom begu za zemlje koje su obrađivali na turskom teritoriju davati petinu ili desetinu žita i vina te posebno travarinu.[32] Vidjet ćemo da su Filipjanci god. 1644. na Vranskoj blatini brali unajmljenu trstiku. Praksa da stanovnici primorskih naselja obrađuju turske zemlje s one strane granice, prema Traljiću, postojala je cijelo vrijeme tursko-mletačkog susjedstva u ovom kraju.[33]

Za tursko-mletačkih ratova stanovnici primorja proživljavali su možda najteže dane svoje burne prošlosti. U tim apokaliptičnim danima, ne imajući ni s jedne strane pomoći, stali su se obraćati za pomoć sv. Mihovilu, vojvodi vojske nebeske, hrabrim vojnicima sv. Jurju i sv. Martinu kao i sv. Roku, zaštitniku od kužnih bolesti. Stoga su se na cijelom zadarskom kopnu, a i na ovom primorju, mijenjali titulari crkava, pa su ove kao i neke novopodignute crkve posvetili ovim zaštitnicima, da bi ih čuvali od novih turskih napada.[34]

Na brdu u pozadini Bibinja bila je crkvica sv. Jurja, a današnja župska je nešto prije 1603. god. podignuta i posvećena sv. Roku. U Sukošanu, na položaju Kašteline, bila je kapela sv. Martina, a na groblju crkva Gospe od Milosti, podignuta 1650. god. kao zavjet od kuge, koja je baš tada harala. U Turnju je postojala bratovština sv. Roka, a kad je filipjanska crkva sv. Filipa i Jakova čini se 1125. porušena podignuta je nova na čast sv. Mihovila. I rogovska je posvećena sv. Mihovilu. Glavni oltar biogradske žup-

[29] Seid Traljić, Tursko-mletačko susjedstvo na zadarskoj krajini XVII stoljeća, Radovi IJAZU u Zadru IV—V, str. 411.
[30] G. Novak, Commis. et rel. Venetae, IV, (1572—1590), str. 372.
[31] HAZ (= Historijski arhiv Zadar), Dragomanski spisi, filca CI, poz. 13.
[32] HAZ, Dragomanski spisi, filca CXXIX, poz. 3.
[33] Traljić, Tursko-mlet. susjedstvo, str. 411.
[34] C. F. Bianchi, Zara christiana, II, Zadar 1879, str. 7.

ske crkve 1671. posvećen je ne kako bi se očekivalo sv. Stošiji nego sv. Mihovilu, a u mjestu postoji i kapela sv. Roka. I pakoštanska crkva ima titulara sv. Mihovila, a crkvica na otočiću pred samim mjestom je posvećena sv. Justini, čini se zato što je kršćanska mornarica pobijedila tursku (1571) na dan sv. Justine (7. X) pa su se i oni nadali njezinoj pomoći. Očajne, dakle, prilike u kojima se nalazio ovaj narod dirigirale su kojemu će svecu biti posvećene tolike crkve i oltari.

Vidjeli smo kako su Turci više puta sa zadarskog teritorija odveli u ropstvo velik broj ljudi, otprilike oko 15.000—20.000 osoba. To je istina velik broj, ali su ih iz šibenskog područja i ostalih hrvatskih krajeva odveli srazmjerno mnogo više. Sa šibenskog područja su od 1469. do 1520. godine odveli 70.000, a od pada Bosne (1463) pa do 1520. sa cijelog hrvatskog područja oko 400.000 ljudi. Turcima su poslužili kao kućni robovi njihovih velikaša, kao galioti na njihovim brodovima, zatim u rudnicima, kao obrađivači polja itd. Vrlo maleni broj vratio ih se u domovinu.[35] Sa zadarskog kopna je odveden manji broj valjda zato što je to kopno s tri strane okruženo morem, pa su se ljudi veoma lako prebacivali na otoke koji leže u neposrednoj blizini.

Bibinje[36]

Za turskih ratova. Na vrhu prve gorske kose u pozadini Bibinja nekad se nalazilo selo Petrina Vas ili Petrinjevac, danas Petrina po crkvici sv. Petra iz VIII st., oko koje je groblje sa stećcima, a na sjeveroistočnoj strani vide se ostaci sela Petrine, koje se po-

[35] Petar Grgec, Hrvatski Job XVI vijeka. Život i djela Ivana Karlovića, Zagreb 1932, str. 68.

[36] Glavnina bibinjskih zemalja bila je vlasništvo hrvatskih kraljeva Krešimira III i Krešimira IV, koji ga je poklonio svojoj sestri Čiki, odnosno samostanu sv. Marije u Zadru. U toj darovnici između ostaloga kaže: »Godine 1066. Ja Krešimir kralj Hrvatske i Dalmacije na molbu moje sestre Čike, samostanu sv. Marije, koji je upravo osnovan u Zadru, darivam kraljevski posjed Točinje »in Tochinia«, koji seže od mora sve do vrha brda, a kojega je moj djed K(rešimir III) dao svom rođaku Madiju i njegovu sinu Dabronu«. Dokumenat je napisan u Točinju, a potpisan u Zadru. (Cod. dipl. I. Zagreb 1967, str. 104).

Do nedavno se smatralo da je Točinje isto što i Tukljača, međutim nedavno se u arhivu sv. Marije u Zadru pronašla bilješka u kojoj stoji da se taj posjed »u davnini nazivao Točinje, a danas se zove selo Bibinje«, po čemu se vidi da se ovdje radi o kraljevskom dobru u Bibinjama. (P. Skok, Postanak hrv. Zadra, Radovi IJAZU u Zadru I, Zagreb 1954, str. 44; V. Novak, Zadarski kartular samostana s. Marije, Zagreb 1959, str. 244). Ovaj Krešimirov poklon potvrdio je i hrvatski kralj Zvonimir g. 1078. u Kninu (Cod. dip. I. str. 167). Koludrice sv. Marije su i tokom idućih stoljeća bile vlasnik sela Bibinja i većine njegovih zemalja.

četkom XV st. spominje kao župa, a kasnije je stradalo od Turaka i od kuge. Iza prvog većeg turskog napada (1468) narod se preselio na more na današnji bibinjski poluotok.[37]

Pri popisu pučanstva godine 1527. razlikuju se Velike Bibinje od Malih Bibinja. Velike su imale 42, a male 49 stanovnika.[38] Za Velike Bibinje možemo uzeti Staro selo koje se nalazilo na kraju poluotoka sa crkvicom sv. Ivana. Male Bibinje su dodatak Starom selu, a podigli su ga došljaci sa Petrine i sazidali crkvicu sv. Roka, zaštitnika od kužnih bolesti, od kojih su stradali. I Staro i Novo selo kao cjelina bilo je s istočne strane zaštićeno obrambenim zidom.

Luka Jelić tvrdi da su nakon provale Turaka god. 1468. u Ravne kotare nekoja primorska sela bila ograđena zidom, a među njima i Bibinje.[39] Na mletačkoj vojnoj karti iz god. 1536. Bibinje su na poluotočiću opasane zidom, a u utvrđenju su imena vlasnika kuća: Sidžija, Sorić i Sikirić. Pred seoskim vratima je most.[40] Bianchi pak donosi da je ovo selo bilo opkoljeno zidom »in cemento« s trojim vratima, na način da su zidovi zatvarali selo samo sa strane kopna. Kod sjeveroistočnih vrata dizao se kaštel, koji je porušen oko god. 1838.[41] Na taj način su seljani bili zaštićeni od turskih napada. Šime Ljubavac, suvremenik kandijskog rata, za Bibinje kaže da su s južne strane opkoljene jakim zidom »cinta di buon muro«.[42]

Bibinje su poput ostalih sela ovog primorja stradale za ciparskog rata pa se za dugo vremena nisu oporavile, Zadarski knez A. Delfin god. 1578. spominje naselja Sukošan, Turanj i Biograd, a o Bibinjama ne kaže ni riječi, nego izričito navodi da su sva ostala sela ostala bez pučanstva.[43] Isto tako vizitator Valier god. 1579. donosi podrobnije podatke o Sukošanu, Turnju i Biogradu, pa ukratko i o malenim Pakoštanima, koje su tada imale samo 10 ognjišta, a o Bibinjama ne govori ništa. Također i zadarski kapetan Lorenzo Cocco u izvještaju god. 1581. Bibinje ne navodi.[44]

Prvi put se Bibinje opet spominju 13 godina iza ciparskog rata u relaciji zadarskog kneza Battiste Michelija g. 1586. Tu se navodi da pet sela najbližih Zadru (Bibinje, Bokanjac, Diklo, Petrčane i Porto Schiavina) ukupno imaju stanovnika sposobnih za

[37] Jelić, sp. dj., str. 113, 114; Bianchi, Zara christiana II, str. 165, 166.
[38] Commis. et rel. Venetae, I, str. 219.
[39] Jelić, sp. dj., str. 113
[40] Jelić, sp. dj., str. 114.
[41] Bianchi, Zara christiana II, str. 168.
[42] Storica disertazione del Contado e Territorio di Zara del Dottr. Simon Gliubavaz dedicata a S. E. Leonardo Foscolo, proveditor general di Dalmazia et Albania, Naučna biblioteka 16530/Ms. 459, 67, 4, 2. str. 40.
[43] Commis. et rel. Venetae IV, str. 224.
[44] Commis. et rel. Venetae IV, str. 291.

rad 160, žena 146, mladeži muške 84, a ženske 97, svega 487 osoba,[45] pa možemo pretpostaviti da je tada u Bibinjama živjelo bar nekoliko desetina osoba. To možemo vjerovati pogotovo kad znamo da je vizitator Priuli poslije 19 godina u tom mjestu našao 175 osoba. Na temelju navedenih podataka proizlazi da su Bibinje iza opustošenja sa strane Turaka u ciparskom ratu ponovno naseljene negdje između g. 1581. i 1586.

Da vidimo što o Bibinjama donosi vizitator Priuli. — Njegov vizitator foraneus F. Grizoni je na 29. travnja 1603. god. ušao u crkvu sv. Ivana Krstitelja, koja je kako on kaže »membrum« tj. filijala župe Dračevac.[46] Prema tome Bibinje su bile podređene Dračevcu. Vizitator navodi da u kapeli nema euharistije, jer je kapela tek podignuta od siromašnih žitelja tog dijela župe i to od milostinje među njima skupljene.

U Bibinjama je kapelan koji dozvolom župnika iz Dračevca dijeli sakramente, sv. ulje drži u tri kositrene posudice, a vodu krštenja u ampuli. Djecu u nuždi odnose u Zadar da se tamo krste. Naredio je neka kapelan u slučaju potrebe vodu krštenja donosi iz zadarske katedrale ili matične crkve u Dračevcu. Kapelan sklapa ženidbe, a vizitator mu je zabranio blagoslivljanje vode krštenja. Vidio je matične knjige krštenih i vjenčanih i naredio nek se bilježe i umrli i krizmani. Umrli se ukopavaju u zadarskim grobištima. Naredio je nek se za veliki oltar nabavi sve potrebno, a kod istog oltara na strani evanđelja otvori prozor. Inventar: srebrni kalež, tri planite, glagoljski misal i dovoljno ostalog pribora, a osobito crkvenog ruha.

Bratovština sv. Ivana koja ima 35 članova posjeduje tri gonjala vinograda, od kojeg se izdržava crkva i nabavlja potrebno. Ima svoja pravila, uprava se godišnje mijenja, a računi se vode uredno.

U Bibinjama su 22 ognjišta sa 115 osoba koje se pričešćuju i 60 osoba koje ne primaju pričest, ukupno 175 stanovnika. Upada u oči da su obitelji veoma brojne i to u prosjeku s po 8 osoba. Bile su ispitane neke babice i ustanovilo se da su veoma dobro poučene o materiji i formi krštenja u potrebi. Naredio je nek se nabavi malena piksida bar sa srebrnom pozlaćenom kupom i nek se crkva cementira i obijeli.

Službu kapelana već 13 godina obavlja svećenik Grgo Šimunić iz Pašmana, glagoljaš, »Illiricus«, od 37 godina. Nastupio je dakle nešto kasnije nego su se Bibinje ponovno napučile. Crkovinarstvo

[45] Commis. et rel. Venetae IV, str. 375.

[46] Priuli svoj izvještaj o posjetu ovog mjesta donosi pod imenom Malpaga, a međutim 21 folium dalje donosi opširniji opis župe Malpage (= Dračevac). On naime nije znao da se prva Malpaga odnosi na Bibinje, koje su kao kapelanija bile podređene župi Malpaga.

daje kapelanu kuću za stanovanje. U izvanrednim slučajevima ide u Sukošan uzeti pričest za bolesnike. Bio je ispitan i pokazao se dovoljno sposoban za svoju službu.[47]

Prema Bianchiju, osim spomenute crkve postojala je i crkvica sv. Ivana, i to istočno od sela na rtu koji sa zapada zatvara sukošansku luku. Vide se tragovi crkvice i nekih okolnih zgrada.[48] Kameni natpis s ove crkvice, a koji govori o njezinu renoviranju, danas se nalazi uzidan nad seoskim vratima Sukošana.[49] God. 1880. na ulazu u selo Lukoran stajala je ploča s natpisom iz g. 1376. za koju don Frane Bulić tvrdi da je donesena s bibinjskog rta s neke porušene crkvice.[50] Bianchi ovu ploču g. 1879. i ne spominje.

Bibinje su stradale također i za kandijskog rata.[51] Grga Novak kaže da su Bibinje i Sukošan g. 1646. spaljene, a stanovništvo u tom metežu pobjeglo.[52]

Bosanski Ahmed paša je sa 15000—16000 vojnika g. 1658. provalio do samog Zadra, pa je, kako zadarski kapetan Zeno javlja generalnom providuru A. Bernardu (1656—1660), najprije zapalio Dračevac, a 10. lipnja 1658. napao Bibinje. Stanovnici su se ustrajno branili, ali su konačno pred nadmoćnijim neprijateljem morali popustiti. Povukli su se na otoke, a prije toga su zapalili svoje selo, da se u njemu ne ugnijezdi neprijatelj.[53]

Providur G. Contarini g. 1663. raspoređuje straže i svakom glavaru određuje gdje će postaviti ljude. Harambaša Ivan Dević s ljudima iz Bibinja i Sukošana i još nekoliko susjednih sela ima čuvati stražu na mjestu zvanom Margitina voda.[54] Videći da prijeti pogibelj turske provale, naređuje g. 1670. glavarima Sukošana i Bibinja kao i svih sela preko Bokanjca do Petrčana da se u svakoj potrebi imaju pokoravati zapovijedima Smoljana Smiljanića.[55]

Prilikom posjeta Bibinja nadbiskup Parzago g. 1679. donosi da je crkva sv. Roka nanovo podignuta, »corpus eclesiae, quod cum noviter constructum«. Naredio je nek se krstionica, sv. ulje

[47] Vatikanska biblioteka, Priulijeva vizitacija, fol. 946v—947v.
[48] Bianchi, Zara christiana II, str. 167.
[49] Šime Peričić, Sukošan u borbi protiv Turaka, Zad. rev. XIII/6, st. 586.
[50] L. S., Napisi iz srednjeg vijeka, Vjesnik Hrv. ark. društva III, Zagreb 1880, str. 24.
[51] G. Novak, Prošlost Dalmacije II, str. 222.
[52] Š. Peričić, sp. dj., str. 586.
[53] Desnica, sp. dj., I, str. 97; Benvenuti, sp. dj., str. 153; Š. Peričić, sp. dj., str. 588.
[54] HAZ, generalni providur P. Valier (1678—1680) II, str. 326; Desnica, sp. dj., I, str. 215.
[55] Desnica, sp. dj., I, str. 112.

i ostalo iz stare crkve sv. Ivana prenese u novu sv. Roka.[56] Vidimo da je pri rušenju i paležu mjesta crkva sv. Roka sve do nedavno bila neupotrebljiva i nije renovirana za punih 20 godina, jer su u međuvremenu imali kapelu sv. Ivana, a i zato što je selo imalo veoma malo stanovnika. Bibinje su naime 1684. god. imale samo 14 vojnih obvezanika, od kojih 10 pješaka i 4 konjanika,[57] a ostala su naselja od Sukošana do Pakoštana tada imala 165, odnosno 91, 54, 174 i 93, dapače i Krmčine 110 vojnih obvezanika. Vidi se da su Bibinje temeljito nastradale i da su se veoma kasno oporavile.

Neki Bibinjci su se g. 1680. toliko zamjerili Mlečanima da su oni poslali u Bibinje kaznenu ekspediciju. U namjeri da pohvataju neke ljude u tom selu generalni providur L. Donà naređuje Petru Posedarskom neka s konjicom opkoli Bibinje s kopnene strane, da nitko ne može izaći, a s morske strane postavi galiju Jerolima Priulija i neke galeote, neka se iskrca vojska i pohvata određene osobe, ali neka pri tom budu veoma pažljivi.[58] Ne možemo znati u čemu su im se Bibinjci zamjerili.

Pošto su Turci potisnuti prema Kninu, stanovnici primorskih sela su se zalijetali u oslobođene krajeve da tamo plijene. Tako providur L. Donà g. 1683. prima vijest od Ivana Albertija iz Sukošana da je uspio nagovoriti Sukošance i Bibinjce i neke ljude iz drugih sela da se povrate svojim kućama. Bilo se naime 300 ljudi s Ilijom Jankovićem na čelu uputilo na pljačku Morlaka na oslobođenom području.[59]

O poznatom junaku don Stipanu Soriću, čija desnica se čuvala u Bibinjama i s kojim se Bibinjci uvelike ponose, bit će napisana posebna radnja.

Glagoljske rukopisne knjige. Premda su Bibinje g. 1603. bile kapelanija podređena župi Dračevac, Priuli je ipak tamo vidio crkvene matične knjige krštenih i vjenčanih,[60] ali su kasnije nestale. Status personalis et localis zadarske nadbiskupije za g. 1905. donosi da se bibinjske glagoljske matice vode od g. 1713,[61] a Luka Jelić, poslije godinu donosi da se u Župskom uredu nalaze glagoljske župske knjige, dokumenti i neki spisi od 17. do 19. st.[62] Od spomenutih župskih knjiga do danas se sačuvalo:

[56] Nadbiskupski arhiv u Zadru, Atti antichi, Antiche visite Pastorali della Diocesi 1598—1800, Visita Ioanea Parzaghi, 1678. str. 81.

[57] Desnica, sp. dj., I, str. 339.

[58] HAZ, generalni providur L. Donà (1682—1684) I, str. 38.

[59] Desnica, sp. dj. I, str. 288.

[60] Vatikanska biblioteka, Priulijeva vizitacija, fol. 746r.

[61] Status personalis et localis archidiocesis Jadertinae, Zadar 1913, str. 51.

[62] L. Jelić, Fontes historici liturgiae glagolito-romanae a XIII. ad XIX. seculum, Krk 1906, stolj. XIX, str. 109. Unaprijed Fontes historici liturgiae glagolito...

	ispisanih	stranica
1. Glagoljska matica krštenih (1713—1825)	oko	200
2. Glagoljski libar godova (1811—1823)		343
3. Glag. madrikula Gospe Začeća (1710—1892)		66[63]

Sve ove knjige čuvaju se u župskom uredu u Bibinjama. U Historijskom arhivu u Zadru nalaze se ove glagoljske oporuke: oporuka Grge Margetića iz 1627. god., pisao don Šime Banović, kapelan Bibinja, oporuka Stoše žene vojvode Jure Margetića iz Bibinja (1714), pisao don Šime Meštrić, i oporuka don Grge Peričića iz g. 1715, pisao don Šime Meštrić, župnik Bibinja.[64] Bibinje su imale 22 glagoljaša domorodca.[65]

Kretanje broja stanovništva. Pri popisu pučanstva g. 1527. Bibinje su imale 91 osobu.[66] God. 1603. imale su 22 obitelji sa 175 stanovnika,[67] za kandijskog rata (1660) oko 40 obitelji,[68] a g. 1754. — 351 stanovnika.

Državni podaci[69]					Crkveni podaci[70]		
God.	obitelji	osoba			God.	obitelji	osoba
		muš.	žen.	svih			
1857.				464	1854.		421
1869.				485	1863.		464
1880.				563	1869.		563
1890.				669	1905.	127	800
1900.				738	1928.	173	1100
1910.				857	1939.		1466
1931.				1158			
1948.	268	729	801	1530			
1953.				1684			
1961.		995	1053	2053			
1971.	380			2580			

[63] Vladislav Cvitanović, Popis glagoljskih kodeksa u zadarskoj nadbiskupiji, Starine, knj. 42, Zagreb 1948, str. 370; Isti, pod istim naslovom, Starine knj. 43, str. 269.

[64] Vl. Cvitanović, Popis glag. kodeksa... Starine knj. 47, str. 370.

[65] Vl. Cvitanović, Prilog poznavanju kulturne povijesti na zadarskom području (glagoljica), Radovi IJAZU u Zadru VI—VII, str. 203, 206.

[66] Commis. et rel. Venetae I, str. 219.

[67] Storica disertazione del Contado e Territorio di Zara del Dottr. Simom Gliubavaz. Nauč. bibl. Zadar, str. 40.

[68] Bianchi, Zara christiana, str. 167.

[69] Stanovništvo po naseljima i dijelovima naselja g. 1857—1961, izdao Statistički zavod Hrvatske. — Konačni rezultati popisa stanovništva od 15. marta 1948. godine, Beograd 1958. — Popis stanovništva 1953. knj. XIV. Osnovni podaci o stanovništvu, Beograd 1958. Popis stanovništva 1961. Sve ovo mi je stavio na raspolaganje Statistički ured općine Zadar.

[70] Schematismus cleri et animarum archidioecesis metropolitanae Jadrensis, anno 1854. — Status personalis et localis arh. Jadertinae anno 1863. — Status personalis et localis archidioecesis Jadertinae, anno 1869. — Status

Najstariji stanovnici: Stojan i Marija spominju se g. 1293, Bratoj Zlatković 1330,[71] Dragoslav sin Močiboba dvornik 1333,[72] Stjepan sin Pribkov 1338,[73] Prefko sin Stankov dvornik 1338,[74] Bratoj 1342,[75] zatim slijede: Danijel sin Suberine dvornik, Dragan sin Tolse, Gostić sin Borisa, Radoslav Novačić sin Jurga, Andrija sin Prefka, Radoj Sertinić, Grgo sin Kuzme, Dragoš Dragojević i Stjepan sin Pribca. Ova devetorica su g. 1343. bili podložnici samostana sv. Marije u Bibinjama.[76] Zatim slijedi Bratoj sin Radovana 1343,[77] Dragan Tolsić 1347,[78] Stjepan sin Prib(čić)-a dvornik 1349,[79] Pribčić 1381, Stipanović 1381,[80] Grgo Rojišić 1508, Andrija Derklić, Pavao Rajišić i Miho Stojić g. 1509,[81] Mande Grbin 1576, Jele Margetić 1576, Kate Milošević 1577, Niko Piljušić 1578, Margarita Brzelić 1579, Kate Vršičić 1579, Šime Stojmilović 1585, Jele Ostojić 1586, Luce Šimić 1604, Ivan Jadrešić 1609, Ivan Oštrić 1609, Ive Vodopija 1610.[82] i Jure Margetić glavar 1684.[83]

Bibinjska prezimena s oznakom godine kad se u glagoljskim maticama (1713—1825) prvi put spominju:

Baduk 1713, Bailo 1777 Banović 1778, Borakov 1716, Bargelija 1783, Baričević 1730, Benić 1754, Bilan 1715, Bilaković 1714, Biljak 1731, Bleušev 1718, Brajnović 1786, Brajko 1741, Brzović 1716, Bulić 1715, Bušljeta 1749, Cipan 1733, Crvarević iz Dračevca 1723, Čubrić iz Zlosela 1811, Čulina 1713, Delavija 1716, Fanto 1764, Grandić 1761, Helonić 1733, Grubić iz Bakra 1714, Hvačić 1773, Ješkinić 1714, Jivin 1714, Jučić 1714, Jukić 1751, Jurov 1714, Kontešić 1729, Kopezić 1735, Kranjac 1811, Lenić 1715, Levantin 1737, Libov-Skopić 1771, Lobić 1734, Ljubičić 1776, Ljuti 1722, Macić 1744, Margitić 1717, Mažar(ev) 1764, Meštrić 1787, Mičić iz Dračevca 1811, Moro 1734, Ortolan Bećin 1723, Pavišin 1727, Pavković iz Veljane ex pravoslavac 1788, Plaminčić 1731, Pijušić 1716, Plinac 1780, Radin 1730, Rajičić 1737, Rapanović

personalis et localis... anno 1905. — Status personalis et localis dioecesis sibenicensis et Administraturae Apostolicae partis jugoslavicae Archidioecesis Jadrensis A. D. 1928. Šibenik 1928. — Opći šematizam Katoličke crkve u Jugoslaviji, Sarajevo 1939.

[71] Codex diplomaticus VII, str. 138.
[72] Codex dipl. IX, str. 511.
[73] Codex dipl. X, str. 100.
[74] Codex dipl. X, str. 398, 408.
[75] Codex dipl. XI, str. 29.
[76] Codex dipl. XI, str. 44.
[77] Codex dipl. XI, str. 52.
[78] Codex dipl. XI, str. 349.
[79] Codex dipl. XI, str. 521.
[80] Bianchi, Zara christiana II, str. 168.
[81] S. Gunjača, Repertorium actuum domini Antonii de Zandonatis olim publici et iurati notarii Iadrae, Starine knj. 42, str. 329, 325, 314.
[82] Roman Jelić, Stanovništvo Zadra u drugoj polovici XVI i početkom XVII st. gledano kroz matice vjenčanih (1576—1613), Starine knj. 49, str. 397, 411, 416, 374, 424, 444, 438, 420, 435, 398, 420, 446.
[83] Desnica, sp. dj., I, str. 336.

1729, Ražan(ka) 1730, Rodić iz Suhovara 1754, Romičin 1778, Smoković iz Starigrada 1791, Šepljin 1735, Šibudić 1743, Šihida 1760, Šimičević 1714, Šiša (Šišić) 1715, Španjol 1766, Šprljanović 1716, Štrmelj 1714, Šuta 1820, Tilić iz Kosova 1719, Traljić 1714, Vašanović 1733, Vezil 1770, Vladin 1715, Vlahović 1741, Vukić 1823, Zdrakan 1771, Zdunin 1771.[84]

Današnja prezimena i broj obitelji koje ih nose s oznakom godine kad se prvi put spominju. Velika većina ovih plemena postojala je i prije navedene godine.

Prezimena	Današnji br. ob.	Prvi spom.
Andrijašević	1	
Badrak	3	
Banić	4	1719
Bralić	10	1713
Bugarija (Bugarin)	26	1713
Colić	1	
Čuka	1	
Delija	9	1716
Frleta	11	1714
Fuzul	19	1715
Iglić (Jiglin)	9	1720
Karaban	19	1713
Kasumović	1	
Kero	18	1824
Kandić	3	
Kinda	11	1728
Kasap	1	
Lenkić (Lenković)	12	1720
Lisica	50	1713

Prezime	Današnji br. ob.	Prvi spom.
Lonić	19	1722
Lukić	9	1727
Medić	1	
Mikulić (Mikulin)	9	1767
Mirkov	7	1775
Pavlović	1	
Petković	6	1734
Režan	22	1737
Sorić	22	1536
Smolić	1	
Sekula	10	1713
Sikirić	45	1536
Skulić	1	
Stipanić	1	
Šimunić	37	1718
Šindija	24	
Taraš	1	
Vuica	11	1738[85]

Sukošan za turskih ratova

Ime naselja »Sanctus Cassanus« prvi put susrećemo g. 1289,[86] a nastalo je po imenu crkve sv. Kasijana, koja se spominje g. 1399. Današnja župska, kako se čita na natpisu iznad pobočnih vrata, podignuta je pred kandijski rat g. 1640. Glagoljski natpis povrh vrata sakristije govori da ju je na 15. svibnja 1673. posvetio zadarski nadbiskup Parzago.[87] O grobišnoj crkvi govori se naprijed tu/g. 1650.

[84] Vl. Cvitanović, Pabirci iz bibinjskih glagoljskih matica. Zahvaljujem don Vladi Cvitanoviću, koji mi je svoje bilješke iz glagoljskih matica biogradskog primorja stavio na raspolaganje.

[85] Popis dosadašnjih prezimena s brojem obitelji poslao mi je župnik Bibinja O. S. Turčić, a godinu prvog spomena uzeo sam iz Cvitanovićevih »Pabirci iz bib. glag. matica.«

[86] M. Zjačić, Spisi zadarskih bilježnika Henrika i Creste Tarallo 1279—1308, Zadar 1959, str. 133.

[87] Bianchi, Zara christiana II, str. 162.

Bianchi donosi da se sukošanska župa spominje g. 1523. Međutim nalazimo da sukošanski župnik i još 41 župnik onog kraja g. 1482. mole u Veneciju, da budu oslobođeni od desetine zbog neprestanog zalijetanja Turaka u ove predjele.[88] Vlasnici plodnih sukošanskih zemalja bili su zadarski plemići i nadbiskupska mensa iz Zadra, pa je nadbiskup M. Valaresso samo dvije godine iza prvog većeg turskog prodora na zadarsko kopno g. 1470. posred sukošanske luke podigao prostrani dvorac za odmor zadarskih nadbiskupa, koji je poslužio i za sklonište bjeguncima pred turskom invazijom, a osobito mještanima u slučajevima nenadne pogibelji.[89]

Iz sukošanskih glagoljskih matica umrlih počevši od g. 1608. pa dalje saznajemo da su svoje umrle ukopavali »u crikvi« i »pri crikvi sv. Kasijana«, »u crikvi« i »pri crikvi Gospe od Milosrdja prid vratima Sukošana«, od g. 1803. u grobištu Gospinu, a danas imaju posebno grobište.[90] Natpis nad seoskim vratima potječe s porušene crkvice sv. Ivana u Bibinjama, a govori o njezinoj restauraciji.

Kad su se iza prvog većeg turskog prodora na zadarsko kopno g. 1468. i stanovnici primorja počeli osjećati nesigurni, opasana su zidom i utvrđena naselja Bibinje, Turanj i Sukošan.[91] Sukošansko utvrđenje se spominje g. 1671, a i zadarski nadbiskup Parzago za vrijeme vizitacije ovog kraja g. 1673. boravio je u Sukošanu, pa je izlazeći iz utvrde sv. Kasijana pošao u Bibinje »discessit ab castro S. Cassiani et accessit ad Villam Bibigne«,[92] a drugog jutra u Dračevac. Za crkvicu Gospe od Milosrđa kaže da se nalazi izvan zidina utvrde »quae est extra mura turis«.[93] Š. Peričić o tom utvrđenju kaže: »Veliki dio obrambenog zida u Sukošanu sačinjavale su kuće na rubu sela koje su se gradile onako kako bi što bolje koristile obrani sela, prema vani okrenutim oštrim uglom i malim prozorčićima koji su služili kao puškarnice. Tamo gdje nije bilo kuća, sagrađen je zid debeo 60—70 cm. Vjerojatno su već tada sagrađena Gornja vrata sa puškarnicama, koje su gledale u pravcu sjevera i sjeveroistoka. Na zapadu sela, uz samo more, bio je sagrađen drugi ulaz u selo, koji se danas ne vidi. Tako utvrđen Sukošan i blizina nadbiskupskog ljetnikovca predstavljao je ne

[88] G. Praga, Atti e diplomi di Nona, Archivio storico per la Dalmazia, Roma XXI—XXII, 1936, 117.

[89] Bianchi, Zara christiana II, str. 165.

[90] Vl. Cvitanović, Pabirci iz glag. matica Sukošana (rukopis). Ovdje zahvaljujem don Vladislavu Cvitanoviću što mi je stavio na raspolaganje »Pabirke« iz glag. matice Bibinja (Sukošana, Turnja, Filipjakova, Biograda i Pakoštana).

[91] L. Jelić, sp. dj., str. 113.

[92] Nadbiskupski arhiv Zadar, Atti antichi, Visita localis foranea 1681. dell'arcivescovo Perzago, str. 81.

[93] Ibidem str. 80.

samo Turcima prepreku na putu prema Zadru, već i uporište, predstražu samom gradu«.[94]

Godine 1521. Turci su poplijenili 7 sela biogradskog primorja, pa je tom zgodom vjerojatno stradao i Sukošan,[95] a poslije šest godina (1527) ovo selo je imalo 130 stanovnika.[96]

Sukošan kao i sva naselja ovog primorja za ciparskog rata bio je spaljen, što nam bar indirektno g. 1579. svjedoči vizitator Valier. Zadarski knez A. Delfin g. 1578. u svojoj relaciji između 12 naseljenih mjesta na zadarskom kopnu s našeg područja spominje samo Sukošan, Turanj i Biograd, i dodaje da su sva ostala sela zbog teških prilika koje su tamo vladale bez pučanstva.[97] Sukošan je dakle pet godina iza rata bio obnovljen i naseljen.

Godine 1586. su Turci iz obližnjeg Vrčeva prodrli prema moru i tako opustošili maleno naselje Mokro nedaleko Sukošana[98] da se nije više oporavilo.

Da vidimo što nam godinu dana iza toga o Sukošanu donosi vizitator Valier. On je na 5. svibnja g. 1579. ušao u crkvu sv. Kasijana u Sukošanu, za koju kaže da je pokrivena slamom, bez pločnika i sa malenim zvonikom bez zvona. Na oltaru je stara ikona. Inventar crkve: bakreni pozlaćeni križ, maleni srebrni križ, dva srebrna kaleža od kojih je jedan napuknut, srebrna piksida, planita od damasta, druga platnena, novi glagoljski misal i drugi stari, trošan na listovima koji sadrže kanon, stari neupotrebljiv superpelicej za svećenika. Postoji i grobište. Svećenik Jakov Bartulić je odsutan, a njegov prihod se sastoji od 1/3 desetine vina, žita i stoke. Ukupno oko 24 dukata godišnje.

Vizitator je naredio nek se crkva pokrije kamenim pločama, crijepom ili presvodi, da može odoliti svakoj nepogodi, a osobito vatri,[99] po čemu se vidi da je nastradala od požara. Naredio je neka vjernici dadu svoj rad besplatno. Krov je u takvu stanju da svećenik ne može celebrirati ako ga za vrijeme kiše vjernici ne natkriju. Naredio je nek se oltar opskrbi potrebnim, postavi pod ili bar poravna tlo i cijela crkva obijeli. Pošto je baptisterij sazidan indecentno (valjda na brzu ruku), nek se nabavi novi u manjoj formi na stari način. Nek se nabavi nova svilena planita, glagoljski misal popravi na mjestu gdje je kanon, a napuknuti kalež nek

[94] Š. Peričić, Sukošan u borbi proti Turaka, str. 585.
[95] L. Jelić, sp. dj., str. 46.
[96] Commis. et rel. Venetae I, str. 406.
[97] Commis. et rel. Venetae IV, str. 224.
[98] Commis. et rel. Venetae IV, str. 372.
[99] Tajni vatikanski arhiv, Valierova vizitacija fol. 71r. »tecta est paleis... et tegatur fornice et tegulis ut tutior sit ab omni iniuria praesertim ignis«.

se ne upotrebljava prije nego se popravi.[100] Ako li je u ovakvu stanju bila crkva, što onda da kažemo o stambenim zgradama!

Zadarski kapetan Vicenzo Moresini g. 1589. izvješćuje da na zadarskom kopnu nema nego 8 sela, među kojima na našem području Biograd, Filipjakov, Turanj, Sukošan i Bibinje.[101]

Vizitator Priuli je na 29. travnja 1603. god. prispio u Sukošan i ušavši u crkvu sv. Kasijana blagoslovio narod, pregledao euharistiju, koja se čuva u pozlaćenu tabernakulu u srebrnoj pozlaćenoj piksidi, u kojoj se nosi pričest bolesnicima, pa je naredio nek se nabavi nova malena piksida sa srebrnom pozlaćenom kupom. Nek se nabavi umbela i lampada od auriskalka mjesto sadanje malene od stakla. Za lampadu nek se uime bratovštine sv. Kasijana brine određena osoba. Uzidani baptisterij se nalazi na dnu crkve u kojemu je ampula s vodom krštenja. Nek se krstionica ukloni i na njezino mjesto na kamenom stupu postavi kamena krstionica konkavna oblika i nad njom ciborij od dasaka. Vidio je srebrni kalež, a postoji i drugi, koji kod sebe drži i njime se služi svećenik, dok ne nabavi svojega. Vidio je i 4 planite, glagoljski misal od pergamene, a drugi također glagoljski »in bombicino« i dva križa od auriskalka. Dao je odrješenje mrtvima. Za oltar sv. Kasijana treba nabaviti sve potrebno.

Bratovština sv. Kasijana ima 50 članova, posjeduje nešto malo vinograda s malo prihoda, od kojeg se nabavlja potrebno za crkvu i oltar. Bratovština se vodi uredno i godišnje se daju računi, a ima i svoja pravila. — Naredio je nek se kamena posuda za blagoslovljenu vodu prenese u crkvu. Grobište je dovoljno ograđeno suhozidom. Naredio je nek se ukloni oltar koji je izvan crkve.[102] Službu župnika već 4 godine obavlja Lovre Fatović iz Savra, a župa mu se sastoji od 52 ognjišta s 200 osoba koje se pričešćuju. Ukupno 350 stanovnika. Dalje kaže: »Nadbiskup koji je vlasnik ove kuće i ovog sela od svakih 16 kvarta žita koje skupi u ovom selu daje župniku jednu. Župnik izjavljuje da je veoma siromašan, da u Sukošanu nema drugih svećenika osim mještanina đakona Bare Stošića, koji je veoma dobar. Vizitatoru je rečeno da Pavao Šašinić iz Sukošana već 10 godina živi u konkubinatu s Margaretom kćerju Andrije Andreanića iz Sali, premda se drži da joj je muž još živ. Naredio je nek se uz prijetnju izopćenja od nje rastavi.[103]

Iza navedene vizitacije nemamo nikakvih podataka o Sukošanu sve do g. 1639, kad su se stanovnici ovog sela stali zalijetati

[100] Tajni vat. arhiv. Priulijeva vizitacija fol. 71r.

[101] Commis. et rel. Venetae IV, str. 443.

[102] Vatikanska biblioteka, Priuli fol. 944v: »Ordinavit tolli et levari altare extra Ecclesiam existens«.

[103] Vatikanska biblioteka, Priulijeva vizitacija, fol. 942r—945v.

duboko u tursku pozadinu i tamo nanositi štetu. Tako se te godine karinski aga obraća generalnom providuru u Zadar i moli nek se kazne stanovnici Sukošana, »Sidkošana«, jer su ubili nekog turskog podanika[104] Godine 1640. ponovno provale na tursko područje, zapale Raštević i ubiju nekoliko turskih seljaka, zbog čega se karinski aga po treći put obraća u Zadar tražeći da se Sukošanci kazne.[105]

»Kad je Ibrahim paša«, piše Šime Peričić, »došao s vojskom kod Nadina s namjerom da tu popravi pokvarene topove i pripremi za njih municiju radi napada na Novigrad, dogodi mu se velika neugodnost. Naime ohrabreni uspjehom mletačke vojske kod Grusi, stanovnici Sukošana zajedno s vojnicima stražarima, ukupno njih 150 na broju, upadnu 3. srpnja 1646. iznenada na turski teritorij i u svom odvažnom naletu prodru gotovo do pašina tabora. Prije nego su se iznenađeni Turci uspjeli snaći, oni pobjegnu i sretno se s plijenom ljudi i stoke povrate kući. Do Nadina su došli zaobilaznim putem oko Nadinskog blata sa jugoistoka, a vratili se najkraćim putem u Sukošan, i tako na vrijeme umakli potjeri. Taj junački pothvat malog odreda kršćana podigao je još više moral mletačkoj vojsci, jer se pokazalo da se takvim načinom ratovanja može pobijediti mnogo jači neprijatelj«.[106] Uvrijeđen takvim postupkom, Ibrahim pohiti s vojskom na 26. srpnja prema Dračevcu (Malpagi) i osvoji ga, a bio bi se vjerojatno oborio i na Sukošan, ali ga iz Zadra napadne zapovjednik konjice M. Pisani, oduzme mu Dračevac i prisili na povlačenje.[107] (Grga Novak donosi da je paša u srpnju iste godine popalio Bibinje i Sukošan.)[108]

U ožujku iduće godine (1647) Turci su zauzeli Zemunik, providur Foscolo šalje u Sukošan svog vojvodu D. Civalellija s odredom vojske i naredi mu neka uloži sav mar da složi te ljude da budu spremni za eventualnu obranu svog sela i svojim odredom pođu braniti Zemunik.[109] Sredinom g. 1648. Kotarci provale u Bosnu, a među njima su bila i dva odreda kojima su zapovijedali harambaše Bože i Petar Miljković, rodom iz Sukošana. Tamo su napravili veliku štetu i ubili nekoliko stotina ljudi. U mjesecu srpnju 1649. god. jedan turski odred provali do Bibinja i Sukošana, gdje zapali velik broj kuća.[110]

[104] Misecellanea sv. II—IV, Zadar 1950—1952, str. 96.
[105] Ibidem, str. 99; Š. Peričić, sp. dj., str. 536.
[106] Š. Peričić, sp. dj., str. 586, 587.
[107] Benvenuti, sp. dj., str. 145; Bianchi, Fasti di Zara, str. 94.
[108] G. Novak, sp. dj.I, str. 222.
[109] HAZ, gen. provodur L. Foscolo (1645—1650) I, str. 245.
[110] Š. Peričić, sp. dj., str. 588.

Teškim ratnim nedaćama pridružila se g. 1649. i 1650. kuga, koja je dakako harala i na ovom primorju. U Sukošanu je tom zgodom umrlo samo nekoliko osoba.[111] Kad je prestala ta pošast, iste 1650. god. mještani u znak zahvalnosti, a nastojanjem mjesnog kapelana don Ivana Šangulina (»Sgvilin«), pred seoskim vratima, podigoše crkvicu na čast Gospe od Milosti,[112] kako čitamo nad vratima crkvice, koja se u sukošanskim glagoljskim maticama naziva: Gospa od Milosrđa, Gospa od Mirakulov, Gospa od Kanavaca (Karavaca), i Gospa od Karavaje. To je danas grobišna kapela.[113]

Ahmed paša bosanski g. 1658. s 15 do 16 tisuća vojnika provali sve do Zadra. Prolazeći prema jugu zapali primorska naselja Bibinje, Sukošan, Turanj i Biograd. Pošto su Turci svojom nadmoćnošću primorali Bibinjce da zapale svoje selo, upute se prema Sukošanu s 8000 ljudi, gdje je na vrijeme prispjela bračka galija, koju je kapetan Zeno poslao radi obrane Biograda s naredbom neka priskoči u pomoć gdjegod bude potrebno. Galija s 2 naoružana broda koja su joj došla u pomoć topovskim hicima natjera neprijatelja da se drži daleko od Sukošana. Iza toga se Turci povuku a da Sukošanu nisu nanijeli nikakve štete. Kotarci su ih skupa sa Sukošancima pod vodstvom jednoga od braće Miljkovića slijedili na povlačenju.[114] Ovako je kapetan Zen izvijestio providura Bernarda. Međutim i Benvenuti i Bianchi tvrde da je tom zgodom zapaljen Sukošan.[115] Možda su se Turci ponovno navraćali.

Turci iz kninskih predjela su g. 1662. provalili u zadarsko zaleđe, odakle su odveli mnogo stoke i napravili velike štete. Kod Otresa ih dočekaju i napadnu Kotarci, a među njima je bio i odred Sukošanaca. Međutim su Turci bili nadmoćniji pa izvojšte pobjedu, u kojoj je poginulo 400 Kotaraca, a među njima i 23 Sukošanca. U glagoljskoj matici umrlih Sukošana g. 1662. ubilježena je njihova smrt, dapače i njihova imena. Tom zgodom su poginuli:

Milošević Ivan	Matić Ivan	Radat Nikola
Rebac Anton	Brčić Frane	Kičić Petar
Rafajlović Jure	Rebac Pave	Dragičević Vučen
Vučković Toma	Kovač Nikola	Klančić Grgo
Šćavunović Tome	Matanić Bare	Vezli Petar
Rebac Anton	Stojčević Jure	Vezli Vulija
Bulić Luka	Brkić Ivan	Grbić Ilija
Pavlićev Toma	Bričić Grgo	

[111] Š. Peričić, sp. dj., str. 588.
[112] Bianchi, Zara christiana II, str. 163.
[113] Vl. Cvitanović, Pabirci iz sukošanskih matica (rukopis).
[114] Desnica, sp. dj. I, str. 97.
[115] Benvenuti, sp. dj., str. 154; Bianchi, Fasti di Zara, str. 97.

Glagoljaš je ispred ovih imena napisao: »Poginuše od neprijatelja«, a završio: »I svih pomilova Bog«.[116]

Bojeći se da Turci ponovno ne provale prema Zadru, generalni providur Contarini g. 1663. rasporedi stražarenje.[117] U Sukošan kao i u ostala utvrđena naselja naseljavali su se bjegunci pred Turcima iz unutrašnjosti. Tako su se g. 1666. u Sukošanu vjenčali »Mate Novaković i Mandalina Grguričić, oba dva od Vlahov koji stoje pri Sukošanu«.[118]

Zadarski Nadbiskup g. 1754. u svom Izvještaju Sv. stolici između ostaloga kaže: »Za kandijskog rata bilo je vatrom uništeno cijelo zadarsko primorje osim nadbiskupskih dobara, a stanovništvo je izbjeglo na otoke.«[119] Ovdje je Karaman mislio na Sukošan, jer su tamo bila glavna nadbiskupska dobra. Međutim već smo iznijeli da je i Sukošan g. 1658. bio spaljen, pa se prema tome gornje riječi vjerojatno odnose samo na nadbiskupski ljetnikovac posred sukošanske luke, koji je valjda jedini bio pošteđen od požara.

Sukošanske seoske zidine su u kandijskom ratu bile donekle oštećene, te je zadarski nadbiskup više puta molio gen. providura u Zadru da se poprave. Stoga je providur Z. Morosini u rujnu g. 1671. ponovno dao naređenje, ovog puta Mili Smoljiću i Mati Matačiću iz Sukošana, da imaju bez ikakva odlaganja odmah po primitku ove naredbe zazidati rupe koje su u prošlom ratu nastale na seoskom zidu sve unaokolo, jer je ovakvo stanje utvrđenja na štetu javnog i privatnog interesa, uz veliku novčanu kaznu, ili na galiju ili pak uz cijenu života.[120] To je dokaz, kao što ćemo to vidjeti i u Pakoštanima, da su popravak fortifikacija morali vršiti sami seljaci dotičnih sela.

Kada su g. 1673. kršćani porazili tursku vojsku pod Bečom, Turci su na granici prema zadarskom kopnu raspolagali malobrojnim odredima, pa su se Kotarci, koji su bili navikli na pljačku, sve češće stali zalijetati u turske predjele i tamo nanositi štetu. Bez obzira na providurovu strogu zabranu Ilija Janković je u studenome g. 1683. otišao u Bukovicu na pljačku. U prvi mah su mu se bili pridružili i Sukošanci, ali su se oni i Bibinjci na poziv guvernera Albertija zadnji čas vratili svojim kućama.[121]

[116] Sukošanska glagoljska matica umrlih; Š. Petričić, sp. dj., str. 538.
[117] Desnica, sp. dj. I, str. 115.
[118] Cvitanović, Pabirci iz suk. glag. matica.
[119] Bianchi, Zara christiana II, str. 6.
[120] HAZ, gen. prov. Z. Morosini (1671—1673) III, str. 24
[121] Š. Peričić, sp. dj., str. 589.

Sukošan je na početku morejskog rata (1684) raspolagao sa 181 naoružanim i nenaoružanim muškarcem sposobnim za oružje, i to sa 166 pješaka i 15 konjanika s uvježbanim konjima.[122] Niti jedno naselje biogradskog primorja nije tada imalo toliko vojnika. Iste godine je za sukošanskog glavara postavljen Stipe Smoljić.[123] Sredinom te iste 1684. godine Turci iz Gračaca provale sve do ovog primorja i tamošnjim naseljima nanesu veliku štetu. Iz Sukošana su tom zgodom odveli 30 volova i 10 konja, koje su zatekli na paši.[124] Turci iz Vrane malo iza toga Sukošancima odnesu svu stoku koju su zatekli izvan sela, »mnogo odjevnih predmeta, malo srebrnine, 1 pušku, 2 sedla i nešto poljskog alata«.[125]

Sukošanci su veoma aktivno sudjelovali u borbi protiv Turaka, ne samo braneći svoje naselje i odlazeći u boj sa svojim odredom pod vodstvom mletačkih vojnih vlasti nego su se, kako smo vidjeli, često na svoju ruku zalijetali sve do drugog kraja Kotora. Mnogi su se istakli u tim raznovrsnim borbama, a među njima najviše glagoljaš don Vicko Raspović, koji je sudjelovao u morejskom ratu. Spominje se od g. 1659. do 1717. kao matičar i svjedok,[126] što znači da je nadživio taj rat koji je svršio g. 1699. O njemu Andrija Kačić Miošić pjeva:

»Vitez biše Raspović don Visko
Od lijepa sela Sukošana:
Sivi soko i delija biše
Velikoga rata od Morije.

Pred junacim na vojsku idjaše
Robje hvata, glave odsicaše
S pobratimom Janković Stojanom
I s delijom Smiljanić Smoljanom«.[127]

Glagoljske rukopisne knjige. Priuli g. 1603. nije u Sukošanu našao nijednu matičnu knjigu, jer su se počele voditi tek g. 1608. Do danas se sačuvalo 19 glagoljskih rukopisnih knjiga (1608—1827) i to:

[122] Desnica, sp. dj. I, str. 341.
[123] Desnica, sp. dj., str. 336.
[124] Š. Peričić, sp. dj., str. 589, 590.
[125] Š. Peričić, sp. dj., str. 590.
[126] Cvitanović, Prilog poznavanju kulturne povijesti na zadarskom području, Radovi X, str. 313.
[127] Andrija Kačić-Miočić, Razgovor ugodni naroda slovinskog, Zagreb 1946, str. 216.

Redni broj	Naziv knjige	Razdoblje	Broj stranica
1.	Glag. matica krštenih	1608—1613.	38
2.	Glag. matica krštenih	1642—1656.	26
3.	Glag. matica krštenih	1658—1732.	430
4.	Glag. matica krštenih	1732—1760.	340
5.	Glag. matica krštenih	1761—1818.	332
6.	Glag. matica vjenčanih	1613—1658.	66
7.	Glag. matica vjenčanih	1658—1775.	312
8.	Glag. matica vjenčanih	1776—1826.	190
9.	Glag. matica umrlih	1608—1658.	52
10.	Glag. matica umrlih	1658—1756.	352
11.	Glag. matica krizmanih	1618—1663.	120
12.	Glag. libar od broja duš	1748—1783.	150
13.	Madrikula Dj. M. od Mirakula	1657—1818.	169
14.	Madrikula duš od purgatorij	1745—1806.	46
15.	Madrikula sv. Martina	1753—1818.	47
16.	Madrikula sv. Križa	1751—1818.	54
17.	Skula sv. Antona	1673—1818.	71
18.	Skula sv. Kasijana	1704—1800.	88
19.	Skula Gospe od Milosrđa	1726—1818.	40
	Ukupno ispisanih stranica		2923[128]

Status personalis et localis... Zadar. nadbiskupije iz 1905, 1908. i 1913. god. donosi da sukošanske glag. matice počinju s godinom 1650.[129] Međutim, don Vlade Cvitanović je u obiteljskom arhivu Karanjin-Fanfonja u Trogiru, a danas u Naučnoj biblioteci u Splitu, pronašao 5 svezaka sukošanskih glag. matica (1608—1658) koje smo ovdje donijeli pod br. 1, 2, 6, 9 i 11.[130] U Historijskom arhivu u Zadru nalazi se glag. oporuka iz 1714. god. koju je napisao don Gargo Peršić iz Sukošana i oporuka don Miška Smolića iz Sukošana napisana g. 1727. od don Pave Grdovića, župnika u Sukošanu.[131] U župskoj crkvi nalaze se dva glagoljska natpisa na kamenu, i to na nadvratniku sakristije iz g. 1673. i na jednoj nadgrobnoj ploči.[132] Sukošan je od g. 1608. pa do nedavno dao 58 glagoljaša domorodaca,[133] a gornje glagoljske kodekse i ostale rukopise napisalo je 30 sukošanskih župnika i kapelana.[134]

[128] Vl. Cvitanović, Popis glag. kodeksa... Starine knj. 43, str. 259; — Isti, Pabirci iz sukošanskih glagoljskih matica (rukopis).

[129] Status personalis... zad. nadbiskupije za 1905, 1908, 1913.

[130] Cvitanović, Pabirci iz suk. glag. matica.

[131] Cvitanović, Prilog poznavanju... Radovi sv. VI—VII, str 205, 206; Testamenti presentati nella Cancellaria dei Conti... I, str. 92, 246.

[132] L. Jelić, Fontes historici liturgiae... stolj. XIX, str. 109; Bianchi, Zara christiana II, str. 162.

[133] Cvitanović, Prilog poznavanju... Radovi X, str. 340, 313.

[134] Cvitanović, Pabirci...

Kretanje broja stanovništva. Sukošan je g. 1527. imao 130 stanovnika,[135] a g. 1586. — 68 muškaraca sposobnih za rad, 68 žena, 50 muške i 56 ženske mladeži, ukupno 242 stanovnika.[136] Godine 1603. za vrijeme Priulijeve vizitacije sastojao se od 52 obitelji sa 350 žitelja,[137] g. 1660. oko 50 kuća.[138] Iza tursko-mletačkih ratova broj se naglo diže, tako da g. 1760. Sukošan ima 623 stanovnika.

Državni podaci[139]

Zaselak	1857.	1880.	1890.	1900.	1910.	1931.	1948.	1953.	1961.	1971.
Sukošan	1056	1162	547	577	838	1480	1262	625	960	
Makarska			76	58	34	34	81	79	77	
Dianovitorovi			39	41	65	49	72	320	172	
Poviše ceste								103	98	
Tor Čerodovo			238	262	93			289	213	
Tor Napolov								68	99	
Svega:	1056	1162	900	938	1030	1533	1415	1484	1619	1851

Crkveni podaci[140]

	1854.	1863.	1879.	1905.	1913.	1928.	1939.
obitelji:				240	282	335	
osoba:	947	1056	1267	1583	1904	1984	2235

Nekoji najstariji stanovnici s oznakom godine kad se spominju:

Dobrica žena Radovana g. 1289,[141] Janižić Šime 1509,[142] Paškotić Ante 1578, Ladibrić 1581, Perić Jelena 1587, Kovačić Šime oko g. 1600,[143] Štošić Bare i Šašinić Pavao 1603.

Sukošanska plemena na temelju glag. matica (1608—1826) s godinom kad se prvi put javljaju. Sukošan ima najstarije glag. matice i najveći broj kodeksa na biogradskom primorju, pa stoga i najveći broj prezimena, ali se među njima nalaze i oni iz Galovca, koji je do g. 1761. bio podređen Sukošanu. Galovačkih prezimena je veoma malo, osobito za turskih ratova u XVII st. Velika većina ovih prezimena postojala je i prije navedene godine. Prezimena donosimo alfabetskim redom:

[135] Commissiones et rel. Venetae, I, str. 219.
[136] Commissiones et rel. Venetae IV, str. 373.
[137] Vatikanska biblioteka, Priuli, fol. 944v.
[138] Storica disertazione del Contado e Territorio di Zara del Dottr. Simon Glibavaz, str. 41.
[139] Kao i u bilješci br. 75.
[140] Kao u bilješci br. 76.
[141] Zjačić, sp. dj., str. 133.
[142] Gunjača, sp. dj., str. 337.
[143] R. Jelić sp. dj., str. 424, 404, 422.

Alujević iz Splita g. 1792, Anica iz Krapnja 1658, Arbanas 1609, Baluša 1770, Barbarić 1745, Barbin 1665, Barešić 1609, Barić 1690, Barjatović 1618, Baturić iz Pridrage 1757, Belić 1644, Belobradić 1617, Benković 1626, Bešarović 1749, Bikić 1608, Biogradkinja Jela 1651, Bistrić 1684, Bišt 1698, Blažević 1652, Bogdanić 1610, Bogosavac 1652, Bonaurić 1608, Boršić iz Zadra 1634, Batišta iz Bergama 1645, Božulović 1658, Brakudić 1659, Bričić 1662, Brščić 1660, Bucić 1690, Bubičić 1609, Budalić 1774, Budić 1675, Bugarin 1609, Bugvačić 1765, Buhovac 1670, Buhović 1612, Bulić 1651, Brz(ič)ić 1652, Burčul 1659, Burlić 1682, Burgin 1625 i Bušljetić 1666, Cecić 1669, Celin 1513, Ciganin 1623, Citlan(ović) 1652, Cročin 1609, Cukrović 1660, Cijanov 1668, Cvitko 1613, Čučilić 1664, Čačanović 1611, Čečina 1667, Češurić 1650, Čića 1684, Čikić 1610, Čižbanka Klara, Čokeša 1668, Čuka 1766, Čulić 1609, Čuturela 1659, Čosa 1691, Dabinović 1609, Dešković 1665, Dibalović 1609, Dragičević 1651, Dragić 1681, Drešljanin 1623, Duda 1801, Dunatov 1651, Ercegović 1792, Franićev 1658, Furešti Bartul 1610, Glavaš(ev) 1613, Glavić 1651, Gojatanović 1626, Gojević 1651, Grakalić 1609, Gramačić 1746, Grandić iz Bakra 1702, Grbičić 1659, Grbić 1626, Grbin 1698, Grbulin 1781, Grgi(čić) 1703, Grgorić 1749, Grkić 1611, Gulan iz Galovca 1688, Grubić 1663, Grubišić 1609, Hajnoga 1718, Harahožić 1610, Hara(n)žić 1609, Hrstalo(v) 1702, Hovezlica 1610, Ivančev 1677, Ivković 1682, Jakić 1652, Jakovac 1677, Jakovčev(ić) 1649, Janičić 1618, Jedrić 1620, Jelenić 1651, Jurlić 1668, Jurović 1655, Justov 1697, Kačan 1768, Kante 1671, Karaban 1803, Karabegić iz Prkosa 1687, Karaličić 1727, Karlić 1662, Kapo 1623, Kaštelanka Mare 1625, Kažibeg 1689, Karlabene »logotent« 1650, Kević 1700, Kezmić 1769, Kičić 1658, Kitlan 1653, Klaričić 1652, Kokičić 1685, Količić 1748, Kosinoga 1610, Koščičić 1640, Kosović 1691, Kozacin 1715, Kozalija 1774, Kozarević 1658, Kožul(ović) 1651, Krečić 1608, Krekić iz Nadina 1663, Kršulović 1609, Kunčinov 1644, Kusina 1650, Ladić 1608, Lakić 1681, Lanićević 1688, Leskerić 1651, Letičin 1721, Letina, Letinović 1631, 1618, Livakov 1610, Lovr(ović) 1657, Lovrinov 1703, Lulin(ović) 1651, Ljubanov 1653, Mahina 1644, Marešić 1664, Maričić 1628, Majerov 1772, Maltež 1668, Malečić 1625, Mandić 1664, Marelić 1650, Margitić 1613, Markašev 1719, Markovina 1650, Maro(je)vić 1651, Martinčev 1624, Matanić 1628, Mate iz Voloske 1699, Mastegonin 1644, Matić 1655, Matukić 1655, Merlo 1738, Mihatov(ić) 1628, Mikelić 1628, Miletić iz Medviđa 1613, Milinkov 1698, Milković 1660, Milosinčić 1655, Milotović 1610, Milulović 1610, Mirač 1767, Močivuna 1673, Modrić 1744, Mrkogač iz Nina 1738, Mrleta 1734, Muhorović 1645, Mujavić 1663, Munibrav(ić) 1657, Mužurinić iz »Staroga Zadra« (Biograda) 1645, Nagrmica 1617, Nekić 1750, Nemarić iz Petrčana 1634, Novaković 1668, No(vo)selić 1609, Okominović 1663, Oljić 1652, Ostojić 1666, Oprčić 1655, Ožarković 1662, Padrčić 1630, Padženov 1651, Paliconi 1630, Paliska 1618, Paulinka 1625, Pastuhović 1655, Pa(v)letić 1624, Pavlićev 1662, Pavinov 1644, Paričić 1610, Pašinović 1616, Paternjača 1626, Pećanić 1697, Pećar 1767, Pekić 1629, Perh(o)ić 1627, P(e)rotić 1623, Perović 1628, Pešeljev 1769, Petešić 1792, Pezić 1669, Pisljević 1654, Pizerić 1609, Pobor(ac) 1693, Ponošević 1659, Popović Katuš 1627, Požarić 1663, Prinčević 1698, Prsilkin 1671, Puhalo 1704, Radeljević 1608, Radin 1631, Radović 1669, Rahić 1609, Ramić 1656, Ražnjević 1667, Rebac 1658, Rebčević 1652, Remšić Tudor 1611, Rosandzić 1623, Rosoti 1629, Rukavina iz Lovinca 1744, Ružić 1608, Samčev 1623, Selestrin 1639, Selić iz Raba 1646, Senjka Kate 1629, Silanić 1608, Slićev 1623, Smoljan 1689, Stamatov 1672, Stanov 1716, Stičević 1609, Stip(an)ov 1651, Stipčević 1663, Stojan(ov) 1667, Stoj(i)čević 1658, Strijčević 1658, Struža 1609, Sudac 1652, Sulup 1718, Surinja 1765, Šalić 1734, Šalinov(ić) 1656, Šamatović 1623, Šarogać 1719, Šašinić 1608, Šibenčanić iz Gruhov 1641, Šibuda 1611, Šibudić 1664, Šijanović 1658, Šikić 1609, Šimičić 1733, Škomerlja 1790, Špar 1663, Štamatov 1609, Štrbić 1663, Šutić 1618, Štulić 1609, Šulina 1781, Telešman(ić) 1650, Tomasov(ić) 1610,

Tošević 1702, Tudorov 1672, Tujanović 1623, Tundić 1674, Turkov(ić) 1620, Tv(a)rković 1627, Uglešić 1645, Ugrin 1608, Uskoković 1659, Veleš 1655, Veličić iz Staroga Zadra 1630, Vidakov 1683, Virtačić 1610, Visavčić 1658, Vitulić 1690, Vranković 1655, Vranovčić, Vraničić 1645, Vrsajković 1664, Vuhsanov 1658, Vujavić 1663, Vukas 1735, Vukašinov 1629, Vukelin, Vukelić 1645, Vukšić 1659, Vulinović 1681, Vu(š)kov(ić) 1651, Zalović 1774, Zavučev 1627, Zečev(ić) 1660, Zekan 1699, Zelenkov 1689, Zoić 1626, Zvonar 1696, Žepić 1722, Živko(vić) 1608, Živojević 1626, Žuljev 1671, Žuža 1803.[144]

Današnja prezimena i broj obitelji koje ih nose s oznakom godine kada se prvi put javljaju. Većina ovih plemena postojala je i prije navedene godine.

Prezimena	Današnji br. ob.	Prvi spomen
SUKOŠAN		
Aralica	1	
Begović	1	
Bičić	5	1610
Brkić	6	1609
Dević	8	1640
Dijan	17	1613
Dorčić	1	
Dražić	2	1658
Filipi iz Betine	1	
Franić	10	1667
Gašparović	18	1686
Grdović	10	1681
Grginović	16	
Keran	11	1760
Kezmić	3	1769
Krešan	13	1653
Labus	5	1696
Marinović iz Gorice	1	1609
Matošić	2	1609
Martinac	6	1732
Martinović	4	1631
Medić	1	1699
Milošević	4	1609
Miota	2	1732
Nadinić	20	1609
Oljica	5	1683
Pašić	4	1612
Pavić	20	1663
Peić	4	1689
Peričić	10	1623
Požarina	2	1662
Protić	2	1623
Raspović	15	1609
Rašo	8	1766
Rogoznica	9	1669
Skandali	3	
Smolić	8	1608
Starčević iz Zagreba	1	
Sudinja	8	1717
Torbarina	11	1666
Vanjak	12	1784
Veleslavić	3	1688
Vezilj	5	1644
Vičinović	3	1608
Vlah iz Kastva	1	1611
Vukša iz Galovca	2	1625
Zubak iz Jasenica	2	
DEBELJAK		
Dražić	5	1658
Galešić iz Raštana	1	
Gambiraža	2	
Jerak	17	1653
Marinović	10	
Medić	2	1699
Pavić	20	1663
Raspović	6	1609
Strenja	16	1670
Torbarina	25	1666
Smolić	30	1608
Smolić-Ročak	10	
Rogoznica	6	1669
Piljušić	10	1611
Peričić	2	1623
Galešić iz Raštana	1	

[145]

[144] Cvitanović, Pabirci...

[145] Popis današnjih prezimena s brojem obitelji dao mi je župnik don Ivan Zorica, a prvi njihov spomen uzeo sam iz Cvitanovićevih Pabiraka.

Krmčine

Maleno naselje Krmčine (Chiezine, Carnzine, Carnzine, Carzine, Cremcina), koje leži na moru 4 km sjeverozapadno od Turnja, spominje se g. 1607. sa crkvicom sv. Petra, podređenoj župi Turanj.[146] One su bez dvojbe stradale za kandijskog rata kao i ostala naselja ovog primorja, pa su ponovno naseljene tek nakon 40 godina. Izvještavajući o svom radu oko naseljavanja opustjelih sela, providur P. Civran g. 1675. javlja da je malo po malo uspio podići stara sela Radovin, Krmčine i Crno, jer se nalaze na važnim položajima.[147] Iduće (1676) godine počinju se voditi župske matice.

Nadbiskup Parzago je g. 1678. došao u to selo i u pratnji župnika ušao u župsku crkvu pokrivenu slamom, »corpus ecclesiae paleis coopertum«. Nema groblja, ni zvona ni zvonika, pa je naredio nek se zvono nabavi.[148] Crkva je renovirana g. 1670. Isti Parzago je g. 1681. na nedavno podignutoj crkvi »ecclesia noviter constructa« vidio zvono. Zatim izričito kaže da službu župnika 8 godina vrši Petar Pedišić, koji se je ispod teksta vizitacije potpisao glagoljicom,[149] pa bi se reklo da je župa uspostavljena 1673, ako ne i prije.

Neki stanovnici Krmčine kao i ostalih sela kopna i primorja bili su uslijed dugog ratovanja i oštećivanja neprijateljskog teritorija podani krađi i drugim zločinima. Tako su npr. Senjani g. 1682. ubili Turčina Dujka Hadža, pa su zbog toga od kotarske lige bili osuđeni seljaci Krmčina da nadoknade štetu, jer su bili indirektni počinitelji zločina. Senjanima su naime davali sklonište, dapače ih nagovorili na ubistvo.[150] Iduće (1683) godine neki Kotarci skupa sa Senjanima, a reklo bi se i uz pomoć nekih iz Krmčine, napali su sela Sopot, Perušić, Benković, Vranu i Kožulovac i odveli velik broj volova i konja. Dio stoke je pronađen u Krmčini i u Vrsima, pa su pozvani mjesni glavari neka porade da se stoka povrati.[151]

Krmčine su g. 1684. raspolagale sa 110 vojnih obvezanika, od kojih 10 konjanika.[152] Kad znamo da su tada Pakoštane imale 93 obvezanika, Filipjakov 54, Turanj 91, a Bibinje samo 14, onda možemo zaključiti da su Krmčine bile veoma brojno naselje, tako da su na ovom primorju samo Sukošan i Biograd bili brojniji od njih. Te iste godine glavar ovog naselja bio je Ivan Lokić.[153]

[146] Bianchi, Zara christiana II, str. 161.
[147] Desnica, sp. dj. I, str. 176, 178.
[148] Nadbiskupski arhiv u Zadru, Atti antichi, Visita Ioanea Parzaghi 1678, str. 49.
[149] Ibidem, Visita localis foranea 1681. del archivescovo Perzago, str. 98.
[150] HAZ, gen. providur L. Donà (1682—1684) II, str. 129.
[151] Desnica, sp. dj. I, str. 259, 263.
[152] Ibidem, str. 340.
[153] Ibidem, str. 336.

Vanredni providur M. Michiel je g. 1685. s konjicom i 400 seljaka-vojnika Kotaraca prošao preko cijelog teritorija koji su Turci napustili, sve do Knina, gdje su se s Turcima uspješno čarkali. Među njima su bili naoružani ljudi iz Sukošana i Krmčina. Pošto su ovi borci izvršili sve postavljene zadatke, providur ih je nagradio, dajući im 166 stara žita i kukuruza, čime su bili prezadovoljni.[154] I g. 1684. kao i 1691. Krmčine se ubrajaju među ostala naselja ovog primorja.[155]

Krmčine su nekad bile samostalna župa, kojoj su neko vrijeme (1676—1718) bili podređeni Gorica i Raštane. Do danas su se sačuvala tri glagoljska kodeksa:

1. Glagoljska matica krštenih od g. 1678—1730. str. 107
2. Glagoljska matica vjenčanih od g. 1676—1721. 74
3. Glagoljska matica krizmanih od g. 1678—1718. 125

306

Matice se čuvaju u župskom uredu u Turnju, kojem su i danas u crkvenom pogledu podređene.

Gornje glagoljske matice i druge knjige vodili su župnici Krmčine: Balobanić Ivan g. 1658, Paropatić d. Grgo 1670, Pedišić Pere 1675—1680; Paropatić Grgo 1680, Pedišić Pere 1680—1686, Hrišić Anton 1686— 1706, Makarunić Ivan 1706—1717, Kulonja Jure 1717——1725, Prožić Jure 1726—1729, Kučinović Ivan »parok sv. Petra u Krmčini« 1750—1764.[156]

Krmčine su imale samo dva glagoljaša domorodca, don Matu Lokića (1682—1693) i don Juru Colića (1776).[157] Ne donosim stara prezimena iz matica jer se u Pabircima nalaze skupa s onima iz Gorice i Raštana, pa je nemoguće ustanoviti koja su iz Krmčine.

Broj stanovnika:

Državni podaci[158]					Crkveni podaci[159]		
God.	obit.	muš.	žen.	svih	God.	obit.	svih
1858.				134	1854.		33
1890.				32	1858		47
1900.				51	1905.	10	103
1910.				70	1908.	10	101
1931.				142	1928.	20	140
1948.	28	93	102	195			
1953.		100	120	220			
1961.		154	126	280			
1971.	40			244			

[154] Desnica, sp. dj. II, str. 60.
[155] Ibidem I. 26, II. 254, 269.
[156] Cvitanović, Pabirci iz glag. matica Krmčine, Gorice i Raštana.
[157] Cvitanović, Prilog poznavanju..., Radovi X, str. 313.
[158] Kao u bilješci br. 75.
[159] Kao u bilješci br. 76.

Danas u Krmčini postoje samo 2 prezimena, i to Colić s 27 i Jurišić s dvije obitelji.

Nekoji, kao Alačević, Perković, smatraju da je prvak francuskog naturalističkog romana Emil Zola podrijetlom iz Krmčine. Neki naime Colić iz ovog mjesta nastanio se u 18. st. u Zadru, gdje se nazivao odnosno pisao Zolich i Zolla. Prešao je u Napoleonovu vojsku, pa je možda s Marmontovim legijama svršio u Francuskoj i od njega tamo potekao slavni francuski pisac.[160]

Tuklječane

Tuklječane su veoma staro naselje (13. st.) od kojega je do danas ostala samo crkvica, kojoj se na nadvratniku čita da je bila zadužbina starohrvatskog plemena Mogorovića.[161] U dokumentu iz 1482. čitamo da su Tuklječane tada stradale od Turaka i da su bile župa sa svojim župnikom na čelu,[162] a u XVI st. su imale svoju posobu s posebnim sucem, što nam svjedoči nadgrobna ploča suca Matijaša u spomenutoj crkvici.[163]

Selo je poput ostalih naselja ovog primorja stradalo u ciparskom ratu (1570) i ostalo bez žitelja. Vizitator Valier je naime na 5. svibnja 1579. prolazeći iz Sukošana za Turanj pohodio crkvicu Rođenja Marijina ne navodeći u kom mjestu, ali možemo biti sigurni da se radi o crkvici u Tukljači. Zabilježio je da je crkva posvećena ali napola porušena, »semidiruta«, s oltarom i napuštenim grobljem u koje oni iz Turnja, »illi de castello ventirino«, ukopavaju svoje umrle, ali samo u slučaju kad je uzburkano more, jer inače u svim ostalim slučajevima umrle prevažaju i ukopavaju na otoku Pašmanu.[164] Ovo je sve što je Valier zabilježio.

I zadarski knez Zuan Battista Michiel g. 1586. svjedoči da je tada tj. nešto prije te godine opustilo. Govoreći o primorskim naseljima, spominje i ovo za koji kaže da je »Villa« (= selo), da pripada posebnoj obitelji i da je poput sela Mokro zbog turskih napada iz obližnjeg Vrčeva ostalo bez stanovnika, »stano dishabitate«.[165] Nadbiskup Zmajević (1745—1771) je ovu crkvicu našao u lošem stanju.[166] Crkvica u Tukljači podređena je župi Turanj.

[160] Iz ostavštine Kazimira Perkovića, Arheološka zbirka u Biogradu.
[161] B. Gušić, Prilog etnogenezi nekih starohrvatskih rodova, Povijest grada Nina, Zadar 1969, str. 470.
[162] G. Praga, sp. dj., str. 117.
[163] Starohrvatska prosvjeta I, Knin 1895, 263.
[164] Tajni vatikanski arhiv, Valier fol. 72r.
[165] Commissiones et rel. Venetae IV, str. 273.
[166] Bianchi, Zara christiana, str. 159, 160.

Turanj

za turskih ratova

Bianchi na temelju zadarskog katastika donosi da je Mletačka Republika Turanj zadržala za sebe i uvrstila ga u svoj katastik, pa ga je g. 1430. unajmila za 1000 lira godišnje Nikoli Vidušiću i Petru Venturiniju. Također napominje da se turanjska crkva sv. Marije spominje u ispravi iz g. 1430.[167] To je sve netačno, jer se »insula vocata Sancta Maria« i marginalna bilješka »Santa Maria della Toretta« odnosi na Marijinu crkvicu i Toretu (kulu) kod Tarca na otoku Kornatu, koji se po njoj nazivao »Insula sanctae Mariae«.[168]

Turanj se g. 1503, 1508, 1511, a i tokom kasnijih stoljeća pa sve do nedavno, u talijanskim dokumentima naziva Torretta.[169] Godine 1570. i u matičnoj knjizi vjenčanih Sv. Stošije u Zadru g. 1613. spominje se »Torretta da Marco«,[170] a kasnije se naziva »Torretta de Marchi« po zadarskoj porodici koja ga je zbog zasluga učinjenih Republici dobila kao feud.[171] Međutim u Valierovoj vizitaciji g. 1579. naziva se »castellum de Venturinis« po uglednoj zadarskoj porodici Ventura ili Venturini,[172] koja je vjerojatno bila vlasnik ovog sela. U matici krizmanih župe Turanj iz g. 1803. nalazi se glagoljska bilješka. »Ovo je libar S. M(arije) od Turnja Meštrovića«,[173] a tako se naziva, kako ćemo vidjeti, i u narodnoj pjesmi.

Naselje Turanj je iza prvih turskih provala u biogradsko primorje (1468) bilo fortificirano, a reklo bi se da je od Turaka stradalo nešto prije g. 1492. i 1599. godine.[174] Na 21. siječnja 1521. poplijenili su sedam sela biogradskog primorja, pa među njima sigurno i Turanj.[175] Šest godina kasnije, pri popisu pučanstva 1527, Turanj je imao 144 stanovnika, a to je dvostruko od Biograda, koji je tada imao samo 70 žitelja.[176]

U prvoj godini ciparskog rata (1570) na zadarskom kopnu su opustila sva naselja, a među njima i »Toretta di Marco«. Crkva je,

[167] Bianchi, Zara christiana, str. 159, 160.

[168] Antoljak, sp. dj., str. 384; — A-R. Filipi, Kretanje broja stanovništva zadarskih otoka, Radovi IJAZU u Zadru sv. VI—VII, str. 170. Prvi sam ustanovio da se insula sanctae Mariae odnosi na Kornat i na to sam svojevremeno upozorio dra Antoljaka, koji je objelodanjujući zadarski katastik u bilješci 126 potanje to razradio (Ibidem, str. 108).

[169] Gunjača, sp. dj., str. 277.

[170] R. Jelić, sp. dj., str. 386; Commis. et rel. Ven. III, str. 255.

[171] Bianchi, Zara christiana II, str. 160.

[172] Tajni vatikanski arhiv, Ibidem Priuli, fol. 72r.

[173] Cvitanović, Pabirci iz turanjskih glagoljskih matica (rukopis).

[174] L. Jelić, sp. dj., str. 113, 38.

[175] Ibidem, str. 46.

[176] Commissiones et rel. Venetae I, str. 219.

kako ćemo vidjeti, bila porušena i provizorno pokrivena slamom. Možemo vjerovati da su jednako nastradale i stambene zgrade, pa su i one bile prekrivene slamom.

Turanjske zidine su iza tog rata bile obnovljene, jer zadarski knez Alviž Dolfin g. 1578. donosi da je u prošlom ratu stradao cijeli teritorij i pučanstvo se iselilo, tako da na zadarskom kopnu koje je pripadalo Republici ima samo 11 sela među kojima na našem području Sukošan, Turanj i Biograd.[177] Ova tri naselja su mogla postojati jedino ako su bila fortificirana.

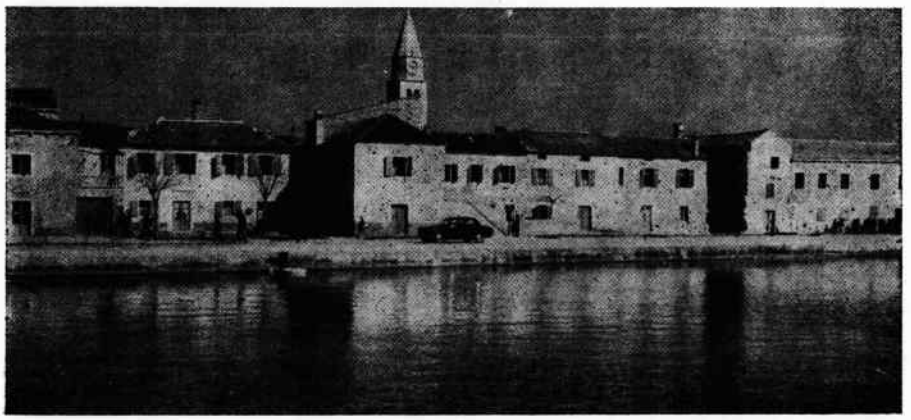

Turanj

Vizitator Augustin Valier je g. 1579. došao u mjesto Turanj, koje naziva »castellum de Venturinis id est famigliae Jadrensis ex civibus«. Ušao je u crkvu Porođenja Marijina, koja je prije bila kapela, a sad je župska crkva. Prema tome Turanj je bio župa 121 godinu prije nego što navodi Bianchi, koji kaže da se prvi put spominje g. 1700. Župnik je za vizitacije bio svećenik Mate Suić, koji nema bule (dekreta o postavljanju), ali ima svjedodžbu ređenja. Ima i glagoljsku priručnu knjigu Manipulum curatorum.

Ni u crkvi ni u župi nema grobišta, pa svoje umrle prevoze preko mora na otok Pašman i ukopavaju kod franjevaca između Pašmana i Tkona, jer je turanjska crkva porušena. Na velikom oltaru je stara pala, a na drugom decentna.

Dalje Valier bilježi ovaj crkveni inventar: tri srebrna pozlaćena kaleža sa dvije patene, a za treću se ne zna, jer su mnogi crkveni predmeti za vrijeme rata izgubljeni, »quia multa deperdita sunt propter bellum«, zatim drvena piksida na način svetohraništa, »in modum tabernaculi«, sa srebrnom kupom, stara alba, stara crvena

[177] Commissiones et rel. Ven. IV, str. 224.

planita od zambelota, stara baršunasta planita, ali tako trošna da se ne može više upotrijebiti, planita platnena trošna, 6 starih oltarnjaka, dva misala tiskana glagoljskim pismenima, »Missalia duo Illirico idiomate«, ormarić za ulje bez ključa, maleni pomoćni oltar. Tu se ne čuva euharistija, a na pročelju crkve nema križa. Vjernici namjeravaju podignuti crkvu.

Vizitator je naredio nek se crkva posveti, na nju postavi krov od crijepa, oltar opskrbi potrebnim, nabavi crvena baršunasta planita i druga ferijalna, nek se jedan kalež pozlati, nabavi nova piksida, nabavi krstionica s ključem i staklena posuda za pričest vjernika. Župske matice se i ne spominju. Evo toliko donosi vizitator Valier.[178]

Iz gornjega se vidi da je skupa s naseljem porušena i župska crkva, pa je na brzu ruku provizorno pokrivena nekakva kapela, a župljani se spremaju podignuti crkvu, možda onu staru koja je valjda porušena do temelja.

Iznašajući podatke o primorskim utvrđenim naseljima, zadarski kapetan Lorenzo Cocca u izvještaju iz g. 1581. donosi da u Turnju živi veliki broj stanovnika, pa će se radi tijesnog prostora u slučaju pogibelji teško moći spasiti. Stoga je Serenissima 29. rujna 1581. naredila nek se fortificira Filipjakov, u koji će se ne samo povratiti njegovi izbjegli stanovnici već se u nj skloniti i dio turanjskog stanovništva i tako se spasiti od pljačkanja koje se često na tom području ponavlja.[179]

Zadarski knez Zuan Battista Michieli g. 1586. između ostaloga izvještava da je Turanj utvrđeno mjesto i pripada kapetanu Bartolu de Marco i njegovoj braći. U njemu živi 75 osoba sposobnih za rad: 85 žena, 60 muške i 24 ženske mladeži. Ukupno 244 stanovnika.[180] Tri godine iza toga zadarski kapetan V. Moresini u izvještaju g. 1589. navodi da na zadarskom primorju nema nego 8 sela, od kojih 5 na našem području, među kojima je i Turanj.[181]

Vizitator Priuli je na 29. travnja 1603. ušao u malenu crkvu Rođenja Marijina u selu Torretta. To je kapelica bez groblja pa se njihovi umrli prevoze na o. Pašman i ukopavaju u tamošnjoj franjevačkoj crkvi sv. Dujma. Blagoslovio je narod i pregledao euharistiju, koja se čuva u ispravnom drvenom tabernakulu u srebrnoj piksidi u kojoj se nosi viaticum bolesnicima, jer svi župljani žive u tijesnom utvrđenju, »nam omnes de Parocchia sunt in Turi pauca congregati«.

[178] Tajni vatikanski arhiv, Valier fol. 72r.

[179] Commissiones et relationes Venetae IV, str. 291: »Più in qua è il loco detto Torretta di quelli di Marco nel quale sono tanti habitanti che per la strettezza di detto loco malamente vi si possono salvare«.

[180] Commissiones et rel. Venetae IV, str. 371.

[181] Commissiones et rel. Venetae IV, str. 443.

Vidio je srebrni kalež, Misale Illiricum, planitu od svilene kadife, dvije svilene crvene planite, tri kamiza, dovoljno oltarnjaka. Svi ti paramenti pripadaju crkvi sv. Mihovila u Filipjakovu, a upotrebljavaju se u ovoj crkvi, jer se stanovnici Turnja nalaze u krajnjem siromaštvu i nisu u stanju nabaviti svoje paramente. Zbog toga razloga vizitator nije naredio da nabave nove. Filipjakov je tada bio podređen župi Turanj sa samih 9 obitelji.

Ne celebrira se na glavnom nego na pomoćnom dobro opskrbljenom oltaru, koji nema nikakva prihoda. Naredio je nek se akomodira scabellum i postavi antipectum od dasaka, a kamena posuda za blagoslovljenu vodu prenese u crkvu. Bratovština sv. Marije nema nikakva prihoda pa braća skupljaju doprinose za popravak crkve i nabavljaju ulje za lampadu. Ispitane su primalje i pokazale dovoljno znanje o materiji i formi krštenja u potrebi. Ispitivanjem je ustanovljeno da je župnik, koji je sada bolestan, uzorna života i kao takav uživa dobar glas. Dok je spriječen bolešću zamjenjuju ga susjedni svećenici. Crkva se zaklapa i dobro čuva. Održava se godišnja skupština i prikazuju računi.

U dnu crkve je vidio krstionicu pod ključem, a vodu krštenja u nekoj staklenoj ampuli. Naredio je nek se nabavi kositrena posuda, a povrh krstionice postavi ciborij. Ulje krštenja je u kositrenim posudicama, koje se čuvaju pod ključem u prozorčiću kod oltara. Vidio je knjige u koje se upisuju vjenčanja i krštenja koje se vode uredno. Potrebno je da se uredi supracoelum i cijela crkva iznutra ožbuka.

Službu župnika 7 godina obavlja Nikola Rupanić iz Pašmana, koji je bolestan u krevetu, a njegovi prihodi su veoma maleni. U Turnju ima 40 ognjišta sa 190 osoba koje se pričešćuju, svega 290 stanovnika. Znači da na svaku obitelj dolazi preko 7 osoba. Župnik izjavljuje: »Moji se župljani sastoje od siromašnih Morlaka, koji su se u ovo mjesto spustili iz Morlakije (Kotara), da se oslobode turske tiranije, pa stanuju kako vidite u ovim kućama pokrivenim slamom«.[182]

Župnik se brine i za one u Filipjakovu, pa mu je Priuli naredio da ima tamo celebrirati bar jednom sedmično. Poučava djecu i propovijeda, a ima i jednog klerika koji mu pomaže. Ženidbe sklapa prema odluci Tridentinskog sabora a ima i svoj glagoljski obrednik.[183]

Don Bare Pifrović, koji je g. 1635—1639. (vrijeme najžešćeg kandijskog rata) bio kapelan Petrčana, vrlo vjerojatno je bio iz Turnja, jer se samo na ovom mjestu susreće prezime Pi(f)rović.

[182] Vatikanska biblioteka, Priuli, fol. 939r: »et questi sono poveri Morlachi calati di Morlachia a questo paese per liberarsi della Tirania de Turchi, li quali sono poverissimi et habitano in queste case de paglia come vedete«.
[183] Vatikanska biblioteka, Priuli fol. 942r—945v.

Petrčanske matice je pisao glagoljicom. Na strani 63. glagoljske matice krštenih (1614—1655) napisao je odužu bilješku, koja počinje ovako: »Ja don Bare Pifrovića to pisah krvaski, ćurilicu, latinski, a ne umim naprav jezik latinski, kad nisam nikad na skuli bijo, ni pri popu, ni pri fratru, ni pri žaknu (od lat. diaconus = svećenički pripravnik) nego zafaleći gospodu Bogu Stvoritelju momu, ki mi zaja dan, da sam u moga oca kući sideći tri knjige naučija, začto to duša moja željaše da umim...« Iza bilješke je tri puta napisao Amen i to latinicom, bosančicom i glagoljicom, po čemu se vidi da su »tri knjige« koje je naučio u kući svoga oca: glagoljica, koju naziva »krvacki«, bosančica koju naziva »ćurilica«, a latinica koju zove »latinski«.

Granična čarkanja između Mlečana i Turaka odigravala su se u neposrednoj blizini Turnja i Filipjakova, kojom zgodom su dakako stradala i ta naselja. O svemu tome je potanje govor u prvom poglavlju.

Kad je Ibrahim paša g. 1646. s velikom vojskom od 20.000 vojnika osvojio Novigrad, prolazeći uz Zadar za Šibenik, zaustavi se na Kakmi kod Vrane i napadne Turanj i Biograd. Vojskovođi Foskolu je dobro došlo da tu zadrži tursku vojsku dok se završe radovi na fortificiranju Šibenika. Na Turanj navali Beglejbeg sa 3000 ljudi i s artiljerijom mu stane drmati zidine. Braniocima iz Zadra priskoči u pomoć generalni providur konjice Marcantonio Pisani s ratnim spravama i junački ga branio, a branio ga i potpukovnik Kruta sa 100 Hrvata i Arbanasa. Ali kad su vidjeli da neće odoljeti nadmoćnijem neprijatelju, jer im galije zbog velikog vjetra i razbješnjelih valova nisu mogle pomoći, branitelji ga sami temeljito spališe, da ne bi došao u ruke neprijatelju, pa se povukoše, a Ibrahim se pohvalio, da je osvojio važan grad. To je bilo na 31. srpnja 1446.[184]

Prije početka ovog napada poznati junak don Stipan Sorić na vrijeme je saznao i javio Mlečanima da se Turci spremaju na Turanj. Dvadeset je dana svake noći dolazio na galiju kod Pašmana, koja je pomogla braniti Turanj i Biograd s morske strane, donosio vijesti, potajno se prevažajući amo tamo. On je uz veliku pogibelj prodirao sve do turske vojske da bi što doznao.[185]

Zadarski je kroničar Šime Ljubavac, suvremenik ovih događaja, zabilježio: Turanj je opkoljen zidinama u formi kvadrata s velikom kulom posred južnog zida, s drugom manjom na sjevernom uglu, a trećom na istočnom uglu podignutom g. 1645. radi obrane.[186]

[184] L. Jelić, sp. dj., str. 52; Bianchi, Fasti di Zara, str. 94; Benvenuti, sp. dj., str. 146; Bianchi, Zara christiana II, str. 160.

[185] Desnica, sp. dj. I, str. 29.

[186] Storica disertazione del Contado e territorio di Zara del Dottor Simeon Glibavaz ..., str. 42.

Za vrijeme i poslije kandijskog rata mnogo se Kotaraca sa stokom sklonilo na primorje. Doznavši za to bosanski paša na 31. srpnja 1648. sa 700 vojnika provali na more i odvede bogat plijen od 400 volova, 2000 ovaca i 60 robova.[187] Tom zgodom su stradali i rogovski posjedi.

Turanj je bio poznat kao megdanište, tako da narodna pjesma o tome pjeva:

»Dobar junak Bel Filipoviću
ja te sutra na mejdan pozivan,
Zadra više, Šibenika niže
pod bijeli Turanj Meštrovića,
di nom j' ono mejdan od starine.«
ili
»Podiže se Božo Mirkovića
a po za njim Stojan Jankovića.
Kad su došli Turnu bijelome
Na mejdan Bel-Flipoviću.
Svitlu sablju vrelom nebu baca,
a golu je na ruke dočeka.«[188]

Tu se je dakle vršio megdan od starine zato jer je (1242—1354) Turanj bio na granici između mletačkog Zadra i hrvatskih Kotara, pa se je od tada na tom istom mjestu sačuvao taj običaj. — Da se je kod Turnja vodio megdan vidimo i iz vizitacije zadarskog nadbiskupa Parzaga, kojemu je g. 1681. župnik Turnja na njegov upit odgovorio da u njegovoj župi ima 7 ili 8 osoba isključenih iz crkve zbog dvoboja (= megdan) i zbog prodaje oružja Turcima.[189] Također je i župnik obližnjeg Filipjakova iste godine izjavio da i među njegovim župljanima ima nekoliko osoba koje su isključene iz crkve zbog dvoboja-megdana.[190]

Ahmed paša bosanski s oko 16.000 vojnika prolazeći biogradskim primorjem na 11. srpnja 1658. god. napao je Turanj, koji su dugo branili stanovnici i dvije galije, ali je i ovog puta konačno pao u ruke nadmoćnijem neprijatelju, koji ga je zapalio, a pučanstvo je pobjeglo na otoke.[191]

Turanj se je iza toga oporavio, ali ipak nadbiskup Parzago g. 1671. u svojoj vizitaciji bilježi da je crkva nedavno restaurirana, a župski stan je još uvijek bez krova[192]

Na temelju dogovora između mletačkih i turskih vlasti (1672—1675) seljaci Turnja i ostalih sela ovog primorja smjeli su obra-

[187] Desnica, sp. dj. I, str. 46.
[188] L. Jelić, sp. dj., str. 16, 17.
[189] Nadbiskupski arhiv Zadar, Atti antichi, Visita localis foranea 1681. del archivescovo Perzago, str. 98.
[190] Ibidem, str. 95.
[191] Desnica, sp. dj. I, str. 99; Benvenuti, sp. dj., str. 152; Bianchi, Fasti di Zara, str. 97.
[192] Nadbiskupski arhiv, Atti antichi, Visitatio localis 1671 (Parcacus) str. 98.

đivati zemlje na turskom teritoriju.[193] Ne znamo zbog kojeg razloga je generalni providur svojim aktom od 11. kolovoza 1675. zabranio svim primorcima pa i Turanjcima da prelaze tursku granicu.[194]

Turanj je početkom morejskog rata raspolagao s 91 muškarcem sposobnim za oružje, i to sa 84 pješaka i 7 konjanika.[195] Glavar Turnja je te godine bio Šimun Ruščić, koji je bio pod vlašću Šime Bortulačića, poglavice cijelog mletačkog primorja od Bibinja do Pakoštana.[196]

Otočić Babac. Leži u Pašmanskom kanalu između Pašmana i Turnja, od kojega je udaljen oko 800 m. Dug je oko 1500, a ima površinu od 4500 m².[197] Oduvijek je pripadao župi i mjestu Turanj. Na njemu su g. 1334. i 1364. bile solane.[198] Mjeseca travnja 1364. posada s mletačke galije oduzela je s tog otočića 110 glava sitnog blaga, zbog čega se zadarska općina tužila u Mletke.[199] Ovaj otočić je g. 1421. uvršten u zadarski katastik skupa s obližnjim otočićima Komornikom i Fermićem, i tako postao državno dobro,[200] ali ih je g. 1453. Republika dala Marinu Sope, zadarskom plemiću, u zamjenu za jednu kuću u Zadru.[201] G. 1505. sva tri otočića su pripadala sinovima pok. Marina Sope.[202] Na njemu je od davnine bilo nekoliko kućica, u kojima su g. 1527. živjela 44 stanovnika. Franjo Sope je g. 1588. na Babac naselio obitelji Stagličić i Jekić iz Šibenika.[203] Na otočić su se sklanjali bjegunci pred Turcima, ali ni tu nisu svaki put bili sigurni, pa je uz naselje podignuta kula, kojoj se još vide zidovi do vijenca.[204] Na Babcu je bila i crkvica za koju nadbiskup Parzago g. 1681. kaže da je posvećena Uznesenju Marijinu i dao je odrješenje mrtvima,[205] po čemu se vidi da je tu bilo groblje. Navest ćemo nekoliko podataka o broju stanovnika koji se inače donose skupa s onima u Turnju.[206]

[193] HAZ, Dragomanski spisi, filca CXXIX, poz. 3.
[194] HAZ, Dragomanski spisi, filca CI, poz. 13.
[195] Desnica, sp. dj. I, str. 339.
[196] Desnica, sp. dj. I, str. 336.
[197] Filipi, sp. dj., str. 280.
[198] Codex diplomaticus X, str. 141.
[199] Codex diplomaticus VIII, str. 360.
[200] Antoljak, sp. dj., str. 386.
[201] Antoljak, sp. dj., str. 386.
[202] Gunjača, sp. dj., str. 435.
[203] HAZ, Zadarski notar Š. Venier (1586—1616), busta I, prot. II, list 39.
[204] Filipi, sp. dj., str. 294.
[205] Nadbiskupski arhiv Zadar, Atti antichi, Visita localis foranea del archivescovo Perzago 1681, str. 46.
[206] U tursko doba Babčani su se bavili hajdučijom. Skrivali bi se u špilji nad Krmčinom i odatle vrebali na prolaznike. Kad je nestalo Turaka, prešli su na tzv. »zog« (= ucjenjivanje). To je ostatak anarhističnog duha, koji je za turskih ratova, osobito morejskog, bio zavladao na zadarskom kopnu (Lucijan Marčić, Zadarska i šibenska ostrva. Naselja i poreklo stanovništva, knj. 26, Beograd 1928, str. 576, 577, 592).

Državni podaci[207]					Crkveni podaci		
God.	obit.	muš.	žen.	svega	God.	obitelji	osoba
1527.				44	1854.		13
1857.	4	7	9	16	1858.		14
1890.				17	1905.	2	23
1900.				16	1903.	3	24
1910.				25	1928.	3	25
1948.	6	8	15	23			
1953.	6	14	17	31			

U turanjskim glag. maticama naišli smo na ova prezimena: Bausović Bavčanin 1694, Bavčanin 1695, Komor(ov)ić iz Bavca 1699, Mandić iz Bavca 1718, Omelić iz Bavca 1715.[208] Danas je na Babcu samo pleme Mandić.

Glagoljske rukopisne knjige. Priuli je g. 1603. u Turnju vidio glagoljske matice krštenih i vjenčanih, koje su propale, a Status personalis et localis zad. nadbiskupije za g. 1908. i 1913. donosi da u Turnju postoje glag. matične knjige počevši od 1690. pa do 1839.[209] Luka Jelić g. 1906. kaže da se u župskom uredu čuvaju neki glagoljski spisi od 18—19. st.[210] Do danas su se sačuvala ova 4 kodeksa:

1.	Glag. matica krštenih	1694—1839.	328 stranica
2.	Glag. matica vjenčanih	1694—1839.	204 »
3.	Glag. matica umrlih	1696—1839.	170 »
4.	Glag. matica krizmanih	1698—1825.	44 »
	Svega ispisanih stranica		746 [211]

Knjige pod br. 1 i 2 čuvaju se u Historijskom arhivu u Zadru,[212] a pod 3 i 4 u župskom uredu Turanj. U Historijskom arhivu u Zadru čuva se također glag. oporuka don Šime Drag(a)nića iz Turnja, napisana g. 1662.[213] Turanj je od g. 1565. do nedavno dao 34 glagoljaša domorodca,[214] a gore navedene glag. matice napisalo je 14 turanjskih župnika glagoljaša.[215]

[207] Kao u bilješci br. 75.
[208] Cvitanović, Pabirci iz turanjskih glag. matica.
[209] Status personalis ... 1905. i 1913.
[210] L. Jelić, Fontes historici liturgiae ... sec. XIX, str. 116.
[211] Cvitanović, Popis glag. kodeksa ... Starine knj. 43, str. 265; Isti. Pabirci iz turanjskih glag. matica (rukopis).
[212] Ante Strgačić, Popis matica u Državnom arhivu u Zadru, Arhivist, Zagreb, oko 1960.
[213] Cvitanović, Prilog poznavanju ..., Radovi sv. VI—VII, str. 105. (HAZ, Testamenti presentati nella Cancellaria dei Conti di Zara, sv. I, str. 430).
[214] Cvitanović, Ibidem, Radovi, sv. X, str. 340.
[215] Cvitanović, Pabirci iz turanjskih glag. matica.

Kretanje broja stanovništva. Pri Valaressovu popisu pučanstva g. 1527. Turanj je brojio 144 osobe,[216] g. 1586. imao je 75 ljudi sposobnih za rad, 85 žena, 60 muške i 24 ženske mladeži.[217] Ukupno 244 stanovnika. Za Priulijeve vizitacije (1603) brojio je 40 obitelji sa 290 osoba,[218] a g. 1754. imao je 288 stanovnika.[219]

Državni podaci[220]					Crkveni podaci[221]		
God.	obit.	osoba		svih	God.	obitelji	osoba
		muš.	žen.				
1857.				356	1854.		398
1869.				458	1863.		490
1880.				511	1870.		448
1890.				461	1879.		471
1900.				528	1905.	109	677
1910.				493	1913.	119	738
1931.				563	1928.	138	804
1948.	178	341	406	747	1939.		1011
1953.		393	466	863			
1961.		402	458	860			
1971.	195			881			

Najstariji stanovnici. Naišli smo samo na ove stare žitelje s naznakom godine kad se javljaju:

Šimunčić Juraj 1503, Kerišević Grgo 1508, Santalabić Juraj 1508, Blažević Miho 1511,[222] Lukačić Margarita 1608, Klović Jelena 1613,[223] Mavričić Bare 1644,[224] Milinović 1681,[225] Ruščić Šime glavar 1684.[226] i Ružić 1686.[227]

Turanjske porodice na temelju glag. matica (1694—1835), s oznakom godine kad se prvi put javljaju. Velika većina ovih prezimena postojala su i prije navedene godine.

Alijin, Aličić spominje se godine 1695, Barešin 1696, Bašić 1811, Bavčanin 1695, Bećanović 1702, Beširović 1717, Bikić 1695, Blažić 1694, Bobić 1698, Boletić 1714, Božikov 1807, Brkić 1812, Broskvić 1694, Cvijan 1740, Dašenov 1803, Deković 1728, Glavan Morović 1831, Gobić 1694, Ercegović iz Rogoznice 1821, Ervalić 1761, Frakas 1694, (H)orvalić 1695, Ivančević iz Korčule 1760, Jurasović 1694, Jurjević 1696, Komor(ov)ić iz »Bavca« 1699,

[216] Commissiones et rel. Venetae I, str. 219.
[217] Commissiones et rel. Venetae IV, str. 373.
[218] Vatikanska biblioteka, Priuli ... fol. 941r.
[219] Bianchi, Zara christiana II, str. 160.
[220] Kao u bilješci br. 75.
[221] Kao u bilješci br. 76.
[222] Gunjača, sp. dj., str. 333, 280, 336, 275.
[223] R. Jelić, sp. dj., str. 407, 386.
[224] L. Jelić, sp. dj., str. 48, 49.
[225] Bianchi, Zara christiana II, str. 161.
[226] Desnica, sp. dj. I, str. 336.
[227] Bianchi, sp. dj., str. 161.

Knežević 1714, Maletić 1695, Mancini 1694, Mašić 1821, Matlagić 1724, Matasović 1700, Matijević 1828, Meštrić 1697, Mičić 1694, Mi(h)alić 1697, Milatović 1694, Milinović 1687, Omelić iz Bavca 1715, Oparić 1727, Pavelić 1694, Pecagin 1696, Petrinov 1726, Periš 1778, Priori 1805, Puša 1817, Rašković 1698, Romić 1724, Rončević iz Raba 1763, Rukavina 1699, Ružić 1695, Skrelić 1716, Stoišić 1726, Šajatović 1699, Simak 1827, Šodić 1698, Šulentić 1788, Talijančić 1695, Uglešić 1695, Vazov 1709, Vergadin 1824, Vojin 1696, Zečić 1694, Ždrakić 1769, Žigović iz Rogoznice 1822.[228]

Današnja prezimena i broj obitelji koje ih nose s oznakom godine kada se prvi put javljaju. Velika većina ovih plemena postojala je i prije navedene godine.

Prezime	Današnji br. obit.	Prvi spomen
TURANJ		
Bausović	3	1694
Bezinović	7	1835.
Bolić	8	1696.
Budanović	7	1698.
Deković	7	1728.
Duškoviċ	2	
Jačan	3	1699.
Kadija	5	1695.
Mandić	12	1718.
Matković	1	
Matulj	1	1699.
Milković	2	1698.
Mišulić	3	1696.
Morović	1	1694.
Orehovec	1	
Pedišić	12	1694.
Pirović	7	1696.
Poborac	1	
Raspović	1	
Rota	2	
Santini	29	1754.
Šarić	1	1716.
Torov	2	1694.
Vidas	11	1696.
Vukašina	4	1698.
Žunić	3	1762.
Županović	2	1822.
SIKOVO		
Birkić	15	
Colić	1	1833.
Senkić	1	
Sidarević	6	
Župčić	2	
Zrilić	10	1835.
Erstić, Hrstić	3	
Marinović	1	1699.
Miljanić	1	
Mikić	2	
Župan	1	1822.
Mikulić	5	1820.
Mitrović	1	1721.
KRMČINA		
Colić	27	1833.
Jurišić	2	1698.[229]

[228] Cvitanović, Pabirci iz turanjskih glag. matica.

[229] Popis današnjih prezimena dao mi je turanjski župnik don Frane Hrg, a godinu prvog spomena uzeo sam iz Cvitanovićevih Pabiraka.

Za turskih ratova. Filipjakov[230] je više puta u svojoj burnoj prošlosti stradao. Kad su 1357. god. osvojili tvrđavu sv. Kuzme i Damjana na o. Pašmanu, Mlečani su poharali sve rogovske posjede pa su tom zgodom porušili crkvu i kuće u Filipjakovu. Ponovno je stradao g. 1521. kad su Turci poplijenili 7 sela biogradskog primorja, a narod se sklonio na otoke,[231] pa se poslije šest godina pri popisu pučanstva (1527) ne spominje.[232] Kad su senjski uskoci g. 1557. napali neka turska sela u zaleđu Filipjakova, Turci su ih slijedili do mora i tom prilikom opljačkali Filipjakov (o tome potanje u poglavlju »Uskočke operacije«).[233]

Za ciparskog rata (1570—1573) opskrba turskoj vojsci na zadarskom kopnu i u Vrani dolazila je uglavnom iz unutrašnjosti, a katkada i morskim putem. Tako se na 2. studenoga 1571. rano u jutro odvažio jedan turski brod proći zadarskim kanalom i u Filipjakovu za tursku vojsku u zaleđu iskrcati hranu i oružje.[234]

Filipjakov je kao i sva naša naselja u tom ratu opustio, pa se 1578. među ostalim naseljima i ne spominje. Ne spominje ga ni vizitator Valier u vizitaciji iz 1579. god. Tek godine 1581. izvještava zadarski kapetan L. Cocco o utvrdama u Zadru i na kopnu, pa prikazujući biogradsku utvrdu nadodaje da se u utvrđenom Turnju nalazi previše stanovnika, tako da se zbog tjesnoće prostora ako nastupi pogibelj neće moći spasiti. Zato je Serenissima još 29. rujna 1580. god. naredila da se u Filipjakovu svotom od 200 dinara podigne maleno utvrđenje. Ali ta svota nije dovoljna, kaže Cocco, »već je još potrebno utrošiti najmanje 200 dukata. Kad se naprave vapnenice i nabave velike niske lađe za prijevoz vapna i kad se sve spremi, moći će se podići lijepo utvrđenje, kao što su podignuta i u drugim mjestima zadarskog kopna. U tom bi se slučaju žitelji koji su napustili to plodno mjesto dobrim dijelom ponovno u njemu nastanili, a oni koji se u Turnju u slučaju pogibelji ne mogu spasiti moći će se u nj smjestiti. U takvu utvrđenju ne bi

[230] Hrvatski kralj Krešimir IV osnovao je g. 1059. benediktinski samostan sv. Ivana u Biogradu i darovao mu svoj kraljevski dvorac Rogovo s njegovim prostranim zemljišnim posjedima. To imanje imalo je najkraći put do mora i svoje pristanište na mjestu današnjeg Filipjakova, gdje je imalo gospodarska skladišta, mlinicu-uljaru i utvrđeni dvorac na mjestu današnjeg »Kaštela«, na kojem se vidi grb rogovskog opata Grimaldija iz 1496. god. Rogovski opat je neposredno s jugozapadne strane Kaštela podigao crkvicu prvotno posvećenu apostolima sv. Filipu i Jakovu, po kojima se nazvalo i naselje, ali je, čini se, 1125. god. porušena i kasnije podignuta nova pod imenom sv. Mihovila, kojoj nad malim vratima stoji grb rogovske opatije.

[231] L. Jelić, sp. dj., str. 46.

[232] Commissiones et rel. Venetae I, 219.

[233] Commissiones et rel. Venetae III, str. 105.

[234] Benevenuti, sp. dj., str. 120.

više bili izloženi pljački, koja se često u ovim predjelima ponavlja. Kad bude ovo mjesto dovoljno naseljeno i njegova zemlja kultivirana, neće biti potrebno poduzimati druge mjere da se osigura obrađivanje tog predjela«.[235] Gornja naredba nije provedena u djelo vjerojatno zbog financijskih razloga.

Poslije pet godina zadarski knez Z. B. Michiel g. 1586. izvještava o naseljima Sukošanu, Turnju i Biogradu. On donosi i broj njihova pučanstva pa kaže da je selo Filipjakov u ratu ostalo bez stanovnika, »Villaggio per la querra dishabitato«, i dodaje da pripada opatiji Rogovo, a njegove plodne zemlje drže i obrađuju stanovnici obližnjeg Biograda, po čemu se vidi da Filipjakov još nije fortificiran i naseljen.[236]

Grupa od 40 uskoka iskrcala se g. 1590. između Turnja i Biograda, a to je negdje kod Filipjakova, i provalila u turske predjele do Tinja, odakle su odnijeli plijen i roblje[237] (o tome u poglavlju Uskočke operacije).

Vizitator Priuli ušao je 29. travnja 1603. u crkvu sv. Mihovila u Filipjakovu, za koji kaže da je samo zaselak podređen župi Turnju sa 9 obitelji, koje primaju sakramente u župskoj crkvi u Turnju, a u potrebi ih poslužuje župnik Biograda. U Filipjakovu tada živi 30 osoba koje se pričešćuju, svega 40 stanovnika. Priuli kaže da je prije turskog rata crkva bila dovoljno prostrana, dobro uređena i veliki broj stanovnika je stanovao u ovom zaselku, ali je bila porušena i crkva i zaselak, a tek sada se počinju ponovno naseljavati, pa su ovi siromašni žitelji uspjeli pokriti tek polovicu spomenute crkvice.[238] Zabranio je u crkvi vršiti obrede dok se ne postavi supracoelum, križ i svijećnjaci. Prilikom celebriranja, paramente i pomoćni oltar župnik donosi iz Turnja, a pripadaju filipljanskoj crkvi. Crkva nema nikakvih prihoda, jer su sve posjede okupirali Turci, kojih je granica udaljena samo jednu milju.[239]

Prema Priuliju, reklo bi se da je opasan zidom malo prije te godine. Iza toga o Filipjakovu nemamo podataka sve do pred kandijski rat, kad su u čestim čarkanjima na granici Turci (1644) ugrabili jednu pastiricu iz tog naselja, a nešto iza toga 11 Turaka navalilo na Filipjakov, ali im stražar pred nosom zatvorio seoska vrata.[240] To je prvi direktni dokaz za filipljansko seosko utvrđenje. Pred-

[235] Commissiones et rel. Venetae IV, str. 291.
[236] Commissiones et rel. Venetae IV, str. 372.
[237] HAZ, fond Š. Ljubić, kut. 4, sv. 2, str. 11.
[238] »Ante bellum cum Turcis Ecclesia erat satis ampla et bene disposta, et plures incole habitabant dictam contradam, sed fuit distructa et Ecclesia et contrada, et nunc de novo incipit habitari, et medietas dictae Ecclesiae fuit cooperta ab pauperibus illis incolis.« (Vatikanska biblioteka, Priuli, sp. mj. fol. 938v.)
[239] Vatikanska biblioteka, Priuli, sp. mj. fol. 838r—839r.
[240] L. Jelić, sp. dj., str. 49.

viđajući veći turski pohod, generalni providur dade još bolje naoružati Turanj, Filipjakov, Biograd i Pakoštane, a kad je vojskovođa L. Foscolo, koji je tek nastupio na novu dužnost generalnog providura, vidio da sva ova 4 naselja neće moći odoljeti većem turskom napadu, dade porušiti Filipjakov i Pakoštane, narod i stoku prebaciti na otoke a sposobne za borbu staviti u Biograd, koji se mogao lakše braniti.[241] O tim graničnim incidentima opširnije pod naslovom Stradanje za tursko-mletačkih ratova. Iduće 1647. god. kod Filipjakova se odigrao nekakav krvavi okršaj, jer je zabilježeno da je Petar Smiljajnić iza te borbe kod Filipjakova donio u Zadar kao trofeje četiri turske glave.[242]

Na Kašićevu Ritualu koji je pripadao crkvi Filipjakova, a danas se čuva u kninskom muzeju, nalazi se bilješka pisana hrvatski glagolskim pismenima napisana od svećeničkog kandidata glagoljaša koja glasi: »Na 1. maja 1666. u borbi na Zečevu poginu iz samoga Filipjakova 16 ljudi. Pisa ja Nikola Kužinović budući žakan i vele žalostan za našom lipom braćom. Bog im dušu pomilova«.[243]

Zadarski nadbiskup Parzago u vizitaciji iz g. 1671. govoreći o crkvi u Filipjakovu kaže da je njezina krstionica porušena kad su Turci više puta seosku crkvu zapalili i poharali, pa je u posljednje vrijeme većim dijelom nanovo pokrivena.[244] Zatim dodaje da groblje nije niti suhozidom ograđeno, jer taj položaj zbog tjesnoće i blizine kuća nije prikladan za podizanje zida.[245]

Turci su pljačkali primorje također i u miru između kandijskog i morejskog rata. Tako saznajemo da su g. 1674. bili poharani rogovski posjedi u Filipjakovu, i opatija je morala mnogo potrošiti za popravak uljare, koja je bila zapaljena sa svim inventarom. Time je otpao i prihod od redovitog mlinskog ušura. Možemo vjerovati da je tom zgodom stradao i narod.[246]

Većina Kotaraca se tokom nekoliko vijekova privikla na pustošenje turskog odnosno mletačkog teritorija preko granice pa im je to postala navika, a koji put ih je na to gonila i oskudica. Nešto slično su učinili i Filipljanci, pa je generalni providur G. Cornaro g. 1680. naredio starješinama ovog sela da izvrše presudu kojom su stanovnici Filipjakova morali dati Juzufu i Sulji Perviću iz Kule Atlagić 4 krave, 2 vola i 2 konja, ili protuvrijednost u novcu, ili kaznu zatvora ili na galiju.[247]

[241] Ibidem.
[242] Desnica, sp. dj. I, str. 30.
[243] Desnica, sp. dj., str. 126.
[244] »Baptisterium quod est derrutum cum a Turcis sepius fuerit Ecclesia Villae incensa et desilata, et de novo tecta maiori ex parte« (Nadbis. arhiv Zadar, sp. mj. Visitatio lovalis Parzaghi 1671, str. 51).
[245] Ibidem.
[246] L. Jelić, sp. dj., str. 62.
[247] Desnica, sp. dj. I, str. 216.

Filipjakov je početkom morejskog rata g. 1684. raspolagao sa 54 muškarca sposobna za oružje, od kojih 50 pješaka i 4 konjanika.[248] Te iste godine glavar tog naselja bio je Ivan Lesan, koji je bio pod vlašću zadarskog plemića Šime Bortulačića.[249]

Glagoljske rukopisne knjige. Prema J. Jeliću u župskom uredu u Filipjakovu g. 1906. čuvali su se razni glagoljski dokumenti od 17—19. st.,[250] a u Status localis ... (1913) nalazimo da su se u istom



Glagoljski natpis u crkvi (Filipjakov)

uredu čuvale glag. matice krštenih od 1670, vjenčanih od 1773, a umrlih od 1797.[251] Međutim do danas su se sačuvale samo:

1. Glag. mat. krštenih od 1658—1827. str. 436
2. Glag. mat. vjenčanih od 1773—1826. str. 123

559[252]

koje se čuvaju u Historijskom arhivu u Zadru,[253] a Cvitanović u Župskom uredu nije našao maticu umrlih.

Navedene matične kao i izgubljene glag. rukopisne knjige ispisali su filipljanski župnici glagoljaši, od kojih su nam poznata samo petorica,[254] a Filipjakov je dao 29 glagoljaša domorodaca.[255] U Hi-

[248] Desnica, sp. dj. I, str. 339.
[249] Ibidem, str. 336.
[250] L. Jelić, Fontes ... st. XIX, str. 109.
[251] Status personalis ... za g. 1913.
[252] Cvitanović, Pabirci iz glag. matica Filipjakova (rukopis).
[253] Strgačić, sp. dj.
[254] Cvitanović, Pabirci iz glag. matica Filipjakova.
[255] Cvitanović, Prilog poznavanju ... Radovi X, str. 311, 340.

storijskom arhivu u Zadru čuva se glagoljska oporuka Kužinovića iz g. 1734. koju je napisao don E. Borčuo, župnik Filipjakova.[256] Možemo smatrati da je Kužinović bio iz Filipjakova, jer je, kako ćemo vidjeti, to pleme g. 1659. postojalo u ovom mjestu.

Kretanje broja stanovništva. Pri popisu pučanstva g. 1527. zabilježeni su podaci za sva naselja ovog primorja, a Filipjakov se i ne spominje. Prve podatke nam pruža vizitator Priuli koji je 1603. zabilježio samo 9 obitelji sa 40 stanovnika. Poslije turskih ratova broj se naročito ne diže, jer vidimo da g. 1754. Filipjakov broji samo 105 žitelja,[257] a ostala sela ovog primorja tada imaju 351, 288, 572 i 400 stanovnika.

Državni podaci[258]					Crkveni podaci		
God.	obit.	mušk.	žens.	svih	God.	obit.	svih
1857.				409	1854.		367
1869.				367	1863.		409
1880.				311	1870.		431
1890.				403	1905.	92	555
1900.				515	1913.	119	600
1910.				596	1928.	120	985
1931.				800	1939.		895
1948.	191	439	450	889			
1959.		511	491	1002			
1961.		642	547	1189			
1971.	291			1323			

Filipljanska prezimena na temelju glag. matica (1658—1826) s oznakom godine kada se prvi put javljaju. Velika većina ovih plemena postojala je u Filipjakovu i prije navedene godine.

Arnak 1765, Armanojević ex pravoslavac 1740, Bobanović 1669, Bačković 1700, Barbaruša 1660, Barbin 1676, Barčev 1692, Barić 1660, Benković ex pravoslavac 1660, Bilošević 1659, Brković 1714, Brzić 1706, Buntašević 1660, Buri(či)ć 1723, Cetina Dragoslav Grk 1663, Čavić 1667, Čukolija 1710, Čupo Raosav Grk 1663, Čosić 1715, Degnešić 1708, Despot Ilija iz Modrinpolja pravoslavni 1710, Dević 1665, Đilas 1674, Đukić 1699, Garbić 1777, Garčić 1822, Gradnić 1669, Grbavac 1661, Grgeština 1686, Grgić 1660, Filipi 1748, Firguri 1840, Hara(m)bašić, pravoslavni 1706, Hazinović 1662, Hinić 1665, Istranin 1718, Ivakov 1665, Jivić 1715, Jukolija 1771, Jurasović 1660, Juretin 1665, Juričić 1665, Jurković iz Voloske 1737, Kapov 1659, Klaić 1660, Knežević iz Promine 1814, Kola posjednik 1796, Kovač-Plančić 1663,

[256] Cvitanović, Prilog poznavanju ... Radovi 6—7, str. 206.
[257] Bianchi, Zara christiana, II, str. 156.
[258] Izvore za državne podatke kod Kretanja broja stanovništva vidi u bilješci 69, a za crkvene podatke u bilješci br. 70. Izumrla prezimena ustupio mi je don Vladislav Cvitanović iz njegova rukopisa Pabirci iz glag. matica Filipjakova, a današnja prezimena mi je dao župnik Filipjakova don Frane Hrg.

Kožul iz Sukošana 1793, Kužinović 1759, Kostilić 1668, Lačić 1700, Livačić 1826, Livljević 1708, Lovrinović iz Tkona 1791, Lukačić 1659, Lokić 1663, Ljubić 1666, Luketić 1659, Maičić 1700, Maletić 1659, Maras 1677, Marinović 1760, Maroka 1826, Matešić zanatlija 1669, Matišić 1658, Matlagić 1674, Mazić 1825, Mičić 1755, Mikuličić i Medviđa 1810, Milatović 1658, Miličić Ilija »staroga zakona« 1679, Milojević 1666, Mirković iz Medviđa 1752, Modrić 1822, Mušćeta 1787, Miš 1744, Mikas 1754, Odobašić 1721, Omrčen Vučko 1661, Paklić iz Lovrane 1737, Palazi iz Brgamo 1796, Paušković 1760, Perić 1770, Perina 1771, Pirovnica 1723, Pletikosić 1658, Priori 1815, Puša, Pučić 1755, Puhalović 1665, Punošević 1668, Radas 1692, Radetić iz Kastva 1821, Rajčević 1697, Ražnjević 1650, Rogoznica 1822, Rudić 1659, Ružić 1666, Sičev 1736, Stančić 1705, Stipić 1723, Strgurović 1669, Šarić 1691, Šešelj 1677, Šilović 1659, Šimčević 1683, Šimičić 1665, Škica 1682, Šopić 1659, Strpić 1690, Šumbetić 1630, Tokić 1751, Tomas(ović) 1735, Tomić iz Popovića 1751, Travica 1659, Zoić 1727, Žinović 1662, Veličić 1667, Vezilov(ić) 1665, Vitezović 1683, i Vuletić Gabić iz Podluga 1782.

Današnja prezimena u Filipjakovu i broj obitelji koje ih nose s oznakom godine kada se prvi put javljaju. Velika većina ovih plemena postojala je i prije navedene godine.

Prezime	Današnji br ob.	Prvi spomen
Barbaroša	11	1660.
Baričić	19	
Baus	1	
Batur	3	
Borelli konte	1	1753.
Brkljača	1	
Brzić	11	1706.
Čoza	1	
Diklan	1	
Eškinja	25	1732.
Ernjak	2	
Fantina	13	1679.
Đinđić	5	1688.
Galešić	3	1659.
Ibrahim Kadić	1	
Jukić	2	1718.
Kadija	3	1806.
Karamarko	4	1793.
Kovačić	1	
Kozić	1	
Kulić	1	
Lalica	1	
Kutija	5	1806.
Majica	12	1733.
Marčić	1	
Marušić	1	
Maver	1	
Mikulandra	1	
Mikas	13	
Mikecin	3	1732.
Milat	10	
Morović	17	
Mrvičić	5	
Oštrić	1	
Pelicarić	2	1796.
Persola	2	
Petrina	3	
Pikunić	3	1808.
Polegubić	1	
Radović	1	
Simić	1	
Skender	1	
Stanić	2	1711.
Šangulin	3	1727.
Šešan	2	1751.
Šoh	1	
Trajkov	1	
Troskot	1	
Uranija	1	
Valeri	3	
Vidović	1	
Vodopija	6	
Vitali	2	
Zelantov	5	
Zorić	2	1676.
Županović	2	1801.

Biograd[259]

Za turskih ratova. Iza prvih turskih provala na biogradsko primorje (1468) bio je fortificiran i Biograd, koji je od Turaka stradao nešto prije g. 1492. i 1499. godine.[260] Stradao je također i na 21. I 1521, kad su Turci poharali sedam sela biogradskog primorja.[261] Nakon 6 godina pri popisu stanovništva (1527) Biograd je imao samo 70 žitelja,[262] tj. najmanje od svih naselja od Bibinja do Pakoštana, po čemu bi se reklo da je stradao jače od ostalih naselja.

Biograd se donekle oporavio, tako da se kolona Kotaraca bježeći (1558) pred Turcima sklonila u ovo utvrđeno mjesto.[263] Početkom ciparskog rata (1570) u Kotare provali 15.000 Turaka, koji su na cijelom području harali palećí sela i nastambe, odvodeći stoku i roblje pa su tom zgodom zapaljena i sva sela ovog primorja, a među njima i Biograd, koji je, kako ćemo vidjeti iz Valierove vizitacije (1579), ostao sasvim bez stanovnika. Videći da se narod nema gdje skloniti, generalni providur Alvise Grimani obnovi biogradsku tvrđavu, u koju se useli 60 obitelji iz Tinja.[264] To svjedoči i kameni natpis nekoć uzidan nad biogradskim gradskim vratima, koji je glasio:

[259] Biograd je bio sjedište starohrvatske županije Sidrage, a iza toga krunidbeni i prijestolni grad hrvatskih narodnih vladara s kraljevskim dvorom i garnizonom. Kralj Krešimir IV bio je veoma privržen ovom gradu i u njemu g. 1059. ustanovio benediktinski samostan sv. Ivana i poklonio mu svoj zaselak Rogovo. Osnovao je i biskupiju kao i ženski benediktinski samostan sv. Tome. Objema samostanima poklonio je privilegij kraljevske slobode. Kralj Zvonimir (1076—1089), koji je bio rodom iz biogradskog kraja, gdje je imao svoje porodične posjede, potvrdio je tim samostanima kraljevske slobode. Godine 1202. u Biogradu je okrunjen Koloman za hrvatskoga kralja, a g. 1125, Mlečani su ovaj hrvatski grad tako porušili da se nikad više nije oporavio.

Njegovo ime Belgrad nalazimo oko g. 950. kod Konst. Porfirogeneta, a tako ga nazivaju i ne samo kraljevi Krešimir IV (1071) i Koloman (1202) već se tako imenuje i u ispravama do g. 1296. Međutim u vrijeme Krešimira IV zove se »civitas Alba«, a g. 1229. »Alba maris«, »Alba marittima« za razliku od ugarske Albe, »Alba urbs hungarica«. Naziv potječe od lat. albus = bijel, bio, tako da naziv Belgrad, Biograd, i grad Alba imaju isto značenje.

Kad je g. 1203. Zadar bio porušen, većina građana se sklonila u Biograd, kojega su nazvali »Novi Zadar«, a kad je Zadar bio obnovljen i u nj se vratili izbjegli građani, obnovljeni Zadar prozvali su Novi Zadar, kasnije samo Zadar, a Biograd »Stari Zadar« ili tal. Zara Vecchia. Narod je i taj naziv upotrebljavao. Biogradski pukovnik potpisao se g. 1639. bosančicom »Ja Stipan Matković iz Staroga Zadra«, a i u glagoljskim maticama Filipjakova i Sukošana za nekoje osobe je navedeno da su iz »Staroga Zadra«.

[260] L. Jelić, sp. dj., str. 113, 38.

[261] Ibidem, str. 46.

[262] Commissiones et rel. Venetae I, str. 219.

[263] Bianchi, Fasti di Zara, str. 75.

[264] Commissiones et rel. Venetae IV, str. 291.

ALOYSIUS (Grimani)
DALMATIAE ET (Albaniae provisor generalis)
ANTIQUA (moenia urbis)
RESTA (uravit anno Domini 1574)[265]

Apostolski vizitator Augustin Valier[266] došao je g. 1579. u Biograd (»in Jadra Veteri«) i ušao u crkvu, za koju kaže da je bez titula, jer se biogradski žitelji sastoje od ljudi koji su ovdje prenijeli svoje sjedište iz mjesta Tinja, koji su u ratu osvojili Turci.[267]

Ima 6 mjeseci da ih poslužuje svećenik Marko Milojević, koji nema dokumenat o aprobaciji, a svjedodžba ređenja mu je u Pašmanu. Ima samo Život sv. Otaca, »Vitam s. Patrum«, a dušobrižnički priručnik, »Manipulum curatorum«, odnijeli su mu Turci. Nabavit će drugi, također glagoljački.[268] Ne donosi broj sveg stanovništva, nego samo kaže da u mjestu žive 173 osobe koje se pričešćuju. O vazmu su se pričestili svi osim Jure Muškovića i Luke Bubičića, koji je uzeo za ženu Jelenu Dubanović, koje su muža još u početku rata zarobili Turci i nikad se kasnije za njega nije čulo. Župnikov prihod se sastoji od trećine desetine skupljene u mjestu, što je iznosilo najviše 20 dukata godišnje. Valier je zabilježio ovaj crkveni inventar: srebrni križ, glagoljski misal, planita od damasta i druga od platna, 3 stara oltarnjaka, palium od kože, stara ikona, zvono, ali ne na zvoniku, maleni pomični oltar, gvozdene posude za sv. ulja. Na oltaru nema svijećnjaka niti na pročelju crkve križa, a nema ni krstionice. Crkva je porušena i zatvorena daskama, a umjesto crijepova pokrivena je slamom, pa kiša prodire u veliku kapelu.[269]

Mrtvi se ukopavaju u drugim crkvama. Naredio je nek se crkva i velika kapela pokrije tegulama od kamena ili od pečene gline. Naredio je također nek se na crkvi otvori veliki prozor, a iz crkve izbaci kamenje, poravna tlo dok se ne budu mogle postaviti ploče, cijela crkva obijeli i zvono postavi na zvoničić. Nek se crkva i groblje posveti, nabavi oltar propisane veličine, bar s dva drvena svijećnjaka, zatim postavi križ na pročelje i nabavi baptisterij. Neka nadbiskup ispita slučaj ženidbe Luke Bubičića i Helene »Dabrovichium«, kojoj je muž zarobljen i ne zna se za njega.[270]

[265] Benevenuti, sp. dj., str. 124; Bianchi, Fasti di Zara, str. 82; Bianchi, Zara christiana II, str. 152.
[266] Tajni vat. arhiv, Valier sp. mj., fol. 72v—73r.
[267] Ibidem, fol. 72v: »Ecclesia sine titulo quia homines ipsi iluc transtulerunt sedes suas ex loco Tini alij ab Turcis in bello expugnato«.
[268] Ibidem: »Manipulum curatorum ablatum ab Turcis«.
[269] Ibidem: »Status Ecclesiae est in ruinis, nuper reparata asseribus, tecta cum palea loco tegularum. Imber penetrat in capella maiore«.
[270] Ibidem, fol. 73r.

Donijet ćemo što nam u vrijeme između dvije vizitacije o Biogradu govore izvještaji mletačkih funkcionera i povjerenika u Dalmaciji i Zadru.

Zadarski kapetan L. Cocco g. 1581. izvješćuje u Mletke o malenim utvrđenjima na zadarskom kopnu, pa za biogradsko kaže da ga je podigao providur Alvise Grimani i u nj se uselilo 60 i više obitelji, a to su sigurno one za koje Valier kaže da su doselile iz Tinja. Dalje kaže da Biograd leži na samom moru, ima zidine samo s kopnene strane, ali bi se u svakoj ratnoj pogibelji mogao obraniti, kao što su se obranila i druga mjesta na moru.[271]

Iduće 1582. godine zadarski knez Aluise Barbaro kaže da su Turci iz Vrane u dva navrata iz blizine Biograda odveli stoku, ubili dva čovjeka, ali se zbog toga protestiralo kod bosanskog paše, pa je veći dio stoke vraćen. Osim toga su zadnje dvije godine iz obližnjih sela odveli 11 djece, ubili 8 osoba i ranili mnoge, ali nisu to učinili Turci, nego ljudi podani krađi i zločinu, koje su Turci zbog toga otjerali.[272]

Zadarski knez Zuan Battista Michiel 27. ožujka 1586. izvještava da je Biograd, koji se nekoć nazivao Albamaris, po naredbi mletačkih vlasti porušen, zato što je pristajao uz ugarskog kralja, ali iza prošlog rata je obnovljen i služi kao granično uporište protiv turskih napada iz obližnje Vrane i Tinja, koja mjesta su udaljena od Biograda po 5 milja. U Biogradu živi 95 muškaraca sposobnih za rat, 97 žena, 94 muške i 85 ženske mladeži. Ukupno 371 stanovnik. Spomenuti žitelji su primorani da obrađuju ne samo i zemlje oko Filipjakova nego i neke obližnje zemlje na turskom teritoriju, dakako uz dozvolu tamošnjih vlasti i uz ugovorenu malenu odštetu. Turci ih ne obrađuju, jer se boje uskoka.[273] Zadar je g. 1589. na cijelom svom kopnenom dijelu imao samo 10 sela, od kojih 5 na biogradskom području i to: Biograd, Filipjakov, Turanj, Sukošan i Bibinje.[274]

Također su i g. 1598. obnovljene gradske zidine i kaštel, u koji se smjestio zapovjednik hrvatskih četa, »governatore dei Croati di Zaravecchia«, koje su služile na kopnu i na moru. Hrvatska pomorska satnija imala je i svoj brod kojim je nadzirala ovo primorje.[275]

Donijet ćemo glavne podatke iz opširnog izvještaja apostolskog vizitatora Michiela Priulija, u kojem ima mnogo podataka o Biogradu. Kad je Priulijev vizitator foraneus obišao otoke Sestrunj, Ugljan, Pašman i Vrgadu, na 28. travnja g. 1603. prevezao se u Biograd, »Jadram veterem«, ušao u župsku crkvu sv. Stošije i na-

[271] Commissiones et relationes Venetae IV, str. 291.
[272] Ibidem, str. 312.
[273] Ibidem, str. 372.
[274] Ibidem, str. 443.
[275] L. Jelić, sp. dj., str. 46.

rodu iznio razloge svojeg dolaska. Pregledao je euharistiju, koja se čuva na velikom oltaru u drvenom, pozlaćenom i urednom tabernakulu u srebrnoj i iznutra pozlaćenoj piksidi. Naredio je nek se pozlata obnovi, tabernakul iznutra obloži tkaninom od kadife ili damasta, nabavi malena piksida za pričest bolesnika i umbela. Ulje za vječno svjetlo crkovinari skupljaju od naroda.

Vidio je prostranu kamenu krstionicu pri dnu crkve u lijevom uglu. Naredio je nek se povrh nje postavi ciborij, a u nj malena kamena posuda za vodu krštenja, koja se inače drži u nekakvu vrču. U udubini u zidu kod velikog oltara vidio je tri kositrene posude za sv. ulje. Babice su ispitane i pokazalo se da su dovoljno poučene o krštenju djece u smrtnoj pogibelji.

Knjige krštenih i vjenčanih župnik mu je pokazao kod kuće. Pokazao mu je i dva kaleža, od kojih je jedan nedavno nabavljen. Vidio je dva glagoljska misala, crvenu planitu od kadife, zelenu svilenu, svilenu šafranastu (cruceam) i ljubičastu.

Oltar sv. Stošije nije posvećen, pa se celebrira na urednom pomičnom. Naredio je nek se nabave dva svijećnjaka od auriskalka. Oltar nema nikakvih prihoda. Oltar sv. Mihovila je tek podignut od članova Bratovštine sv. Mihovila, koja ima 80 članova, uprava se mijenja svake godine, a računi se vode uredno. Nema nikakvih prihoda, milostinja se troši za ures crkve, a koji put se celebrira za pokojnu braću. Naredio je nek se za oltar nabavi križ i ostali pribor.

Crkva je bila iznova podignuta od doprinosa pojedinaca, jer nema drugih prihoda. Svake godine se biraju 2 prokuratora koji o svemu redovito daju račun. Crkva nema grobišta, pa se mrtvi ukopavaju u franjevačkoj crkvi na otoku, a to je crkva sv. Dujma između Tkona i Pašmana. Župnik je već 8 godina Mate Bataljić iz Sali. Biograd ima 89 ognjišta, 280 osoba koje se pričešćuju, svega oko 600. Njima se ima pribrojiti i 10 obitelji u Pakoštanima, koje su bile podređene Biogradu. Župnik je izjavio da sakramente dijeli premda je glagoljaš, »se bene sono Illirico«, a vizitatoru je pokazao glagoljski ritual. Njegov prihod se sastoji od 1/3 desetine žita, vina i stoke. Ostali prihodi su neznatni, jer je narod veoma siromašan. U obavljanju službe pomažu mu dva klerika glagoljaška pripravnika.[276]

Između Priulijeve vizitacije i kandijskog rata nalazimo nekoliko podataka. U matici vjenčanih crkve sv. Stošije u Zadru nalazimo da je g. 1605. zapovjednik Biograda bio Jure Matković.[277] Između ciparskog i kandijskog rata redala su se granična čarkanja. Tako su se Turci Vranjani g. 1611. spustili na more i pljačkali u okolici Turnja, Biograda i Novigrada, odakle su odveli 300 glava blaga.[278]

[276] Vatikanska biblioteka, Priuli, sp. mj., fol. 934v—939r.
[277] R. Jelić, sp. dj., str. 412.
[278] Benevenuti, sp. dj., str. 134.

Zapovjednik hrvatskih četa u Biogradu bio je g. 1635. Stipan Matković, koji je svoje izvještaje pisao bosančicom; tako je npr. 1639. obavijestio providura da se turska vojska sprema na Zlosela i da je brodom poslao ljude da obavijeste Zloseljane.[279] Napomenut ćemo da je njegov sin skupa s don Stipanom Soićem i Ilijom Smiljanićem g. 1648. sudjelovao u borbi pod Ribnikom.[280] Matkovića je naslijedio poznati junak Miho Kruta, koji je poginuo g. 1649.[281]

Biograd je prema mišljenju zadarskog kapetana L. Cocca bio tako dobro utvrđen da je mogao odoljeti svakoj ratnoj pogibelji. Međutim nakon 65 godina, za vrijeme kandijskog rata, premda je bio još i jače utvrđen i dobro branjen, nije mogao odoljeti jačoj sili. Kad je naime Ibrahim paša bosanski g. 1646. velikom vojskom napao Novigrad, osvojio i zapalio je ne samo Filipjakov, Turanj i Pakoštane nego i Biograd. Evo nekih pojedinosti o tom napadu.

Još prije Ibrahimova dolaska Durakbeg vranski veoma često se zalijetao u okolicu Biograda, ali ga je biogradski potpukovnik Kruta svaki put odbio. Iza toga je Halilbeg s 1000 vojnika došao pod Biograd u namjeri da ga poruši, ali su se stanovnici i tog puta junački obranili, pa ne mogavši drugo dade zapaliti varoš Grandu nedaleko Biograda. Halilbeg se povukao i sobom odveo jednu ženu, troje djece i dvije glave blaga. Videći pak novi providur Foscolo da malena utvrđenja neće odoljeti turskoj sili, koja je nadolazila, dade porušiti Filipjakov i Pakoštane, sve muškarce sposobne za oružje smjesti u Biograd, koji je na poluotoku, pa se mogao lakše obraniti, a žene i djecu poveze na obližnje otoke. Da podigne moral Biograđana i Turanjaca, veću količinu dvopeka podijeli siročadi palih boraca.

Provalivši Ibrahim paša bosanski s 20.000 vojnika, 18. kolovoza 1646. podigne 700 šatora kod potoka Kakme u Vranskom polju i tu se utabori. Halilbeg vranski uspije ga nagovoriti da napadne Turanj i Biograd, što je Foscolu dobro došlo, da tu neko vrijeme zadrži neprijatelja dok se ne završe radovi na fortificiranju Šibenika. Pred Turcima se pričinjao da mu je puno stalo do Biograda i Turnja. Beglerbeg navali na Turanj s 3000 ljudi i 23. kolovoza ga osvoji.

Biograd su tada branila tri prokušana junaka, potpukovnici knez Franjo Posedarski, Deli Marković i Miho Kruta. Prvi napad na Biograd junački je odbijen sa 4 mrtva na turskoj strani, a niti jednim na biogradskoj. Zatim je Beglerbeg stao opsjedati Biograd i udarati ga iz velikog topa s bunara Bošane. Foscolo se svojim brodovljem usidrio pred Biogradom i stao ga braniti topovima. Pukovnik Sunisale nije u pravi čas udario, pa se cijeli plan

[279] Miscellanea 2—4, izdanje Državnog arhiva Zadar, str. 93.
[280] Desnica, sp. dj. I, str. 42.
[281] L. Jelić, sp. dj., str. 47.

poremetio, tako da je turski veliki top natjerao Foscola da se s brodovljem skrije iza otočića Plan (= Planac). Foscolo je konačno braniteljima Biograda naredio da se povuku, da se ukrcaju na oružane brodove, a prije toga zapale sve kuće i 2 kule miniraju. Čim su branitelji otišli, Turci se popnu na zidine, a u to se sruše dvije kule od laguma koji su postavili branitelji. Turska vojska je spalila i ono što je od Biograda ostalo, pa se povukla na Kakmu, a odatle prema Šibeniku. To se zbilo 4. rujna g. 1646. Prema mišljenju Benvenutija Biograđani bi bili odolili da Turci nisu upotrijebili onaj veliki top.[282]

Pri osvajanju Biograda don Stipan Sorić se 20 noći uzastopce prevažao do mletačke galije pred Pašmanom i donosio najnovije vijesti o položaju i namjerama turske vojske pred Biogradom i Turnjem.[283]

Turci su i nadalje ugrožavali biogradski teritorij, tako da su 1. kolovoza 1648. u jutro opljačkali biogradsko primorje, ali je za njima u potjeru otišlo 700 Kotaraca.[284] Suvremenik ovih događaja zadarski historičar Šime Ljubovac zabilježio je da je tada Biograd imao 100 kuća i da se u njemu vide ostaci starih bedema s debelim zidinama. Vide se i ostaci drugih građevina, među kojima i ruševine palače hrvatskih kraljeva i to po srijedi sela u obliku malenog brežuljka.[285]

Biograd je i g. 1658. od Turaka bio spaljen. Vijesti o dolasku neprijatelja stigle su tako što je Jure Pletikosić te iste godine zarobio spahiju od Rame, od kojega je doznao da bosanski paša Ahmed dolazi s oko 16.000 ljudi, većinom konjanika, koji će kad osvoje Biograd udariti na Vodice i šibensku krajinu.[286]

I zbilja Ahmed paša provali do Zadra i zapali Bibinje, Sukošan i Turanj. O borbi za Biograd imamo ove podatke: Zadarski kapetan Zen 12. srpnja 1658. javlja providuru: »Juče je Ahmed osvojio i zapalio Turanj, a jutros ga se očekivalo pred Biogradom. Neki kažu da je već počela borba, a drugi da je Biograd već pao u turske ruke, a naši nastoje da ih potjeraju. Na obranu Biograda poslao sam dvije galije, šest oružanih brodova i 80 izabranih mušketira«.[287] Međutim s druge strane saznajemo da je Ahmed zapalio Biograd, a narod je po običaju pobjegao na otoke.[288]

[282] L. Jelić, sp. dj., str. 52, 53; Bianchi, Fasti str. 93, 94; Benvenuti, str. 145.

[283] Desnica, sp. dj. I, str. 29.

[284] Desnica, sp. dj. I, str. 46.

[285] Storica Descrizione del Contado e territtorio di Zara del Dottor Simon Gliubavaz, sp. mj. str. 44.

[286] Desnica, sp. dj., str. 98.

[287] Desnica, sp. dj., str. 99.

[288] Bianchi, Fasti..., str. 97; Benvenuti, sp. dj., str. 152, 153.

Poslije deset godina (1668) 120 turskih konjanika spustilo se na biogradsku ravnicu. Tamo su pljačkali i sobom odveli 40 volova u pravcu Bribira, ali su ih dočekali Kotarci, koji su većinu od njih posjekli i oduzeli im plijen.[289]

Zadarski nadbiskup Parzago u svojoj vizitaciji iz g. 1671. navodi da je biogradska crkva ponovno obnovljena, jer je u nedavnom turskom ratu dva puta bila zapaljena, »cum fuerit bis igne combusta a Turcis tempore belli proxime elapsi«.[290]

Mile Murvica iz Biograda bio je g. 1678. od providura Valiera imenovan za blagajnika kotarske lige, kojoj se je zbor održavao dva puta godišnje. Iste godine kapetan Biograda i Turnja bio je Jure Crnica, a g. 1682. kapetan primorskih sela sa sjedištem u Biogradu bio je Ivan Soliman.[291]

Tokom dugogodišnjeg oštećivanja turskog odnosno mletačkog izagraničnog teritorija seljak zadarskog kopna priučio se na pljačku. Na to ga je nagonilo i siromaštvo, a više puta i osveta. Tako su g. 1683. mletački podanici iz biogradskog primorja na turskoj strani oduzeli mnoge stvari, a osobito stoku, pa je providur Donà poslao svoje ljude u Biograd i okolna mjesta da prikupe imena počinitelja kao i onih koji im na tim pohodima pomažu.[292] Iste godine u Biogradu se nalazio Ante Posedarski s konjicom, a pred Biogradom je bila galija i galeota s vojskom, jer su se ovi stanovnici u velikom broju spremali da idu plijeniti turski teritorij.[293]

Svi seljaci iz naselja pod mletačkom vlašću a sposobni za oružje morali su biti spremni za svaku eventualnost. Početkom morejskog rata g. 1684. provedena je neke vrsti regrutacija, tako da je te godine Biograd raspolagao sa 174 vojna obvezanika, od kojih 166 pješaka i 8 konjanika. Iste godine je glavar Biograda bio Mile Šimičić. Hasanbeg je g. 1682. kod Zemunika i drugdje pravio mnoge nepodopštine, a između ostaloga sramotio tamošnje žene i ubio tobože in bona fide nekog Vuka Lukačića iz Biograda.[294]

Mlečani su mnoge svoje podanike koji su im se zamjerili strogo kažnjavali. Tako su 3 seljaka iz Biograda osudili kao veslače na galiju Moro, ali su ih g. 1683. pustili na slobodu.[295]

Stanovnici Biograda i Pakoštana pobunili su se g. 1692. protiv mletačkih vlasti, ubili njihova visokog predstavnika u Vrani zadarskog plemića Š. Botulačića i pobjegli u šumu, gdje su se u

[289] Desnica, sp. dj., str. 136.
[290] Nadb. arhiv Zadar, sp. mj. Parzago (1671), str. 47.
[291] Desnica, sp. dj., str. 203, 206, 245.
[292] Ibidem, str. 246.
[293] Ibidem, str. 262.
[294] Ibidem, str. 339, 336, 246.
[295] Ibidem, str. 288.

velikom broju dugo vremena skrivali. Biogradski glavar Mate Žabetić je g. 1704. bio jedan od najglavnijih vođa pobune kotarskih i primorskih seljaka. O jednoj i drugoj pobuni opširnije se govori pod naslovom »Biogradski-pakoštanski ustanak i kotarska buna«, a o operacijama senjskih uskoka na biogradskom području u poglavlju »Operacije senjskih uskoka«.

Glagoljske rukopisne knjige. Vizitator Priuli je g. 1603. u Biogradu vidio glagoljske matice krštenih i vjenčanih[296] koje su nestale možda za kandijskog rata. Godine 1913., postojala je samo matica krštenih od 1722,[297] a prema L. Jeliću (1906) i glagoljski Libar od broja duš.[298] Do danas se sačuvala jedino glagoljska matica krštenih (1722—1829) sa 330 ispisanih stranica, koja se čuva u Hist. arhivu u Zadru,[299] pa prema tome sva mjesta ovog primorja, uključujući i Krmčine, imaju veći broj glag. rukopisnih kodeksa, a i starijeg su datuma od jedine biogradske knjige.

Među tolikim glagoljskim oporukama u Historijskom arhivu u Zadru nalaze se i ove: oporuka Franice Senjanina iz Staroga Zadra iz 1653, napisao biogradski župnik don Miho Bubičić, svjedok don Marko Bubičić, oporuka Matošića iz g. 1738, napisao biogradski župnik don Petar Tolić; oporuka Špadića g. 1743, napisao biogradski župnik don Nikola Kolanović, i oporuka Radošinovića g. 1728, napisao biogradski župnik don Ante Jurasović (Eškinja).[300]

Spomenute rukopisne knjige kao i one izgubljene ispisalo je 18 biogradskih župnika glagoljaša,[301] a Biograd je dao 29 glagoljaša domorodaca.[302]

Kretanje broja stanovništva. Pri popisu pučanstva g. 1527. imao je samo 70 stanovnika, tako da su Sukošan, Turanj i Pakoštane imali više od njega (130, 144, 164).[303] U ciparskom ratu (1570—1573) ostao je sasvim bez stanovnika, ali ga je nakon 4 godine Grimani obnovio i uselilo se 60 porodica iz Tinja. Nakon 5 godina (1579) Valier nalazi 173 osobe,[304] a g. 1586. Biograd broji 370 stanovnika, od kojih 95 ljudi sposobnih za rad, 97 žena, 94 muške i 85 ženske mladeži.[305] Priuli je (1603) zabilježio 89 porodica sa oko 600 stanovnika, od kojih se 280 pričešćuju. Upadaju u oči

[296] Vatikanska biblioteka, Priuli, fol. 936v.
[297] Status personalis... 1913.
[298] L. Jelić, Fontes historici liturgiae..., sec. XIX, str. 115.
[299] Strgačić, sp. dj.
[300] Cvitanović, Prilog poznavanju..., Radovi VI—VII, str. 204, 206, 207; HAZ: Testamenti presentati, str. 202, 322, 382, 412.
[301] Cvitanović, Pabirci iz pakoštanskih glag. matica (rukopis).
[302] Cvitanović, Prilog poznavanju..., Radovi X, str. 311, 340.
[303] Commissiones et rel Venetae I, str. 219.
[304] Tajni vat. arhiv, Valier sp. mj. fol. 73r.
[305] Commis. et rel. Ven. IV, str. 372.

brojne porodice, jer na svaku dolazi nešto manje od 7 osoba. Biograd je za vrijeme kroničara Šime Ljubovca (oko 1660) imao oko 100 kuća,[306] a g. 1754. broj se spušta na 572 stanovnika.[307]

Državni podaci[308]

Godine	Zaselak	Obitelji	Muških	Ženskih	Svih
1857.	Biograd				639
1869.	Biograd				693
1880.	Biograd				675
	Biograd				767
1890.	Varoš				9
	Svega:				796
	Biograd				999
1900.	Varoš				45
	Svega:				1044
	Biograd				1031
	Granda				11
1910.	Varoš				50
	Vrana				45
	Svega:				1137
	Biograd				1410
1931.	Vrana				77
	Svega:				1487
	Biograd	393	697	854	1551
	Brig	2	7	7	14
	Bučina	7	22	19	41
	Granda	8	23	25	48
1943.	Jankulovica	10	14	10	24
	Sveta Katarina	1	4	2	6
	Torovi	8	32	39	71
	Varoš	10	27	24	51
	Svega:	439	826	980	1806
1953.	Biograd		996	1119	2115
1961.	Biograd		1183	1235	2418
1971.	Biograd	963			3480

[306] Storica Descrizione del Contado..., sp. mj. str. 44.

[307] Bianchi, Zara christiana II, str. 154.

[308] Izvore za državne podatke vidi u bilješci br. 69. Ovdje treba napomenuti da su pod »Biograd« (— centar mjesta) sadržani podaci i za bivše dijelove naselja Brig u 1900. i 1910, te u 1948, Bučina od 1890. do 1910. te 1948, Furlanija od 1890. do 1910, Vrbica 1900. i 1910, Torovi 1931. i 1948. Sv. Katarina 1900, 1910, 1948. i 1953. koji su u navedenim godinama bili odvojeno iskazani. U 1931. god. sadrži podatke i za dijelove naselja Granda i Varoš.

Crkveni podaci[309]

Biograd je g. 1854. imao 654 stanovnika, g. 1863. — 639, 1870 — 666, a 1879. — 736, među kojima 27 pravoslavaca.

Godine	Zaselak	Obitelji	Svih
	Biograd	144	1051
	Varoš	2	25
	Granda	2	8
	Opatija	1	5
1905.	Jankulovica		
	Vrbica		100
	Bučina		
	Pravoslavnih	7	30
	Svega:	156	1219
	Biograd	148	1050
	Varoš	3	12
	Granda	2	8
	Opatija	1	6
1913.	Jankulovica	6	104
	Vrbica	1	3
	Bučina	2	20
	Brganka	3	13
	S. Katarina	1	4
	Pravoslavnih	5	24
	Svega:	172	1244
	Biograd	160	1224
	Varoš	4	14
	Granda	2	10
1928.	Jankulovica	19	150
	S. Katarina	1	4
	Pravoslavnih	4	12
	Svega:	190	1414
1939.	Biograd		1529

Najstariji stanovnici. Semivit Petar, Petar sudac, Nikola arhiđakon, Miha Vetul, brat mu Belčo, Vitača, Ivan, Negul, Lube, Andrija, Braća Draže i Dabran, Grgo, Domača i Trunčan, spominju se u ispravi iz g. 1070,[310] zatim Andrija opat koji se spominje

Za Grandu iskazuju se kao dio naselja od 1910. Za 1931. podaci iskazani kod naselja Biograd.

Za Kosu iskazuju se kao dio naselja od 1953.

Za Varoš iskazuju se kao dio naselja od 1890. Za 1931. podaci iskazani kod naselja Biograd.

Za Vranu podaci se iskazuju kao dio naselja od 1910. Od 1910. do 1936. iskazivano pod imenom Jankulovica, a od 1948. Jankulovica-Vrana.

[309] Izvore za crkvene podatke vidi u bilj. 70.

[310] Codex diplomaticus I, str. 122.

1059, Lupo opat 1064, Feliče opat 1072, Petar 1075, Dabro 1103, Fosco 1116,[311] zatim Branko sin Damjana 1290,[312] Kužinović Martin pok. Stide, Jazović Vucone Vidon sin Šime, Dikojević Ive pok Luke i Perinović Ivo pok. Nikole. Ova četvorica su se g. 1597. preselili u Pakoštane.[313] Bubičić Luka i Mušković Jure spominju se g. 1579,[314] Matković Jure guvernatur staroga Zadra 1605, Mate Tomić oko 1606, Lukačić Anica 1608, Karlović Kate 1613,[315] Matković Stjepan governatur 1635,[316] Senjanin Franica 1643,[317] Murvica Mile 1678, Lukačina Vuko 1682, Šimičić Šime glavar 1684, Zabetić Mate glavar 1704. i Tubić Tome glavar 1704.[318]

Biogradska prezimena na temelju glagoljske matice krštenih (1722—1829) s oznakom godine kada se prvi put javljaju. Većina ovih prezimena postojala je u Biogradu prije navedene godine.

Adrijašević 1725, Antičić 1724, Babor iz Trogira 1825, Betondi iz Bergama 1724, Bičić 1730, Bilić 1722, Biočić iz Sućurca 1783, Bižoni iz Raba, zanatlija 1768, Boban iz Polače 1819, Bogdanić 1730, Bubičić 1724, Buća 1795, Bulčić 1724, Buljevac 1726, Calić, Calo 1724, Colić 1770, Defanti 1777, Doljanac 1723, Dominiš 1777, Dragičin 1722, Drašković 1722, Frain 1761, Fumagalo iz Bergama 1754, Galić 1724, Grčić 1724, Grgić 1724, Gržanov 1723, Gugonja 1776, Ivaljević 1725, Ivičić 1779, Ivković vojvoda 1723, Jelić 1723, Jeličić 1723, Jukić 1725, Jurasović 1724, Jurkić 1722, Kačić-Mitrović iz Benkovca 1821, Kalac 1723, Kalebić 1806, Kaložev 1722, Kaštelanin 1787, Katić 1723, Krčić 1775, Kolarov 1724, Kolić 1829, Labrov 1723, Lalinov 1723, Lovrić 1740, Lovrinović 1738, Lučina 1798, Lukači(ni)ć 1723, Lulić 1723, Lušić 1829, Mačica 1767, Mahović 1759, Marat 1723, Marčikov 1724, Marović 1731, Matković 1738, Matošić 1738, Merlo iz Bergama 1822, Meržun 1722, Mikuličić 1722, Milačić 1725, Miškin 1723, Moružinić 1723, Mrđen 1743, Mrkašević 1725, Mrvičin 1723, Mulac 1822, Radošinović 1727, Raspović 1723, Rogić 1724, Rošo 1822, Rota iz Bergama 1744, Rušo 1723, Ružić 1724, Santi 1740, Senjanović 1723, Siničić 1723, Sočivica 1824, Sokolov 1740, Smoljanović 1741, Spriječić 1723, Strplć 1728, Sundečić iz Risna 1767, Suskov iz Zlosela 1798, Šabakić 1778, Šain 1731, Šaja 1785, Šangulin 1723, Šilić 1735, Šinkić 1724, Šodić 1728, Špadić 1723, Štampalija, Štampalinović 1723, Štirković 1749, Štornić 1767, Šule 1723, Titulić 1758, Tolić vojvoda 1722, Torlak 1725, Torić 1806, Tulalijić 1724, Tulić 1722, Turčinović 1723, Učić 1791, Uljenica 1724, Ursić 1722, Valjević 1724, Veličić 1724, Vidović 1745, Vitanović 1722, Vukojev 1772, Vulelija 1724, Zabetović 1725, Zambeli iz Šibenika 1741, Zanetov, Zanetić 1724, Zanki 1826, Zarević 1722, Zekan 1723, Zorica 1770, Zorić 1722, Zmaičić 1740. i Zubanović 1726.[319]

[311] Bianchi, Zara christiana II, str. 150.
[312] Zjačić, sp. dj., str. 199.
[313] Naučna biblioteka Zadar, Misc. B, 2220/25142, str. 1.
[314] Tajni vat. arhiv, Valier sp. mj., fol. 73r.
[315] R. Jelić, sp. dj., 412, 407, 383.
[316] Miscellanea, sv. 2—4. Izdanje Drž. arhiva Zadar, str. 93.
[317] Cvitanović, Prilog poznavanju..., Radovi X, str. 204.
[318] Desnica, sp. dj., I, str. 203, 246, 336, 380, 388.
[319] Cvitanović, Pabirci iz pakošt. glag. matica.

Današnja prezimena koja su u Biogradu postojala *do konca drugog svjetskog rata*[320] na temelju matice župskog ureda sa naznakom broja obitelji i godine kad se prvi put u glag. matici spominju:

Babara	4		Kos	2		Smoljan	1	1741
Barani	1		Knez	11		Štampalija	6	1723
Baričić	4		Labar	6	1723	Strpić	13	1728
Baus	1		Lucin	4	1798	Stopfer	3	
Beran	2		Lukačić	10	1723	Šaja	1	1785
Bogdanić	7	1730	Matić	2		Šarlija	1	
Brzić	4		Matijević	4		Šeat	2	
Buća	10	1795	Milačić	6		Špadić	1	1723
Buljevac	4	1726	Miočević	3		Tolić	17	1722
Colić	3	1770	Mitrović	2		Tomas	2	
Čaleta	2		Morozin	10	1723	Tomić	5	
Doljanac	3	1723	Mrđen	4	1743	Torić	1	1806
Dominis	12	1777	Mrkić	5		Troskot	3	
Drašković	3	1722	Munk	1		Ugrinić	4	
Fškinja	8		Pandža	5		Uroda	5	
Fuzul	3		Pelicarić	16		Vidaković	4	
Ivanović	7		Peričić	2		Vitanović	1	1722
Jadrešin	3		Pešić	10		Vučkov	4	
Jakas	3		Pribilović	7		Vulelija	15	1724
Jelić	3	1723	Radas	4		Vuletin	1	
Jeličić	14	1723	Rogić	7	1724	Zagorac	3	
Jelenković	1		Rudić	9		Zorica	7	1770
Kapitanović	3		Šangulin	9	1723	Zorić	6	1722
Kolar	1	1724	Santini	1	1740	Žutolija	1	
Končarević	1		Skandali	1				

Nova plemena naseljena u Biogradu poslije drugog svjetskog rata s brojem obitelji i mjestima odakle su doselila:

Ajduković	1	Lika	Buovac	1	Raštane
Alavanja	2	Karin	Burčul	1	Galovac
Antica	1	Lastovo	Burić	1	Pašman
Arula	1	Knin	Crnobrnja	1	Jagodnja
Bačkov	1	Pakoštane	Četina	1	Podgrađe
Banić	1	Bukovica	Čirjak	1	Popović
Barišić	1	Drniš	Čurković	1	Perušić
Barić	1	Metković	Demo	1	Medviđe
Baradić	1	Banjevci	Deur	1	Stankovci
Benčić	1	Kraj	Dobrić	1	Dobropoljci
Birkić	16	Medviđa	Drća	1	Vrana
Bobanović	3	Polača	Dubravica	1	Stankovci
Bolanča	1	Šibenik	Đekić	1	Lika
Bosnić	1	Blato (Korčula)	Ferara	2	Olib
Božo	1	Okolica Zagreba	Filipović	13	Medviđa
Božić	1	Kraj	Gagić	1	Okolica Beograda
Brkić	1	Šibenik	Genda		Medviđa
Brkljača	2	Raštević	Glavoš	1	
Bubalo	1		Glumac	1	Lika

[320] Biogradska plemena do kraja II svjetskog rata dobio sam u župskom uredu u Biogradu.

Golić	1	Jagodnja	Nekić	2	Podgradina (Posedarje)
Grgas	1	Benkovac			
Grgin	1	Tkon	Novosel	1	Hrvatska
Guconja	1	Srijem. Mitrovica	Njegić	1	Okol. Šibenika
Harašić	1		Papić	1	Bosna
Hodšić	1		Pedišić	2	Tinj
Ikač	1	Kolarine	Pekić	1	Nin
Inić	1	Zapužane	Pezelj	1	Slavonija
Ivančević	1	Krupa	Pintur	1	Pristeg
Jakšić	1	Knin	Pocrnić	1	Lika
Jakas	1	Murter	Portada	1	P a g
Jakovac	1	Radašinovac	Potkonjak	1	Lika
Jokić	4	Popović	Požarina	1	Sukošan
Jović	1	Okol. Benkovca	Putniković	1	Murter
Jurišić	1	Šibenik	Radman	1	Petrčane
Jurjević	1	Tinj	Radoš	1	
Kalcina	1	Lišane	Rašković	1	Knin
Kalinić	1	Split	Ražov	1	Škabrnja
Kardun	1	Jagodnja	Salamun	1	Murter
Katuša	1	Medviđa	Sladić	1	Murter
Kazija	1	Pakoštane	Smodlaka	1	Okolica Splita
Kolundžić	1	Kakma	Sokolov	1	Betina
Kopršina	1	Sinj	Stagličić	1	Pašman
Korač	1		Stipanović	2	Medviđe
Krajnović	1	Lika	Strmota	1	Raštane
Krstinić	1	Krk	Šarić	3	Pašman i Bukovica
Krstić	1	Zadar			
Kulaš	1	Polača	Šikić	1	Zadar
Kusijanović	1	Dubrovnik	Škrokov	1	Neviđane
Kužet	1	Jagodnje	Tepša	1	Raštević
Lukić	10	Medviđa	Topić	1	Zablače
Maksan	1	Pakoštane	Trajković	1	Makedonija
Malešević	1	Benkovac	Troskot	1	Banjevci
Malenica	1	Okol. Šibenika	Uglješević	1	
Maretić	1	Šibenik	Vidić	1	Karin
Marijanović	1	Knin	Vidović	1	Benkovac
Marinović	2	Bruška	Vilić	1	Beograd
Matijaš	1	Arbanasi	Vlaović	1	
Mataija	1	Lika	Vojvodić	1	Slavonija
Medić	1	Neviđane	Vrančić	1	Vrlika
Medvarić	1		Vrcelj	1	Bukovič
Merle	1	Zagreb	Vtičar	1	Slovenija
Mikulić	5	Medviđa	Vujnović	1	
Mileta	2	Tkon	Vuksan	1	Podlug
Miloš	1	Bukovica	Vukšić	1	
Miletić	1	Stankovci	Zalović	1	Tkon
Milić	1	Šibenik	Zavec	1	Hrvatska
Miškov	1	Tkon	Zečević	1	Benkovac
Modlić	1		Zelić	2	Popović
Mokrović	1	Slavonija	Zelantov	1	Filipjakov
Mršić	2	Medviđe	Žufika	1	Nin
Musulin	1	Jagodnja	Brčić	1	Budak kod Stankovaca[321]

[321] Plemena doseljena iza završetka II svjetskog rata dobio sam iz knjige o državljanstvu kod Skupštine općine Biograd.

Za turskih ratova. Jelić donosi da je biogradsko primorje stradalo od Turaka nešto prije g. 1495. i 1499, a 21. siječnja 1521. »poplijeniše« Turci sedam sela biogradskog primorja, a narod pobjegao na otoke,[322] pa su tada valjda stradale i Pakoštane. Šest godina iza toga (1527) pri popisu pučanstva Pakoštane skupa sa Zablaćem imaju 164 stanovnika.[323]

To selo kao i sva naselja ovog primorja u prvoj godini Ciparskog rata (1570) bilo je opustošeno, te se narod radije razbježao nego da bude izložen vječnom strahu.[324] Kad je iza g. 1573. opustilo selo Zablaće (u predjelu Kosovića na SZ obali Vranskog jezera), narod je, kako donosi Jelić, izbjegao na more, a osobito u Pakoštane,[325] ali se je tu kratko zadržao. Bianchi donosi da su Pakoštane g. 1579. bile župa, jer je navodno te godine njezin župnik prisustvovao diecezanskom sinodu u Zadru u prisutnosti vizitatora Valiera.[326] To se može teško vjerovati, osim ako je postojao samo nominalno, jer je Valier te iste godine obišao sve župe zadarske nadbiskupije, koje nisu bile pod turskom vlašću i o njima ostavio izvještaj, a Pakoštane i ne spominje. Zadarski knez Z. Michiel g. 1586. govori o naseljima Biogradu, Turnju i Sukošanu, a za Filipjakov, Tuklječane, Mokro i Pakoštane kaže da su bez stanovnika. Kaže naime da su Pakoštane »Villaggio dishabitato« i da su feud dodijeljen zadarskoj obitelji Karnarutić zbog usluga učinjenih Republici.[327]

Pakoštane su sve do g. 1597. bile puste jer nisu bile fortificirane, a u onim burnim danima ljudi su u tim predjelima mogli živjeti jedino u utvrđenim mjestima. Gotovo sva naselja od Bibinja do Biograda bila su fortificirana, pa se je osjetila potreba da se utvrde i Pakoštane. To se je provelo iza g. 1597, kad je obitelj Karnarutić, vlasnik tog mjesta i njegovih zemalja, u Pakoštane imala naseliti 12 obitelji, koje će selo opasati zidom. Donijet ću sadržaj ugovora sklopljenog između vlasnika i novih naseljenika, a u Prilogu će ga donijeti u cijelosti, jer je važan ne samo za prošlost Pakoštana nego i drugih utvrđenih naselja. Svjedoči kako su seljaci morali podizati zidine oko svojih sela i uz kako teške kmetske uvjete su se naseljavali u napuštena sela.

Dne 12. rujna 1597. godine Margarita[328] udova pok. kapetana Bernarda Karnarutića, kao skrbnik svoga sina Sforza, s jedne strane, i

[322] Ibidem, str. 46.
[323] Commiss. et rel. Ven., I, str. 219.
[324] Benvenuti, sp. dj., str. 118.
[325] L. Jelić, sp. dj., str. 121.
[326] Bianchi, Zara christiana II, str. 140.
[327] Commiss. et rel. Ven. IV, str. 372; Bianchi. Zara chr., str. 140.
[328] Osam puta se naziva Margarita, a dva puta Madalena.

Punošević Marko[329] sin Jure i Radošinović Miho sin Šime	nastanjeni u Biogradu

u ime svoje i svojih baštinika kao i u ime svojih 10 drugova kako slijedi:

Belokvić Mate pok. Stipe Rajčević Andrija sin Ive Prite Marko pok. Mate Sajnović Jure	iz Zlosela
Siduljević Luka Bosna Marko	iz Murtera
Kužinović Martin pok. Stide Ajazović Vucone Vidon sin Šime Dikojević Ive pok. Luke Perinović Ive pok. Nikole	iz Biograda

s druge strane, obavezuju se da će Punošević i Radošević kao i njihovih 10 drugova prihvatiti ovaj ugovor u svim njegovim pojedinostima.

Punošević i Radošinović u ime svoje i drugova obećavaju i obavezuju sebe i baštinike da će se nastaniti u starom selu Pakoštanima i podignuti zid oko cijelog sela radi zaštite stanovnika i na svoj trošak napraviti veliku vapnenicu i sve vapno koje se u njoj proizvede utrošiti u izgradnju zida kojim će se opkoliti spomenuto selo koje se mora napučiti.

Margarita se obvezuje da će svakom seljaku dati vrt s toliko zemlje koliko se njoj bude činilo, a oni će njoj za uzvrat počevši od g. 1598. svake godine o Božiću davati po veliku kokoš, dok oni i njihovi baštinici budu boravili u Pakoštanima. Osim toga svaki će seljak na 20 životinja malog zuba dati po jednu i to muzaru, jer su većinu pašnjaka okupirali Turci. Ukoliko pašnjaci budu oslobođeni od okupatora, davat će devetu ili desetu ovcu ili kozu. Margarita će biti zadovoljna ako joj se dade četvrtina vina i desetina maslina i drugih voćaka i sve to na svoj trošak donese na lađu. Od loze i maslina koje naknadno zasade seljaci i njihovi mlađi davat će samo petinu, a svaki će zasaditi godišnje, osim u ratnim godinama, jedan gonjaj[330] vinograda dok bude obradivih površina.

Od žita i sočiva od zemalja koje se siju i oru i koje će se unaprijed obrađivati davat će četvrtinu bez desetine i sve donijeti na lađu. Seljaci će krčiti površine koje su pod šumom, a zatim ih orati i sijati i od prihoda davati četvrtinu. Stajski gnoj će upo-

[329] Tri puta se u istom dokumentu zove Milio, a jedan put Miho, kasnije i Mijo.

[330] Zadarski gonjaj iznosi 2870 m² (Madirazza, Storia e costituzione dei comuni Dalmati, Split 1911, str. 432).

trijebiti isključivo za đubrenje spomenutih zemalja i ne smiju ga otuđiti ili prodati drugima.

Ovaj dokumenat je napisan u kući spomenute Margarite kod crkve sv. Križa u Zadru.[331]

Marinu Karnarutiću je g. 1446. »publica beneficenza« zbog zasluga učinjenih Republici dala na uživanje zemlje u Vrani i Pakoštanima,[332] a to je onih 15 »sortes«[333] oranica i vinograda u Pakoštanima na kojima je g. 1453. živjelo 7 obitelji, kao i 40 sortes oranica i vinograda u Zablaću, koje zemlje se g. 1450. odnosno 1453. kao vlasništvo Vrane nalaze u zadarskom katastiku.[334] To svjedoče i isprave iz g. 1726. koje govore o »40 sorti« Karnarutićevih posjeda na položaju Podblaće, a to će biti isto što i Zablaće.[335]

Granice pakoštanskih odnosno Karnarutićevih zemalja krajem 17. st. bile su: sa SZ biogradsko područje, sa SJ Vransko jezero, sa JI brda, a sa JZ more.[336]

Karnarutićevo pravo vlasništva nad Pakoštanima prešlo je preko ženske loze na obitelj Senjanović iz Biograda. Njezini su se članovi g. 1725. parničili s Pakoštancima, jer su im za više godina uskratili davanje uobičajenog dohotka, i tom zgodom se tužili da se nije lako boriti proti cijelom selu. Konačno su harambaša Jure Škiljić i Ive Račić obećali da će vršiti sve kako je ugovoreno g. 1597.[337]

Pakoštane su se iza ugovora sklopljena g. 1597. uistinu naselile. Vizitator Priuli naime donosi (1603) opširan izvještaj o svim župama koje nisu bile pod turskom vlašću, a o Pakoštanima ne donosi poseban izvještaj nego govoreći o Biogradu dodaje da su Pakoštane zaselak »contrada« Biograda i da se sastoje od samih 10 obitelji koje nemaju nikakve crkve osim župske. To su upravo one obitelji koje su se prema gornjem ugovoru imale naseliti u Pakoštanima. Broj je dakako uzet aproksimativno. On se je kasnije povećao, tako da se g. 1626. uz naseljena mjesta Bibinje, Sukošan, Turanj, Filipjakov i Biograd spominju i Pakoštane.[338] Među novim seoskim zidinama se dakle razvilo novo naselje.

[331] Naučna bibl. Zadar, sp. mj. Stampa per li fedeli germani Segnanini contro il comun di Pacosciane, str. 1—4. NB: Segnanini označuje biogradsku porodicu Senjanović.

[332] Ibidem, str. 5.

[333] Sortes od lat. sors = ždrijeb, a to je mjerna jedinica zemljišta za 7—8 hektara površine. (Freidenberg, Seljak i gradsko tržište u Dalmaciji od 13—14. stoljeća, Zadarska revija III, 1970, str. 251.)

[334] St. Antoljak, Zadarski katastik 15. st., Starine knj. 42, str. 390, 392. 393, 413, (bilješka 204) i 414 (bilj. 236).

[335] Nauč. bibl. Zadar, sp. mj., str. 28, 34.

[336] Ibidem, str. 8, 14.

[337] Ibidem, str. 12, 22—47.

[338] Benvenuti, sp. dj., str. 137.

Dok su se pred sam kandijski rat g. 1644. na obližnjoj granici neprestano ponavljali incidenti, Turci su jednom zgodom pokušali oplijeniti Pakoštane, ali im to nije pošlo za rukom, pa su biogradskom pukovniku Matkoviću posjekli vinograd.[339] Nisu uspjeli zato jer su Pakoštane bile utvrđene. Kad se poslije toga neki primorci nisu odazvali na turski poziv da dođu na megdan, očekivali su tursku osvetu, pa je generalni providur naredio nek se naoružaju primorska mjesta,[340] a među njima i Pakoštane. Iza toga je nastupio dužnost poznati mletački vojskovoda L. Foscolo, koji je iz strategijskih razloga dao porušiti Filipjakov i Pakoštane, narod sklonio na otoke, a sposobne za vojsku poslao kao pojačanje u Biograd.[341] Smatrao je naime da samo jača utvrđenja kao što su Biograd i Turanj mogu odoljeti jačem napadu. Pakoštanci su obranili svoje selo pa su sa svojom četom g. 1648. sudjelovali u borbi kod Ribnika pod vodstvom harambaše Ivana Ivetkovića, nastanjena u istom mjestu, koji je izjavio da je od njegovih 80 ljudi poginulo 7.[342] Pakoštane su nakon 26 godina (1684) imale 87 muškaraca sposobnih za oružje i to 81 pješaka i 6 konjanika.[343] Njihovi borci su vojevali ne samo pod Ribnikom nego i kod Vrane, Šibenika, Zemunika itd. Među Pakoštancima je bilo i velikih junaka, od kojih se osobito istakao neki Bakija, kome na temelju duždeve dukale Andrija Kačić Miočić pjeva:

»Ponosi se selo Pakoštane
jer porodi zmaja od dvi glave:
Bakija se kućom zovijaše,
kruto turske glave odsicaše.

Ne bi nigdi boja ni mejdana
brez Bakije silnoga junaka:
to svjedoče duždeve dukale
svitla krila, od zlata kolajne.«[344]

Jelić donosi da je iz Pakoštana bio glasoviti turski junak Juzuf Mašković, miljenik sultana Ibrahima, koji se istakao u mnogim borbama, dapače je bio toliko uplivan da je pošao u Carigrad i uspio nagovoriti sultana da Veneciji navijesti tzv. kandijski rat, kojemu je isti Mašković dao povod, a i započeo ga g. 1645. navalom na grad Kaneju[345] (Cydonia) na o. Kandiji (Kreti).[346] Juzuf Mašković je g. 1644—1645. podigao vrijedan spomenik turske kulture tzv. Maškovićev han (Karavan-saraj) u Vrani.

[339] L. Jelić, sp. dj., str. 49.
[340] Ibidem, str. 49.
[341] Ibidem, str. 51.
[342] Desnica, sp. dj., str. 44.
[343] Ibidem, str. 339.
[344] Kačić Miočić, sp. dj., str. 216.
[345] L. Jelić, sp. dj., str. 121.
[346] Ghisi, Dizionario portatile di geografia universale, Milano 1867.

Donijet ćemo i neke podatke koje nam pruža zadarski nadbiskup Ivan Parzago. On je pri vizitaciji g. 1671. ušao u župsku crkvu sv. Mihovila u Pakoštanima, za koju kaže da je tamna, pa je naredio nek se otvore dva polukružna prozora na pročelju i sa strane oltara. Pošto je baptisterij porušen, nek se napravi novi »in forma pyramidali« ali u manjoj veličini zbog tjesnoće prostora. U crkvi su bila 3 oltara: veliki sv. Mihovila, Gospe ružarske i sv. Roka. Nije bilo sakristije. Pohodio je i crkvicu sv. Justine na obližnjem istoimenom otočiću, koja je natrag malo godina podignuta, i za nju kaže da je nekoć bila župska »olim Parocchiali«. Pošto u selu nema groblja niti prikladna zemljišta za njegovu izgradnju, odredio mu je mjesto uz spomenutu crkvicu na otočiću s. Justine i odmah ga je uz sudjelovanje naroda posvetio. Potakao je obitelj Punošević, koja uživa juspatronat te crkvice, neka je opskrbljuje svim potrebnim i neka spomenuto groblje ogradi bar suhozidom.[347]

Na jednom mjestu kaže da je crkvica s. Justine na otočiću nedavno podignuta, a na drugom da je nekoć bila župska. Mislim da tu nema kontradikcije, jer crkvica nije iz temelja podignuta nego je nadograđena na ostacima zidova stare crkvice. Bianchi kaže da oko crkvice na otočiću ima ostataka kuća u koje se je sklanjalo žiteljstvo za turskih provala, a crkvica da je podignuta g. 1670.[348]

Zašto je crkvica na otočiću posvećena baš sv. Justini? — Premda na to pitanje ne možemo sa sigurnošću odgovoriti, donijet ćemo jednu pretpostavku. — Za pučanstvo zadarskog kopna, koje je živjelo u vječnom strahu od turskih napada i često od njih i zbog njih stradalo, pobjeda kršćanske savezničke mornarice g. 1571. kod Lepanta nad turskim brodovljem bila je veoma važna, jer je ulijevala nadu u konačno oslobođenje od turske more. Pobjeda je uslijedila 7. listopada, kojeg se dana u ono doba slavila sv. Justina, a toliki kršćani su tu pobjedu pripisivali njezinu zagovoru. Pakoštane su stradale godinu dana pred lepantskom pobjedom i obnovile se tek nakon 27 godina, pa nije isključeno da su novi stanovnici podigli ili obnovili crkvicu na otočiću na kojem su se sklanjali pred neprijateljem i posvetili je baš sv. Justini računajući na njezinu zaštitu.

[347] Nadbiskupski arhiv Zadar, Atti antichi, Visitatio localis Parzaghi 167. str. 45; Bianchi, Zara christ., str. 140, 141.

Na tom otočiću su koji put ukopavali i one iz Vrgade. U glag. matici te župe nalazimo: »1764. na 31. marča priminu Jago Karetina i bi pokopan pri crikvi sv. Justine na školju pod Pakoštani i primila je sv. sakramente u Pakoštani«. (Bl. Jurišić), Glag. spomenici otoka Vrgade, Rad, knj. 327, str. 156.

[348] Bianchi, Zara crist., str. 140.

Stanovnici Pakoštana su na čelu sa svojim harambašom g. 1675. vranskim Turcima nanašali štetu i držeći svoje lađe na Vranskom jezeru. Te godine se, naime, vranski sandžakbeg Durakbegović tuži providuru u Zadar na zločine koje mu nanašaju mletački podanici iz biogradskog primorja u graničnim predjelima, a osobito na postupak pakoštanskog harambaše Markete, koji mu je odvodio kmetove i dapače se pokazao toliko drzak da ga poziva na Bogovo na megdan. Zato moli providura neka poduzme da se pakoštanske lađe »berodovi« uklone s Vranskog jezera, da zatvori harambašu koji ga izaziva i da pohvata i kazni zločince. Turci su i prije bezuspješno poduzimali da se te lađe uklone s jezera.[349]

Početkom morejskog rata (1684) providur L. Donato postavlja glavare u sva kopnena naselja i dijeli ih u četiri skupine. Sela iz primorske skupine su pod vodstvom Šime Bortulačića sa sjedištem u Biogradu, a u Pakoštanima je tada bio glavar Miho Stojanović.[350]

Biograđani i Pakoštanci su 1692. god. podigli ustanak, ubili mletačkog guvernatura u Vrani plemića Šimu Bortulačića i pobjegli u brda, gdje su se dugo skrivali, o čemu je govor u posebnu poglavlju, a o uskočkim akcijama u predjelu Pakoštana, Vrane i Vranskog jezera govori se u poglavlju Operacije senjskih uskoka.

VRANSKO JEZERO. Leži paralelno s morskom obalom, od koje je kod Pakoštana udaljeno 1200, a kod Prosike samo 800 m. Dugo je 14 km, široko prosječno 2,5, a najveća mu je dubina 5 m. Njegova površina iznosi 3000 hektara, a uzdiže se samo jedan metar nad morskom površinom. Za vrijeme turske prisutnosti u Vrani cijelo jezero je pripadalo Turcima, jer je mletačko-turska granica išla otprilike današnjom jadranskom magistralom.

U svojoj strategiji proti Venecije vranski Turci su se služili svim u ono doba i na onom položaju dostupnim sredstvima, pa i lađama od kože, »barche di corame«, koje su se mogle lakše prenašati. Služile su im za prevažanje preko jezera, a zatim preko mora na obližnje otoke, da tamo pljačkaju. U Vrani su bez sumnje imali specijalne radnike vješte u izradi takvih lađa, a i mnogo lakše im je bilo doći do kože nego do prikladna drva za njihovu izradu. Brodice su dakako držali na jezeru. Naišao sam na nekoliko podataka koji govore o turskim, uskočkim i pakoštanskim lađama na Vranskom jezeru.

[349] Desnica, sp. dj., str. 170.
[350] Ibidem, str. 336.

Sanudo donosi da su Turci 1521. htjeli poći na otok Murter i da su se na svojim lađama od kože »barche di cuoro« prebacivali na taj otok da ga opljačkaju.[351] To je bio pothvat vranskih Turaka, koji su s jezera lađe prebacivali na more kod današnje Prosike, a zatim na obližnji Murter.

U prvim danima ciparskog rata g. 1570. Turci su s jezera tri lađice prebacili na more, prevezli se na o. Pašman i u Tkonu zarobili 20 osoba. Dva mjeseca iza toga pošli su sa svoja dva broda da nanose štetu u »Porto rosso« (»Crvena luka«) kod Pašmana.[352]

Mletačke vlasti se nisu ustručavale upotrijebiti i najnečovječnija sredstva u borbi proti neprijatelja, tako da, kako piše Traljić, »U vrijeme (ciparskog) rata 1571. predlagao je zadarski delegat Petar Fanfogna Vijeću desetorice u Mlecima da se zbog nedovoljnih fortifikacija u Zadru otruju sve vode u njegovu kotaru, pa i Vransko jezero, jer ni inače ne služe mletačkim podanicima, a mogle bi tako štetiti neprijatelju i državi biti od koristi«. (Traljić, Zadar i tur. pozadina od XV do potkraj XIX stoljeća, Radovi XI—XII, str. 211; Benvenuti, sp. dj., str. 115). Pošto su vode javne i njima se služe svi prolaznici, bilo bi to veoma pogibeljno i za mlet. podanike, a pogotovo za zemljoradnike primorskog pojasa, osobito Pakoštana, Biograda, Filipjakova i Turnja, koji su u predjelima jezera radili turske zemlje.

Alvise Grimani, providur u Zadru, 1773. god, preporučuje duždu zadarskog svećenika Franju Grisogona zbog velikih usluga koje je učinio u ratu proti Turaka. Između ostaloga navodi da je Franjo u prošlom ratu i po noći i po danu po tvrdoj zimi išao da se poveže s povjerljivim ljudima s turskog područja, od kojih je više puta dobio važne podatke o Turcima, pomoću kojih im je činio razne štete, kao npr. na jezeru im spalio velike količine robe skupa s lađama koje su prebacivali na more i kojima su neprekidno ugrožavali i pljačkali obalu i obližnje otoke.[353]

Kad su se jednog dana 1606. god. Turci prevezli lađom preko jezera, uskoci su ih dočekali i jednoga ubili, a 7 zarobili, o čemu je potanje govor u poglavlju »Operacije senjskih uskoka«. Turci su s obje strane Jezera postavili straže da sprečavaju zalijetanje s primorja, a ovi su se iza toga prevažali preko Jezera.[354] Suvremenik kandijskog rata Šimun Ljubavac donosi da su senjski uskoci

[351] A—M. Strgačić, Upadi osmanskih gusara u predjelu zadarskih otoka, posebni otisak iz Zadarske revije god. II/4 i god. III/1, Zadar 1954. str. 8.

[352] Strgačić, sp. dj., str. 7, 8.

[353] »far diversi danni ad essi nemici come abrucciar molte quantità di buon... et insieme le barche che havevano in lago... le quali portavano alle marine, et con quelle continuamente infestavano et depredavano queste aque et isole vicine.« (Miscellanea sv. 2—4, str. 74).

[354] Filipi, Senjski uskoci i zadarsko otočje, Pomorski zbornik knj. 2, str. 602.

u posljednje vrijeme prenašali svoje lađe s mora na jezero, pa su se prevažali na drugu obalu, da Turcima nanose štetu.[355]

I Pakoštanci su na jezeru držali svoje lađe, valjda radi ribolova, a i radi plijenjenja vranskog kraja, pa su Turci preko providura tražili nek ih maknu. Sandžak se vranski, kako smo vidjeli, g. 1675. žali providuru na pakoštanskog harambašu Marketu i nadodaje: »A što nam pišete da su Pakoštanci berodove ze blate sekinuli po zapovidi pasanoga generala. Pošaljite Vaše ljude pa će viditi koliko berodovah ima na bla(tu) veranskomu«. Na koncu moli neka nađe načina da se lađe maknu.[356]

Glagoljske rukopisne knjige. U Status personalis... zadarske nadbiskupije za g. 1913, u koji je historijske podatke uvrstio Luka Jelić, nalazimo da su u Pakoštanima tada postojale: glag. matica krštenih od 1613, glag. matica vjenčanih od 1724. i glag. matica umrlih od 1730.[357] Isti Jelić g. 1906. u Pakoštanima nalazi glag. godovnjak kao i 3 glag. natpisa na kamenu od 17—19 st.[358] Do danas su se sačuvale ove rukopisne knjige:

1. Glag. Libar od broja duš /1	1690—1803.	370 str.
2. Glag. matica umrlih	1784—1839.	62 str.
3. Glag. godovnjak[359]		

koje se čuvaju u župskom uredu u Pakoštanima, a ostale knjige su propale. U istom uredu se nalazi i glag. matica umrlih (1664——1739) za Dračevac—Crno.[360] Među tolikim glag. oporukama u Historijskom arhivu u Zadru čuva se i glag. oporuka Baresovića iz g. 1723. koju je pisao don N. Ljubanović iz Pakoštana.[361] Ova

[355] »Onde anco da quel lato nei trascorsi tempi li Uscoch di Segna risolti pasar a dammi de'Turchi per il Lago solevan tragitar dalla marina in esso le Barche a forza di gente«. (Memorie storiche del Signor Simun Gliubavaz, novile della città di Zara, scritta al Signore Leonardo Foscolo Providitore general. Narodna biblioteka, Beograd, br. R. 495.

[356] Desnica, sp. dj., str. 170. — U vezi Vranskog jezera registrirat ću i ovo: Mletačke vlasti se nisu žacale upotrijebiti i najnečovječnija sredstva u borbi proti neprijatelja. Tako je spomenute godine »zadarski delegat Petar Fanfonja predlagao vijeću desetorice u Mlecima da se zbog nedovoljnih fortifikacija u Zadru otruju sve vode u njegovu kotaru, pa i Vransko jezero, jer ne služe mletačkim podanicima, a mogle bi štetiti neprijatelju, a državi biti od koristi«. Vidi Eduard Peričić, Samostan sv. Marije u Zadru od njegova osnutka do danas, Radovi IJAZU u Zadru, sv. XIII—XIV, str. 46). Da li je to bilo i izvršeno, to nam nije poznato. To isto donosi i Benvenuti, sp. dj., str. 115.

[357] Status personalis... g. 1913.

[358] Jelić, Fontes historici liturgiae... str. 109.

[359] Cvitanović, Popis glag. kodeksa... Starine knj. 47, str. 198; Isti, Pabirci iz pakoštanskih glag. matica.

[360] Cvitanović, Prilog poznavanju... Radovi, sv. 6—7, str. 206.

[361] Cvitanović, Ibidem, str. 340.

župa je dala 22 glagoljaša domoroca, a gore navedene kao i izgubljene glagoljske kodekse ispisalo je 9 pakoštanskih župnika i glagoljaša.[362]

Kretanje broja stanovništva. U Pakoštanima je g. 1453. živjelo 7 obitelji, a pri popisu pučanstva g. 1527. Pakoštane su skupa sa Zablaćem imale 164 stanovnika.[363] U ciparskom ratu (1570) pot-



Dijelovi stupova stare župske crkve iz 16. st. na trgu u Pakoštanima

puno su opustile, pa su se tek g. 1597. obnovile, ali ne povratkom izbjeglih mještana nego naseljenjem 12 novih porodica,[364] kojima se do g. 1614. pridružilo još najmanje 5 pridošlih obitelji.[365] Godine 1754. imaju oko 400 stanovnika,[366] a iz Libra od broja duš vidimo da g. 1801. broje odraslih muškaraca 121, malenih 91, odraslih ženska 143, malenih 65. Ukupno 420 stanovnika.[367]

[362] Cvitanović, Pabirci ...
[363] Commiss. et rel. Ven., I, str. 219.
[364] Naučna biblioteka Zadar, sp. mj., str. 1. i dalje.
[365] HAZ, Zad. notar Š. Venier, Protocolo 75, str. 8.
[366] Bianchi, Zara christ., str. 140.
[367] Cvitanović, Pabirci ...

Državni podaci[368]						Crkveni podaci[369]			
	God.	Obit.	Muš.	Žen.	Osoba svih	God.	Selo	Obit.	Osoba
		Pakoštane				1854.			558
	1857.				605	1863.			605
	1869.				534	1870.			649
	1880.				679				
	1890.				697	1905.	Pakoštane	150	947
	1900.				858		Drage	30	220
	1910.				1010	1913.	Pakoštane	150	1142
	1931.				1107		Drage	41	259
	1948.	265	579	813	1392	1928.	Pakoštane	198	1130
	1953.		639	794	1433		Drage	66	430
	1961.		811	828	1639	1939.	Pakoštane		1729
Pak.	1971.	339			1660		i Drage		
Drage		89			636				

Najstariji stanovnici s oznakom godine kad se spominju: Kovačić Tome g. 1503, Klaričić Petar 1504, Krešković Filip i Jeličić Rado 1508,[370] zatim doseljenici i obnovitelji Pakoštana: Punošević Marko, Radošinović Miho, Kužinović Martin, Ajasović Vidon, Dikojević Ive i Perinović Ive doselili iz Biograda, Belokvić Mate, Rajčević Andrija, Prite Marko i Sajmović Jure iz Zlosela, Bosna Marko i Siduljević Luka iz Murtera, doselili se g. 1579,[371] zatim Skilić, Punošević, Rajčević, Veličić, Svitarić, Plančić i Bilokvić g. 1614,[372] Stojanović Miho glavar g. 1684,[373] Ivetković Ivan harambaša g. 1648,[374] Marketa harambaša g. 1675,[375] Skilić Jure i Račić Ive g. 1724,[376] Paušić, Gruišić, Plakijer, Miošević, Skilić, Lasman, Kurtović i Rašić g. 1725.[377]

Pakoštanska prezimena iz glagoljskih matica (1690—1830) s oznakom godine kad se prvi put javljaju. Većina ovih plemena postojala je u Pakoštanima i prije navedene godine.

Arapov 1736, Bakin 1691, Baracin 1692, Baradin 1691, Bainović 1716, Begović 1830, Bačević 1690, Belinov 1774, Biovica 1699, Boškov 1830, Božnjak 1700, Bovan 1690, Bracin 1690, Bradaš 1830, Calin 1794, Capić 1818, Cigan 1690, Cocin 1691, Čurčić 1718, Dakan 1783, Dalak 1691, Digan 1747, Dik 1692, Dikojević, Dlačić 1690, Draganić 1701, Drašk(ov)ić 1696, Dukin

[368] Izvore za državne podatke vidi u bilješci br. 69.
[369] Izvore za crkvene podatke vidi u bilješci br. 70.
[370] Gunjača, sp. dj., str. 277.
[371] Naučna biblioteka, Zadar, sp. mj., str. 1—4.
[372] HAZ, Zad. notar Š. Venier, Protocolo 75, str. 8.
[373] Desnica, sp. dj., str. 336.
[374] Ibidem, str. 44.
[375] Ibidem, str. 170.
[376] Naučna biblioteka Zadar, sp. mj., str. 1. itd.
[377] Ibidem, str. 47.

1812, Gabela 1705, Gašpić 1691, Gašparov 1690, Gazetin 1716, Gizdelinov 1718, Grubišić 1718, Grujičin 1698, Ivankov 1830, Jajaz 1690, Jareb iz Tribunja 1945, Jicin 1690, Jukić 1701, Jurković 1701, Justin 1690, Fasković 1795, Fenalov 1741, Fleker 1832, Franićev 1830, Harambašin 1690, Kalamarov 1690, Kapov 1690, Keranov 1744, Kuštera 1704, Kukljetić 1691, Kvakin 1727, Lešin 1691, Lokin 1692, Lopar 1754, Lukačev 1694, Luna 1701, Ljuban iz Jezera 1742, Ljubojević, Macin 1691, Markov 1687, Martinov 1695, Mažar 1701, Mucalo 1742, Mikecin 1691, Mikulica 1693, Mikleušev 1716, Mikuličin 1691, Milin 1691, Mišurin 1693, Morović 1812, Njanjarić 1777, Ostojić 1777, Padričić 1726, Pančin 1692, Panunov 1698, Perina 1738, Pelicarić 1690, Plačar 1705, Popešatov 1761, Pročin 1690, Radmilović 1717, Radučić 1716, Ribica 1716, Rimčić iz Vrane u 19. st. Ruina 1717, Smoljanić 1690, Stipanov 1740, Šikić Istranin 1754, Šimuneti »likar« 1778, Špada 1701, Šuta 1754, Šimčević 1718, Tabin 1691, Taraba 1690, Tarašev 1727, Tokin 1754, Tomasov 1718, Vedrin 1708, Vezijev 1691, Vukičević 1718, Videv 1730, Zorić 1720. i Župan 1704.[378]

Današnja prezimena i broj obitelji koje ih nose s oznakom godine kada se prvi put javljaju. Većina ovih plemena postojala je i prije navedene godine.

Prezime	Današ. br. obit.	Prvi spomen
PAKOŠTANE		
Bačkov	7	1692.
Bakija	14	1691.
Barešić	7	1690.
Bašić	1	1717.
Brajković	1	
Bungur	7	1690.
Ćudina	18	1690.
Ivas	3	1690.
Jadrešin	3	1900.
Juričin	7	1690.
Kazija	6	1690.
Krpeta	10	1681.
Kukin	6	1691.
Kurtov	10	1690.
Lacman	8	1691.
Lalin	2	19. st.
Lokin	15	1692.
Klarić	1	
Maksan	24	1691.
Meštrov	1	
Marketin	5	1690.
Mijočev	5	1725.
Nikolić	1	1691.
Petrić	2	
Rašin	7	1691.
Rosan	13	19. st.
Sambunjak	5	19. st.
Stojanov	8	1670.
Škilić	3	1724.
Šarić	5	1691.
Šarin	7	1690.
Šarlija	1	1690.
Torić	1	1727.
Trošić	2	17. st.
Tuta	2	1758.
Vučkov	5	1691.
Vujasin	7	1700.
Vukoja	7	1692.
Vulin	7	1694.
DRAGE		
Barešić	35	1690.
Bunja	4	1720.
Kazija	6	1690.
Marketin	8	1690.
Rašin	3	1691.
Stojanov	25	1670.
Šarić	13	1691.
Vulin	20	1694.

[379]

[378] Cvitanović, Pabirci iz pak. glag. matica.

[379] Popis današnjih prezimena s brojem obitelji dao mi je don Grgo Negulić, župnik Pakoštana, a godine prvog spomena iz Cvitanovićevih Pabiraka.

Osvrt na etnološke podatke donosi se u posebnom poglavlju.

Na Drage se nisam posebno osvrnuo, jer skupljajući građu za ovu radnju nisam naišao na podatke o tom mladom naselju osim nekih podataka o broju stanovništva, koje donosim skupa s onima iz Pakoštana.

OSVRT NA POVIJEST NASELJENJA

Za pojedina naselja ovog primorja na temelju glagoljskih matica donijeli smo stara prezimena s godinom kad se prvi put javljaju kao i popis današnjih plemena s oznakom godine prvog spomena, iz čega vidimo da su npr. sukošanska prezimena veoma stara, a biogradska i bibinjska relativno mlada. To je zato jer sukošanske glagoljske matične knjige počinju sa g. 1608, a biogradske i bibinjske sa 1722. odnosno 1713. godinom. Stoga je potrebno da imamo pred očima kada se u pojedinim župama javljaju matice iz kojih je dr Vladislav Cvitanović pribilježio navedena prezimena, pa evo sumarnih podataka o tim glagoljskim maticama:

Župa	Matice zahvaćaju razdoblje	Broj knjiga	Broj stranica
Sukošan	1608—1826.	19	2923
Filipjakov	1658—1827.	2	569
Krmčine	1676—1730.	3	306
Pakoštane	1690—1839.	3	oko 432
Turanj	1694—1839.	4	746
Bibinje	1713—1825.	3	oko 609
Biograd	1722—1829.	1	330
	Ukupan broj knjiga	35	str. 5965[380]

Stara prezimena za pojedina naselja donesena su samo za navedeno razdoblje, pa su stoga većina njih, a osobito ona koja se javljaju prvih godina iza početka vođenja matica, postojala i prije navedene godine.

Vidjeli smo da je prve godine ciparskog rata (1570) ovo primorje toliko stradalo da se iza obnove naselja i utvrđenja npr. u Biograd, Turanj i Pakoštane, a možda i u druga sela, nisu vratili izbjegli stanovnici, nego su se naselili sasma novi. To se dogodilo zato jer su izbjeglice bile toliko uplašene da nisu željele i nadalje živjeti na domak Vrane i Tinja, odakle bi stalno bili napadani kao i do tada. Naprotiv su se za kandijskog rata, prema podacima iz *sukošanskih* matica koje jedine potječu od prije tog

[380] Opširnije o maticama u poglavljima o pojedinim naseljima.

rata, izbjegli žitelji vratili na svoja ognjišta, i na njima mogli ostati sve do danas. To su mogli jer su već druge godine tog rata Turci napustili Vranu i Ravne kotare, pa je iza toga život bio smireniji. Od 44 tadašnja sukošanska prezimena 20 ih potječe od prije tog rata, 8 iz samog rata, a 4 iz vremena do kraja 17. st., tako da danas u Sukošanu postoje samo 4 plemena koja su se tu naselila iza 1800. god. a to su: Aralica, Grginović, Medić i Zubak. Sva ostala prezimena su veoma stara. Žitelji, dakle, ovog naselja živjeli su patrijarhalnim životom i rijetko su im nadolazila nova plemena. Moje je mišljenje da je ista pojava više manje postojala i u ostalim naseljima ovog primorja, samo što za to nemamo izravnih dokaza, nemamo naime matičnih knjiga iz tih vremena.

Od svih najstarijih *bibinjskih* porodica iza ciparskog rata jedino Rajičić koja se javlja 1609. i 1737. vratila se na staro ognjište, ili bolje reći garište, i nadživjela kandijski i morejski rat, a obitelji Brzelić ili Brzović (spom. 1578. i 1716), Margetić ili Margitić (sp. 1576. i 1717) i Piljušić (1578. i 1716) nadživjele su kandijski rat, ali su u 18. st. sve četiri nestale. Novi žitelji stizali su u Bibinje (1714—1818) iz Bakra, Zlosela, Kruševa, Dračevca, Suhovara, Starigrada i Kosova, a nekojima samo prezime kaže odakle su: Levantin (= s istoka) i Kranjac. Od današnjih 37 bibinjskih plemena 23 je postojalo u vrijeme bibinjskih glag. matica, a 14 ih se naselilo iza 1825. god.

Uz sukošanske matice koje su najstarije na primorju, *filipljanske* potječu iz sredine kandijskog rata, od kada su samo 2 današnja prezimena, a to su Barbaruša (1660) i Galečić (1659). Nove porodice doselile su u Filipjakov (1710—1822) iz: Kastva, Lovrana, Voloske, Istre, Rogoznice, Promine, Sukošana, Popovića, Podluga, »od Iglaca«, Jagodnje i Briševa. — U Cvitanovićevim Pabircima spominju se ovi kumovi na krštenju: Markov iz Srimča (= Murter) 1669, Bikić iz Turnja Meštrovića 1676, vojvoda Jakov Dragojlović iz Šibenika 1714, kolunel Bartul Posedarski 1725, pop Lazar Grk 1688, konte Bureli iz Zadra 1753, srdar I. Smiljanić iz Zadra 1784, konte Pažinić (= Pasini) iz Turnja 1796, i Bartulačić (= Bortolazzi) iz Zadra 1755. god. Iza toga je zabilježio lijepi broj kumova iz ovih mjesta: Zadra, Senja, Žmana, Sali, Sestrunja, Pašmana, Zlosela, Tisnoga, Trbohunja, Šibenika, Rogoznice, Trogira, Splita, Makarske, Korčule, Promine, iz Bibinja, Staroga Zadra, Lišana, Tinja i Polače. S Apeninskog poluotoka kumovali su iz: Bergama, Padove, Bnetaka (Mletaka), Verone i Napulja. Mislim da nisu s njima kontaktirali u Italiji nego su vjerojatno bili nastanjeni u Zadru. Od današnjih 56 filipljanskih prezimena samo 20 ih se spominje u župskim glag. maticama, a ostalih 36 nadošlo je iza 1827, pa je prema tome velika većina današnjih porodica novijeg datuma.

. Ciparski rat nije nadživjelo nijedno od 5 *pakoštanskih* prezimena, koja smo naveli da su postojala do 1508, a od 17 plemena koja su se 1597. naselila u ovom novopodignutom selu i onih koji su nadošli do 1614. god. kandijski rat su nadživjela samo tri s ponešto modificiranim prezimenima, a to su: Punošević (1597) odnosno Punoš (1670), Perinović (1597) odnosno Perina (1738) i Bosna (1597) odnosno Bošnjak (1700), u koliko su to ista plemena. Nove obitelji stizale su (1691—1742) u Pakoštane iz: Sukošana, Vrane, Jezera, a prezimena Bošnjak, Cigan i Lacman (= stranac) same govore odakle su. Od 40 današnjih pakoštanskih prezimena u glag. maticama od 1590—1758. susrećemo 36, a samo 4 nova iza 1830, a to su Brajković, Klarić, Meštrov i Petrić, po čemu se vidi da su Pakoštanci poput Sukošanaca živjeli patrijarhalnim životom, i da su im se vrlo rijetko pridruživali novi stanovnici. Ovdje su uneseni i oni iz Draga, jer se i onako sva dragaška prezimena osim Bunja, nalaze i u Pakoštanima.

Od 7 *turanjskih* prezimena na koja smo naišli od 1503. do 1644. god. iza kandijskog rata spominje se samo Blažević (1511) odnosno Blažić (1695), u koliko je to jedno te isto pleme, a ostalih 6 je nestalo. Nova plemena stizala su u Turanj (1625—1822) iz: Korčule, Rogoznice, Murtera, Vrgade, Raba, Medviđa i s obližnjeg Bapca. Cvitanović u Pabircima iz turanjskih glag. matica pod naslovom »Stranci poznatog boravišta u tur. glag. maticama« donosi doseljenike (1693—1837) iz: Bibinja 1, iz Sukošana 2, Filipjakova 9, Biograda 11, Pakoštana 13, s o. Pašmana 3, iz Krmčine 2. Ostali su iz ovih gradova i sela: Zadra, Novoga, Zemunika, Tinja, Bruške, Medviđa, Trogira, Bakra, Tisnog, Zlosela, Ražanca, Povljane, Škabrnja, Korlata i Rodaljica. Poimenično ćemo donijeti nekoliko prezimena: Arvatinić iz Zadra 1756, Adobati iz Bergama 1728, Barbaruš iz Filipjakova 1698, Mistrario iz Padove vjenčao djevojku Vukašinovu 1771, Milković iz Medviđa 1827. i Šarić iz Zemunika 1707.

Novi stanovnici su stigli u *Biograd* (1724—1825) iz Raba, Polače, Benkovca, Zlosela, Šibenika, Trogira, Sućurca, Risna i iz drugih naselja, samo što ih Cvitanović u Pabircima nije pribilježio, a kao neki kuriozum je registrirao četvoricu došljaka iz Bergama (1724—1822). Oni vjerojatno nisu stigli direktno iz Italije nego iz Zadra, gdje su se bili nastanili, ali sva su četvorica nestala iz Biograda.

Od 74 današnja biogradska starosjedilačka plemena, koja su postojala u tom gradiću do kraja drugog svjetskog rata, u župskim glagoljskim maticama (1722—1829) spominje se samo 29, a 45 ih se naselilo iza 1829, jer je Biograd, premda je pao na niske grane, ipak bio administrativni centar za bližu okolicu, pa su stizali činovnici, zanatlije, trgovci itd., a to nije slučaj u ostalim izrazito zemljoradničkim naseljima ovog primorja.

Iza drugog svjetskog rata Biograd se stao naglo razvijati i broj pučanstva se veoma povećao, a tome je pogodovalo što je Biograd postao sjedište općine sa širokim kompetencijama, s mnogobrojnim uredima i ustanovama. Osnovala se Tvornica mreža, Bolnica se znatno razvila, turizam je u punom zamahu, Poljoprivredno dobro Vrana se razvilo do zavidne visine, pa je time Biograd postao i lokalni kulturni i saobraćajni centar.

Stoga se iza drugog svjetskog rata, a osobito posljednjih godina, u Biograd naselilo 198 novih porodica sa 140 prezimena. Bilo bi najprirodnije da su ti novi žitelji prispjeli iz obližnjih naselja biogradskog primorja i s otoka Pašmana i Vrgade. Međutim odatle je stiglo samo 17 obitelji, a sa svih ostalih zadarskih otoka samo dvije. Velika većina došljaka prispjela je iz unutrašnjeg dijela Ravnih kotara i Bukovice. Iz samih Medviđa naselila se 51 obitelj. Iz tih predjela su, kako smo vidjeli, nadolazili u ovo primorje i u 17. i 18. stoljeću, ali u manjoj mjeri nego iz drugih krajeva.

—*—

Za nešto manje od četiri stoljeća svoje vladavine u Dalmaciji, Mlečani nisu ostavili naročitih tragova u onomastici ovih krajeva. Nametnuli su svoju vlast i kulturu, a narod je i dalje zadržao svoj jezik i svoja prezimena.

Iz glagoljskih matica ovog primorja (1608—1835) donijeli smo 873 prezimena, među kojima susrećemo samo 44 talijanska. To su velikom većinom doseljenici koji su u ta mjesta dospjeli kao posjednici, ljekari, vojnici i zanatlije, a neki od njih i kao kumovi, pa su ih glagoljaši kao takve registrirali. Tako npr. u Filipjakovu nalazimo posjednika Kolu (1668), u Pakoštanima »likara Šimuneti« (1754), a u Sukošanu »logotenenta Karlabone (1650). Zabilježeno je i šest osoba iz Bergama i to po jedna u Sukošanu i Filipjakovu i četiri u Biogradu. Ti doseljenici su ovdje ostali uglavnom samo privremeno, a duže se zadržao tek po koji. Danas na tom području ima samo 17 talijanskih prezimena, a to je neznatan broj s obzirom na tako dugu mletačku vladavinu. Reklo bi se npr. da patronimik Štampalija, koji se inače spominje u glag. matici kao Štampali (1783), ali i kao Štampalinović (1723), nije talijanskog nego turskog podrijetla od »Stambolija« u značenju Carigrađanin, a dolazi od Stambol ili Stambul, kako je narod nazivao grad Istambul ili Carigrad.[381]

Narod ovog primorja ne samo da je zadržao svoja narodna prezimena nego je talijanskim patronimicima dodavao naš dočetak, pa su npr. Filipljanci od Pasini napravili — Pažinić (1796), od Bortolazzi — Bortulačić (1755), a od Soppe — Šopić (1659). Naši glagoljaši su ovaj narodni izgovor registrirali.

[381] Klaić, Rječnik stranih riječi, grad »Stambol«.

Biogradsko primorje je od uvijek bilo nastanjeno isključivo hrvatskim življem katoličke vjere, osim nekoliko srpskih porodica u Biogradu, i to posljednjih decenija.

Grga Novak piše: »Kad su Turci osvojili Hrvatsku na jugu Velebita (= Ravni kotari i Bukovica) uzmaklo je mnogo naroda u primorje i na otoke. Tada se naseliše u te krajeve mnoge srpske porodice«.[382] Turci su osvojili ove predjele u vrijeme od 1514—1570, pa su se mnogi pravoslavni u to doba nastanili u zadarskom zaleđu. Oni su se čitavo vrijeme zadržali na području kojega su pod svojom vlašću držali Turci, a to je unutarnji dio zadarskog teritorija s izlazom na more preko Obrovca... Ipak su, što je i razumljivo, kontaktirali sa naseljima ovog primorja.

U filipljanskoj glagoljskoj matici spominju se pravoslavci Despot Ilija iz Modrinpolja (1710), Gulić iz Jagodnje (1783), Haranbašić (1706) i Miličić Ilija »staroga zakona«, Cetina Dragoslav za kojega kaže da je »Grk« (1663), i Čupo Raosav »Grk« (1663). Ne možemo stalno ustanoviti da li su se spomenuti stalno naselili u tom mjestu ili su samo kumovali.

Ima po koji slučaj da su Srbi koji su se naselili na ovom primorju u novoj sredini asimilirali i prihvatili vjeru većine. Tako je u Bibinjama 1737. zabilježen Gligorij Režan ex pravoslavac, a u Filipjakovu g. 1792. »kumi su bili Todor Gulić i Zuvana njegova ćer. Ovi su race hrkaške iz Jagodnje, a sada su sini ove crikve« (str. 306). U istom mjestu spominju se Armanojević (1740) i Benković (1660), obojica ex pravoslavci.

Između pripadnika jedne i druge vjere postojao je prisan prijateljski odnos, jer vidimo da su ne samo pravoslavni kumovali u katoličkoj crkvi nego je u filipljanskoj crkvi kumovao i pravoslavni svećenik »pop Lazar Grk« (1688).

To su jedini slučajevi koje je s ovog primorja iz glag. matica pribilježio Cvitanović. Da je sličnih slučajeva bilo više, bio bi i njih registrirao Cvitanović, koji je pročitao sve matice zadarskih otoka; nedavno mi je kazao da u njima nije naišao na slične pojave. Po tome bi se reklo da su se Srbi iza odlaska Turaka iz ovog kraja uglavnom držali svojih naselja i u maloj mjeri saobraćali sa stanovnicima ovog primorja.

— * —

Na kraju ćemo se osvrnuti i na lična imena ovog primorja. Među najstarijim stanovnicima koje smo naveli uz pojedina naselja nalazimo pretežno hrvatska narodna lična imena. U Bibinjama prije g. 1350. susrećemo imena: Boris, Bratoj, Dragan, Dragoslav, Dražoj, Pribac, Radoj Radoslav, Radovan, Pribko, Pribčić, Stanko

[382] G. Novak, Prošlost Dalmacije II, str. 226.

i Stojan, a u Biogradu također prije g. 1450.: Belčo, Branko, Dobran, Dobro i Draže. Međutim tridentinski sabor (1543—1563) je donio odredbu prema kojoj se unaprijed imaju djeci pri krštenju davati svetačka imena,[383] što je dakako provedeno kod svih katoličkih naroda.

Cvitanović je iz pakoštanskih matica (1590—1839) u Pabircima pribilježio 118 ličnih imena, od kojih 62 muška i 56 ženska. Među njima je najveći broj svetačkih, ali su gotovo sva u narodnom obliku, a to su:

Muška: Adam, Ale, Agustin, Ambroz, Ante, Bare (Bariša), Blaž, Bože, Brnardo (Brno), Cvitko, Dujam, Fabijan, Filip, Frane, Gašpar, Grgo, Ilija, Ive (Ivan), Jadre, Jako, Jakov, Jerolim (Jerko), Josip, Jure (Jurk), Jureta, Jurić, Kasijan, Križan, Krševan, Kuzman, Lazo, Lovre (Luvre), Lujo, Mace, Maksim, Marko, Martin, Mate, Miho (Mijo, Mihat), Miše, Miško, Mišura, Nikola (Miko, Mikulica), Pere (Petar), Prosul, Pave, Rude, Stipe, Šime, Tadija, Tome, Valentin, Vid i Vuče.

Ženska: Andrijana, Anica (Anka), Antonija, Barica, Božica, Cvita, Danica, Dora (Doretia), Dumica, Gašpa, Gruba, Jaga, Jakova, Jakovica, Jeka, Jela, Jerka, Jušta (Juština), Franica, Kata, Katina, Katarina, Klara, Krstina, Manda, Mara, Margarita, Marta, Matija, Mitra, Pavica, Perina, Petrica, Roža, Ružica, Stana, Stoja, Stošija, Šara, Šimica, Sniga, Šimunica, Tomica, Tereža, Ursa, Vujava, Vida i Vidosava.

Među pribilježenima ipak ima 16 imena čisto narodnih, i to 10 ženskih i 6 muških: Božica, Cvita, Danica, Gruba, Jaga, Jeka, Ružica, Sniga, Stana, Šara, Blaž, Bože, Cvitko, Jako, Prosul i Vuče.

Sva su imena ili narodna ili svetačka u originalnom ili u narodnom obliku, a od svih 118 samo su tri talijanskog oblika, a to su Katarina, Antonija i Roža, ali jer uz Roža nalazimo i Ružica, reklo bi se da je ovo zadnje upotrebljavao narod, a Katarina, Antonija i Roža su vjerojatno djeca onog malog broja talijanskih doseljenika.

Ovo su samo pakoštanska lična imena, ali možemo biti sigurni da su onda i u ostalim naseljima ovog primorja davali djeci više manje ista imena.

OPERACIJE SENJSKIH USKOKA

Kad su Turci u 15. st. podjarmili balkanske narode, izvan granica turskog carstva stvarala su se žarišta u koja su se skupljali oni koji nisu podnosili tursku tiraniju, uskakali na teritorij koji je pod mletačkom vlašću. Odatle naziv uskok — izbjeglica.

[383] M. Hraste, Antroponimija i toponimija općine hvarske, Hrvatski dijalektološki zbornik I, str. 333.

Najvažnije takvo uporište bio je grad Senj, koji je zbog svog posebnog položaja bio teško osvojiv, a i veoma prikladan za napade na kopnu i na moru.

Nadvojvoda u Gracu, kojemu je bila povjerena granica prema Turskoj, rado je primao i od vremena do vremena stipendirao te bjegunce. Uskoci su mrzili one koji su ih neopisivim nasiljem natjerali da napuste svoje obitelji i rodnu grudu. Kao carska posada oni su iz Senja napadali Turke gdjegod su ih našli. To je bio najglavniji cilj njihove borbe. Napadali su ih na kopnu i moru. Odlazeći na tursko kopno morali su prelaziti preko mletačkog teritorija. Turcima su na kopnu nanosili velike štete, odnoseći sve čega su se domogli, osobito stoku i ljude, a koji put su palili i sela. Uskoci su skoro jedno cijelo stoljeće bili strah i trepet Turcima na veoma dugoj granici od Like do Boke Kotorske.[384]

U tim svojim operacijama uskoci nisu mimoišli ni turski teritorij u pozadini biogradskog zeleđa. Prolazeći Pašmanskim, a koji put i Zadarskim kanalom zalijetali su se u predjele turskog Tinja i Vrane, gdje su imali svoje potajne prijatelje,[385] koji su im u svemu bili pri ruci. Tamo su toliko ometali redoviti život da plodne zemlje u okolici Vrane nisu npr. g. 1567. bile obrađivane.[386] Donijet ćemo hronološkim redom 12 uskočkih prodora s mora preko uskog mletačkog kopna u turske predjele, kao i nekoliko turskih zalijetanja preko istog primorja na otoke.

Zadarski knez Antonio Michiel u svom izvještaju od 13. srpnja 1557. god. između ostaloga kaže: »Za vrijeme moje uprave granica prema Turcima bila je mirna, osim u jednom slučaju kad su naime Turci opljačkali Filipjakov prilikom potjere za senjskim uskocima, koji su opljačkali neko tursko selo u pozadini Filipjakova. Oduzetu robu uspjeli smo dobiti natrag, osim manjeg dijela koji se nadamo da će nam biti vraćen. O tome je i prije poslan izvještaj Vašoj Preuzvišenosti«.[387]

Turci su se prve godine ciparskog rata, g. 1570, s Vranskog jezera zalijetali i na otoke. Prebacili su s jezera na more tri lađice, prevezli se na otok Pašman i u Tkonu zarobili 20 osoba. Dva mjeseca iza toga iz sela Pašmana odveli su nekoliko osoba u roblje.[388]

Opskrba turskoj vojsci za ciparskog rata na zadarskom kopnu pa i u Vrani dolazila je uglavnom kopnenim putem iz pozadine a samo izuzetno i morem. Tako se 2. studenoga 1571. god. rano

[384] Amos-Rube Filipi, Senjski uskoci i zadarsko otočje, Pomorski zbornik sv. 2, Zagreb 1964, str. 580, 582.
[385] Commiss. et rel. Ven., III, str. 190.
[386] Commiss. et. rel. Ven., IV, str. 372.
[387] Commiss. et. rel. Ven., III, str. 102.
[388] Strgačić, Upadi osmanskih gusara..., str. 7, 8.

ujutro odvaži jedan turski brod proći Zadarskim kanalom i u Filipjakovu za tursku vojsku u zaleđu, a osobito za onu u Vrani, iskrcati hranu i oružje.[389]

Generalni providur F. Nani javlja 31. kolovoza 1589. god. u Mletke da je kapetan straže proti uskoka Nikola Marcelo zaustavio u Tkonu na otoku Pašmanu dva uskoka i oduzeo im četiri turska dječaka, koje su oni zarobili kod Vrane. Dječake će vratiti Turcima, a uskoke kazniti. Kad je mletački providur htio objesiti dva zarobljena uskoka, turski ćauš ga je uspio nagovoriti da im smanji kaznu, jer su turski podanici. Zbog toga su bili poslani kao veslači na galiju.[390] U prosincu iste godine zapovjednik mletačke galije Lunardo Zulian oslobodio je iz uskočkih ruku kod Pašmana tri Turčina, koje su ovi bili zarobili, ali su im Turci pobjegli.[391] Uskoci su dakle često boravili u Tkonu i Pašmanu, gdje im je narod bio privržen i odakle su se preko mora i uskog primorskog pojasa zalijetali u predjele turskog Tinja i Vrane. Stoga su se koji put Turci sa svojim lađama od kože prevažali preko jezera i mora do Pašmana i Tkona da ih potraže u tim njihovim polaznim bazama.

Krajem rujna g. 1590. uđe u Neretvu velika grupa od 400 uskoka, gdje napadne Gabelu, poubija straže i za 2 dana zavlada onim krajem. Kad su se nakon sedam dana vraćali uđu u Pašmanski kanal, iskrcaju se između Turnja i Biograda pa provale u turske predjele oko Tinja, odakle su odnijeli plijen i poveli roblje.[392]

Potkraj svibnja g. 1603. velik broj uskoka prošavši zadarskim arhipelagom iskrca se vjerojatno u neko mrtvoj uvali između Biograda i Pakoštana, provali u Vranu i tamo počini velike štete. Zapali dva sela i pogubi 29 Turaka. Lički sandžak s velikim vojnim odredom pođe proti njih, ali mu umakoše.[393]

Poučeni iskustvom, Turci postave jake straže na oba kraja Vranskog jezera. Zato su se uskoci stali prebacivati preko jezera. Zadarski kroničar Šime Ljubavac donosi da su uskoci znali prebaciti lađe s mora preko kopna na jezero i prevažati se radi pljačke na tursku stranu.[394] Dne 11. travnja 1604. god. odred od 300 uskoka na osam lađa, a pod vodstvom glasovitog i u narodnoj pjesmi opjevanog Ivana Vlatkovića, otplovi u Pašmanski kanal pa se iskrca u Krmčini. Odatle preko mletačkog teritorija pređu u turske krajeve do Tinja i Bubnjana, gdje su opljačkali i sobom odveli 20

[389] Benvenuti, sp. dj., str. 120.

[390] HAZ, Fond Š. Ljubić, kut. 4, sv. 2, str. 6.

[391] HAZ, Fond Ljubić, Gen. prov. F. Nani od 31. VIII, 1589. Kut, 4, sv. 2, str. 11.

[392] HAZ, Fond Ljubić, kut. 4, sv. 2, str. 11.

[393] Horvat, Monumenta Uscocchorum... II, str. 53.

[394] Narodna biblioteka Beograd, R. 495, Memorie storiche del Signor Simun Gliubavaz.

osoba i 200 glava stoke. Plijen i roblje ukrcaju na lađe i nesmetano prevezu u Senj.[395]

Uprava grada Senja po naputku nadvojvode iz Graca zabrani uskocima polazak na pljačku. Venturinima[396] je to bilo veoma teško jer, nisu imali nikakve plate. Pljačka je bila jedini izvor njihovih prihoda, pa je među njima i njihovim obiteljima u Senju zavladala glad. Stoga jedne novembarske noći g. 1606, ne obaziruć se na naredbe starijih, poznati hajduk Juriša i njegov brat Periša s oko 40 venturina potajno oduzmu u senjskoj luci jednu lađu i otplove u smijeru zadarskog otočja. Pošto su bili malobrojni da izbjegnu svaki sukob s mletačkim brodovima, oprezno su se provlačili kroz tjesnace i kanale dok se nisu iskrcali na nekom prikladnom mjestu između Biograda i Pakoštana i pošli k Vranskom jezeru. Kod Pakoštana susretnu dva mletačka podanika, vjerojatno iz istog mjesta, koji su išli loviti ptice, pa ih povedu sobom, da ne bi odali njihovu prisutnost. Na jezeru opaze nekakvu lađu gdje im se približava iz smjera Vrane. U njoj su bili Turci Vranjani. Uskoci ih puste da se iskrcaju pa ih zatim napadnu. U toj gužvi ubiju jednog Turčina, a sedmoricu zarobe. Na povratku puste ona dva mletačka podanika da odu, a oni se ukrcaju i zavezu na otok Vrgadu, gdje uspiju doći do nekog plijena. Poslije opliene i šibenski kraj, pa su i tamo robili i plijenili i napokon se vratili u Senj.[397]

Juriša koji je vodio izneseni pohod do Vranskog jezera bio je najokorjeliji gusar i najnemilosrdniji od svih uskoka koliko ih je god bilo u Senju.[398] Bio je poznat zbog izvanredne tjelesne jakosti, a narodna pjesma ga je opjevala pod imenom Senjanin Juriše. Kad su uskoci s građanima Senja 31. prosinca 1601. god. podigli bunu protiv austrijskog komandanta Josipa Rabate, Juriša je tom zgodom pun osvetnog gnjeva provalio u Rabatinu radnu sobu i odrubio mu glavu, pa je zbog svih tih junaštava postao uskočki vojvoda. On je sigurno često komunicirao sa svim naseljima ovog primorja, a osobito s Biogradom, jer je baš iz Biograda bio njegov vijerni sluga Mate Tomić.[399]

[395] Benvenuti, sp. dj., str. 135.

[396] Venturini su izbjeglice, koji u Senju nađoše utočište, a pribjegoše s mletačkog teritorija, s galija ili pred kakvom kaznom. Oni nisu imali plaće krajiških vojnika, pa su na svoju ruku više puta izlazili u pljačku. Oni su uskočkim neprijateljima mnogo puta dali povoda da uskoke ozloglase u svijetu (Bare Poparić, Povijest senjskih uskoka, str. 16).

[397] Jovan Tomić, Iz istorije senjskih uskoka, Letopis Matice srpske sv. 239, str. 43.

[398] Tomić, sp. dj., Letopis knj. 241, str. 43.

[399] Minucio Minuci, Historia degli Uscochi continuata dal. P. M. Paolo Sarpi Venezia, 1677, str. 275.

Poslije dužeg mirovanja uskoci su početkom 1610. god. ponovo izišli iz svog uporišta i dali se na pljačku turskih podanika i mletačkih brodova. U to vrijeme se odgrao i uskočki napad na Vranu i na otok Vrgadu,[400] ali o tome nemamo pobližih podataka.

Krajem veljače g. 1611. sedam dobro opremljenih uskočkih brodica pošlo je da kod Zadra kazni Vlahe (Morlake) i Turke, jer im te godine nisu dali kontribuciju, kako su im prijašnjih godina davali. Uskoci su, naime, uspjeli uvesti običaj da im Turci i kršćani njima podređeni u zaleđu Zadra plaćaju godišnji danak uz obećanje s njihove strane da ih neće napadati.[401]

Osam seljaka iz Pakoštana, i to Skilić Stojan, Svitarić Jurastin, Punošević Vuko, Plančić Bogdan, Bajčević Vid, Bajčević Jure, Bilaević Ive i Velčić Bogdan, zarobili su dne 2. svibnja 1614. god. na teritoriju Pakoštana senjskog uskoka Tomu iz Neretve i predali ga vlastima na ruke Zadranina Frane Mantinija.[402]

Uskoci su početkom lipnja g. 1614. na turskom teritoriju u Makarskoj kraj Zadra, »... a Macarsca sopra Zara nel paese turchesco«, oduzeli bogat plijen i zarobili nekoliko Turaka. Horvat koji donosi dokumenat smatra da se to desilo kod biokovske Makarske,[403] a i Poparić događaj stavlja u »makarsku krajinu«. Međutim tu se uistinu radi o Makarskoj kraj Zadra, jer se i danas zaselak Sukošana s uvalicom na jugoistočnoj strani sela naziva Makarska.

Evo i podatka o jednoj dosada nezapaženoj pomorskoj bitki kod Biograda. Najvažnija evropska velevlast prvih decenija 17. st. Španjolska i njezin potkralj u Napulju stavili su se na čelo pokreta kršćanskih naroda protiv Turaka, pa su usput htjeli da Veneciji oduzmu gospodstvo na Jadranu. U tu svrhu su im dobro došli senjski uskoci, s kojima su došli u doticaj i bili im pri ruci u raznim pothvatima.

Tako g. 1617. uđu Španjolci odnosno Napuljci u Jadran s 15 galiona[404] i bertona, s 33 galije, a pridružila im se i četiri uskočka broda pod zapovjedništvom Pietra di Leve. Kad je mletačka flota ugledala pred sobom tako brojnu španjolsku mornaricu, iskoristi noćnu tamu i pobježe u splitsku luku. Osjetivši se u tom času gospodarima mora, Španjolci pođoše hitro prema Zadru, jer su

[400] Benvenuti, sp. dj., str. 135.

[401] G. Novak, Naše more, Zagreb 1932, str. 206.

[402] HAZ, Zad. notar Š. Venier (1586—1616) st. VI, Protokolo 75, str. 8.

[403] Horvat, Monumenta Uscocchorum II, str. 147.

[404] Galion bila je galija najvećih dimenzija. To su bili najveći brodovi onoga vremena s 500—1000 ljudi. Dugi su bili 70 m, s 3—4 jarbola. Imali su 32 vesla, a na svakom po 7 veslača (Poparić, Pregled povijesti pomorstva, I, str. 135). Galioni su veliki trgovački brodovi koje su Španjolci upotrebljavali za saobraćaj s Indijom i Amerikom (Luetić, Dubrovački galiun ... Anali Hist. instituta JAZU u Dubrovniku sv. VI—VII, str. 129).

im uhode dojavile da dvije mletačke trgovačke galeace[405] s bogatim teretom uz pratnju 12 galija putuju iz Mletaka za Split.

Baš se u to vrijeme kapetan Gulfa Civrano s dvije galeace i sa spomenutim galijama usidrio pred Zadrom. Bila je, naime, praksa da velike i spore trgovačke brodove s bogatim teretom prate ratni brodovi. Kapetan Gulfa i zapovjednici galija u društvu sa zadarskim knezom zaigraše da im prođe vrijeme. Međutim, čim je šibenski knez doznao za prisutnost španjolske flote smjesta pošalje knezu u Zadar svog teklića s pismom da ga upozori na pogibelj koja prijeti. Knez upita teklića odakle dolazi. On mu odgovori: »Iz Šibenika«. Pošto je knez u igri gubio, ljutit strpa pismo u njedra, u namjeri da ga poslije pročita, i proslijedi s igrom. Iza dovršene igre kapetan Gulfa naredi nek se dižu sidra i nek se putuje. U pravcu Pašmanskog kanala pošalje najprije dvije galeace, a on na čelu pratnje od 12 galija otplovi za njima. Galeace su bezbrižno plovile, uvjerene da su od ratnih brodova dobro zaštićene. Kad je kapetan s galijama odmakao 2 do 3 milje, knez se tek tada sjetio pisma koje je bio strpao u njedra. Čim ga je pročitao i shvatio veliku pogibelj, naredi nek se ispali nekoliko topovskih hitaca kao poziv da se brodovlje vrati, ali galeace su u međuvremenu poodmakle 6 do 8 milja. U času kad su topovi gruvali mletačke galeace su kod Biograda susrele neprijateljsko španjolsko brodovlje. Kad su ih mletački soprakomiti ugledali, dadoše se s galijama u bijeg, pa su napornim veslanjem jedva uspjeli uletjeti u zadarsku luku. Da su imali veslati još samo 3 milje Španjolci bi ih zarobili. Videći što im se sprema, zapovjednici dviju galeaca kod Biograda su se približile kopnu i pobjegli, prepustivši brodove i skupocjeni teret Španjolcima. Neki turski trgovci i još neki drugi koji su se našli na galeacama prevezli su se čamcima na kopno, a neki dapače u žurbi poskakali u more. Kad se je španjolsko brodovlje koje je tjeralo mletačka galeace vratilo natrag, primijeti da spomenute dvije galeace lutaju morem bez ikoga na njima. Utvrdili su da su natovarene veoma vrijednim teretom, pa ih povedu u Mesinu, a odatle u Napulj.

Kapetan Gulfa Civrano bio je zbog tog velikog neuspjeha pozvan na odgovornost u Mletke i strpan u zatvor, jer se dokazalo da je on kriv za veliku štetu koju je pretrpjela mletačko-turska trgovina u Pašmanskom kanalu. On se je bezuspješno branio. Republika je u to vrijeme bila toliko osiromašena da nije bila u stanju platiti odštetu turskim trgovcima i ostalim vlasnicima robe, što je prema međunarodnoj konvenciji bila dužna učiniti.[406] U odnosu na naše primorje ovaj događaj je važan ne samo zato što

[405] Galeace su galije većih dimenzija, ali manje od galiona.

[406] Horvat, Monumenta Uscocchorum II, str. 462; Rački, Prilog za povijest hrvatskih uskoka, Starine, knj. IX, sr. 203.

se odigrao u neposrednoj blizini Biograda nego i stoga što su Španjolci u sastav svoje velike flote primili i uskoke sa četiri broda kao saveznike da im kao odlični poznavaoci navigacionih puteva budu sigurni vodiči kroz labirint našeg otočja.

Iznijet ćemo i zadnju uskočku operaciju na biogradskom primorju za koju znademo jedino iz narodne tradicije. U prepričavanju, naime burne prošlosti kornatskog ribolova i tamošnjeg ribarskog naselja Piškere, i danas se ponavlja stara jadikovka:

Senjani su porobili Vranu
I Piškeru našu ljutu ranu.

Da se ona zasniva na historijskim događajima, potvrđuje to što sam uspio iz Državnog arhiva u Veneciji dobiti mikrofilm dokumenta o napadu senjskih uskoka na Piškeru (25. rujna 1617),[407] pa možemo pretpostaviti da je istinita i druga tvrdnja ove jadikovke, naime da su senjski uskoci otprilike u to vrijeme »porobili Vranu«, do koje su se dakako probili preko nekoje uvalice između Biograda i Pakoštana.

Od 14 uskočkih kontakata s biogradskim primorjem i prodora u turske predjele jedan se, kako smo vidjeli, odigrao u Makarskoj kod Sukošana, 1 preko Krmčine, 2 preko Filipjakova, 3 u Biogradu i oko njega, a ostalih 7 preko nekih uvalica između Biograda i Pakoštana, odakle se najlakše moglo doći do Vrane, a to su bez dvojbe bile Crvena luka i Božakovica, koje su osamljene, duboko uvučene u kopno i daleko od mletačkog oka, pa su od svih uvalica ovog primorja bile najprikladnije za tajne uskočke pothvate.

Stanovnici ovih naselja usko su surađivali s uskocima osim Pakoštanaca, koji su se bavili ribolovom na Jezeru i obrađivali zemlje pred Jezerom, koje je pripadalo Turcima, pa su vjerojatno radi toga s njima surađivali.

GLAGOLJICA I GLAGOLJAŠI 1579. I 1603. GODINE

Sve župe zadarske nadbiskupije izvan grada bile su od uvijek pa do nedavno glagoljaške. To je posvjedočio i vizitator Valier g. 1579. za zadarske otoke navodeći: »Ni jedan svećenik ovih otoka ne poznaje ni najmanje latinski jezik ali zato nisu neznalice u poznavanju kršćanske nauke. Svi celebriraju po rimskom obredu na hrvatskom jeziku. Imaju tiskane knjige glagoljskim pismenima: brevir, misal, župnički priručnik, Quaresimale i druge slične knjige. Ne obavljaju samo službu u crkvi nego se bave i servilnim poslo-

[407] Filipi, Senjski uskoci i zad. otočje, str. 616; Isti, Ribarsko naselje Piškera na kornatskom otoku Jadri. Pomorski zbornik, sv. 6, str. 986—983.

vima, a pogotovo ribolovom.«[408] Za seoske župnike ninske biskupije vizitator Priuli g. 1603. kaže: »Župnici dijele sakramente po rimskom obredu, a služe se brevirom i misalom napisanim glagoljskim pismenima na hrvatskom jeziku također po rimskom ritusu«.[409]

Kad znademo da su tu uključene sve župe zadarske nadbiskupije i ninske biskupije, jasno je da je jednako stanje bilo i u župama ovog primorja

Donijet ćemo podatke o glagoljašima i glagoljici na tom području u vrijeme Valierove i Priulijeve vizitacije.

Za vrijeme Valiera (1579) djelovala su na tom primorju samo 3 svećenika glagoljaša, i to župnici Sukošana, Turnja i Biograda, jer su iza Ciparskog rata samo ta tri sela obnovljena i nije postojao niti jedan drugi svećenik ni klerik. Međutim, kad su se prilike na obližnjoj turskoj granici neznatno poboljšale, osim njih u spomenutim župama postojali su i: kapelan u Bibinjama podređen Dračevcu (Malpagi), u Sukošanu 1 svećenik i 1 klerik, u Turnju 1 klerik, a u Biogradu dva klerika. Svega 9 glagoljaša.

Župnički prihod sastojao se (1603) od 1/3 desetine skupljene u župi, druga trećina je išla nadbiskupu, treća kaptolu, a sastojala se od vina, žita i stoke. Budući da je kapelan u Bibinjama bio podređen župniku Dračevca, pripadala mu je tek 1/9 desetine, jer je župnik Dračevca, kojemu je pripadala trećina, od toga sebi zadržao dva dijela, a kapelanu je dao treći. Župnik Sukošana je za prve vizitacije (1579) imao kao i ostali župnici 1/3 desetine, a za Priulijeve vizitacije (1603) stanovao je u nadbiskupskoj vili posred sukošanske uvale i dobivao dio nadbiskupskih prihoda iz tog mjesta. Od svojih 16 kvarta žita nadbiskup je župniku davao jednu, a od 22 bačve vina jednu.

Koliko je to iznosilo u dukatima? — Sukošanski župnik je g. 1579. imao svega oko 24 dukata godišnje, turanjski 15, a biogradski jedva 20, dok je g. 1603. kapelan Bibinja imao 25 dukata, župnik Turnja 40, onaj u Biogradu 20 dukata godišnje, a onaj u Sukošanu 16 kvarta žita i 1 bačvu vina. To su neznatni prihodi kad znademo da je npr. viši mletački činovnik u Dalmaciji tada imao mjesečno toliko koliko župnik godišnje. Župnik Turnja koji je imao najviše prihoda od svih, 40 dukata, tužio se da svojim prihodom ne može živjeti. Što je tek mogao reći g. 1579 onaj u Sukošanu kad je imao samo 15 dukata godišnje.

Stoga je razumljivo da su se kao i svi ostali popovi glagoljaši onog doba bavili manualnim radom. Pa i uz taj dodatni prihod njihov je standard bio bijedan, kao najsiromašnijih seljaka. Neki župnici nisu bili u stanju niti nabaviti obuću, pa su i misu pjevali

[408] Tajni vatikanski arhiv, Valier, sp. mj., fol. 70v.
[409] Vatikanska biblioteka, Priulijeva vizitacija ninske biskupije, sp. mj., fol. 14r.

bez opanaka, bosi. Nadbiskup Parzago je g. 1681. župljane Turnja i Filipjakova pitao da li njihovi svećenici nose talar (reverendu) i da li celebriraju obuveni, »se portano la veste talare e se celebrano con le scarpe«. Odgovor je bio afirmativan, ali se ipak vidi da su neki njegovi glagoljaši prije toga celebrirali bosi. Inače ne bi pitao, kao što nije slično pitanje postavljao u drugim župama.

Premda su bili siromašni, odijevali se po seljačku i bosi obavljali službu u crkvi, glagoljaši su ipak moralno bili na najvišoj visini, a intelektualno nisu zaostajali za svećenstvom u Italiji i Europi. Vizitatori su u kontaktu s crkvenim osobama bili veoma strogi i bilježili sve nepravilnosti na koje su naišli. Nisu se ustručavali registrirati i krupnije prekršaje, jer su njihovi pismeni izvještaji imali ostati tajni, a i danas se čuvaju u Tajnom vatikanskom arhivu. Potanko su ispitivali svakog svećenika da vide je li dorastao svojoj službi, a o njihovu moralnom životu pitali su nadbiskupa, druge svećenike, a preko svojih pratilaca i tumača ugledne župljane, pa tek onda donosili i zabilježili ocjenu.

Intelektualnoj spremi i moralnom životu svećenstva ovog primorja Priuli g. 1603. nije ni najmanje prigovorio, dapače se najpovoljnije izrazio. Prema informacijama koje je dobio od uglednih Biograđana ustanovio je da je njihov župnik dobrog života i ponašanja i da uživa dobar glas, kad ga je pomnjivo ispitao, ustanovio je da je dovoljno sposoban za svoju službu. Na mnoga pitanja koja mu je vizitator postavio župnik Turnja »satis competenter« respondit«. Za župnika Sukošana kaže da »recte respondit et est satis idoneus repertus«, a za bibinjskog kapelana da je dovoljno spreman za svoju službu.[410]

Među svećenicima glagoljašima koje su zadarska gospoda zbog njihova priprosta života i odijevanja ozloglasili prikazujući ih neznalicama, koji navodno ne znaju čitati nego iz svog misala, vizitatori nisu naišli na neznalicu koji nije dorastao svojoj službi. Međutim u Italiji je u tom pogledu bilo gore stanje. U to isto vrijeme vizitatori su u Napulju naišli na svećenika koji nije znao čitati niti iz svog misala, u Milanu koji nisu znali formulu apsolucije, a nekoji od njih nisu imali niti najelementarnije vjersko znanje. To su dakako bili pojedinci između ogromnog broja svećenstva u tim gradovima

Zar ovo nije dovoljan dokaz da su naši siromašni glagoljaši intelektualno i moralno bili na doličnoj visini, da su bili bar na jednakom evropskom nivou. Da se o tome još bolje uvjerimo, usporedit ćemo ih s latinskim klerom naših gradova. Na području između Kotara i Krka pred vizitatorom (1579) vodio se 21 crkveni

[410] Tajni vatik. arhiv, Valier fol. 71r—73r. — Vatik. biblioteka. Priulijeva vizitacija zad. nadb., sp. mj., fol. 947r.

proces proti raznih svećenika zbog raznih prekršaja crkvene discipline, od kojih se 20 odnosilo na gradsko latinaško svećenstvo, a samo jedan jedini na seoske glagoljaše, kojih je na našim otocima i primorju bilo više nego gradskog svećenstva.[411]

Da vidimo koje su glagoljske knjige vizitatori susreli u crkvama ovog područja. — One se dijele na tiskane (liturgijske i priručne) i rukopisne (matične knjige, Libar od broja duš i bratovštinske madrikule). Vizitator Valier je (1579) pohodio Biograd, Turanj i Sukošan, jedine tri župe ovog primorja. Biogradski župnik Mate Bataljić mu je pokazao »Missale Illiricum«, »Vitam s. Patrum«, a imao je i župnički priručnik »Manipulum curatorum«, za koji kaže da su mu ga Turci odnijeli. Valier mu je naredio nek nabavi novi.

U Turnju je vidio nešto više knjiga i to: »Manipulum curatorum«, »Misalia duo Illirico idiomate«. Vidio je i posebni ormarić za čuvanje misala, »scabellum pro missali«. Malo gdje je susreo ormar za knjige. U Sukošanu je našao dva glagoljska misala, stari i novi, i još jedan kojemu su listovi kanona od upotrebe istrošeni. Naredio je nek se čim prije popravi.

Priuli pri svojoj vizitaciji (1603), kada osim za tri spomenute župe imamo podatke i za Bibinje, nije naišao na mnogo veći broj knjiga. U Biogradu je vidio »duo Missalia Illirica« i »Rituale Illiricum«, u Turnju također »Misale Illiricum« i glagoljski ritual, a u Sukošanu je našao glagoljski misal na pergameni, »in membrana«, i drugi »in bombicino«, također glagoljski. Župnik Sukošana, za kojega naglašava da je »Illiricus«, pokazao mu je i glagoljski ritual. Kod kapelana u Bibinjama, koji je Illiricus, susreo je samo glagoljski misal.[412]

Ako sve saberemo, proizlazi da je g. 1579. u trima župama bilo svega 7 tiskanih glagoljskih knjiga, i to 5 misala, 1 Život sv. Otaca i 1 Manipulum curatorum (odnesen od Turaka), a g. 1603. skupa sa Bibinjama 6 knjiga, i to 6 misala i 2 rituala. Druge knjige se i ne spominju. Možda su imali još koju knjigu, kao Manipulum curatorum, ali su se njime služili kod kuće pa ga vizitator nije vidio.

Tridentinski sabor je naredio neka župnici vode matične knjige, što su postepeno i uvađali. Iza teških dana ciparskog rata Valier nije ni u jednoj od ovih župa vidio matične knjige, a Priuli je (1603) našao matice krštenih i vjenčanih u Bibinjama, Turnju i Biogradu. Za one u Bibinjama je naglasio da se vode uredno, a i one u Turnju »describuntur satis diligenter«. Svima je naredio

[411] Ivan Vitezić, La prima visita apostolica postridentina in Dalmazia (nell'anno 1579), Rim 1957, str. 23.

[412] Tajni vat. arh., Valier... fol. 71r—73r. — Vat. bibl. Priuli... fol. 934v—945r.

nek ih brižno čuvaju i neka unaprijed bilježe i imena umrlih i krizmanih.

Bratovštinske knjige se g. 1579. nisu vodile ni u jednoj župi ovog primorja, dapače vizitator nije ni naredio župnicima da ih nabave i unaprijed vode, valjda zbog bijede u kojoj su se nalazile crkve i župljani. Međutim Priuli je poslije 24 godine u svim tim župama vidio bratovštinske madrikule, tj. knjige u kojima su se nalazila društvena pravila, popis članova i računi. U Bibinjama bratovština sv. Ivana ima madrikulu urednu i u njoj računi i pravila uredna. Bratovština sv. Kasijana u Sukošanu ima također uredno vođenu madrikulu s pravilima i računima, a govoreći o bratovštini sv. Marije u Turnju i ne spominje pravila i račune. Biogradska bratovština sv. Mihovila imala je uredne račune i marljivo se vodila.[413]

BIOGRADSKO-PAKOŠTANSKI USTANAK I KOTARSKA BUNA

Dok su Mlečani za kandijskog rata (1648) potiskivali Turke sa zadarskog kopna, doseljenici na to područje bili su vlasnici onih površina zemlje koje su im bile dodijeljene ili su ih sami zaposjeli. Međutim, čim su Turci napustili Kotare, mletačke vlasti proglašuju da sve osvojene zemlje pripadaju državi, pa su dosadanji vlasnici dužni na razna davanja državi. To je, dakako, doseljenicima bilo i te kako krivo. Oko g. 1690. Republika na sve zemlje u osvojenim krajevima uvađa desetinu, »decimu«, koja se je utjerivala na način koji je za narod bio nepodnosiv, i to za onaj narod u kome su se tokom dugih ratova razbuktale anarhističke sklonosti. Narod je zbog toga na svakom koraku pokazivao svoje nezadovoljstvo. Prva erupcija narodnog gnjeva zbila se u Biogradu i Pakoštanima.[414]

Generalni naime providur u siječnju g. 1692. javlja senatu da je u zadarskim Kotarima zatekao pravu anarhiju, koju je uglavnom prouzročio Ilija Janković, čiji je primjer djelovao i na druge. Biograđani i Pakoštanci su se potajno sastali na zajedničkom zboru na kojemu su osudili na smrt zadarskog plemića Šimuna Bortulačića, koji je vršio dužnost mletačkog guvernatura u Vrani, i to zato jer je dugo i nekažnjivo ugnjetavao narod koji mu je bio povjeren da njime upravlja. Dne 16. siječnja pošli su Pakoštanci i Biograđani naoružani u Vranu, gdje su ga u njegovoj kući iznenada zasuli iz više pušaka, sabljama ga isjekli, izvukli iz kuće i povrh njegova tijela nabacali veliku gomilu kamenja. Očekujući žestoko

[413] Tajni. vat. arh. Valier, sp. mj. — Vat. Bibl., sp. mj.

[414] Boško Desnica, Jedna nepoznata buna i jedan nepoznati mučenik, str. 6, 8, 9.

mletačko reagiranje buntovnici su se u velikom broju povukli u planine, gdje su se jaki i složni dugo vremena skrivali. Ilija Janković je bio prijatelj Šimuna Bortulačića, pa je da bi ga osvetio zabunom ubio jednog Kotarca, misleći da je iz Biograda ili Pakoštana.[415]

Bortulačić je poginuo u 31. godini života i bio je 19. siječnja pokopan u crkvi sv. Marije u Zadru.[416] Republika je, dakako, proti Biograđana i Pakoštanaca zbog toga ubistva poduzela stroge represalije. Stanovnici su pali u duždevu nemilost i stavljeni van zakona. Nastambe onih koji su sudjelovali u ubistvu zapaljene su i do temelja porušene.[417] Generalni providur Danijel Delfin javlja g. 1694. u Mletke da je napokon uspio uhvatiti Tomu Antičića, glavnog inicijatora pobune proti Bortulačića, ali mu je izudaran i ranjen pobjegao i veoma teško će preboliti. Također javlja da su mu u ruke pala i još dvojica kolovođa te bune, koji će biti izvedeni na stratište, a njihovo pogubljenje će poslužiti kao zastrašujući primjer za ostale. Tek iza toga će se moći proglasiti pomilovanje sudionicima u tome zločinu. Tu dvojicu krivaca Delfin je pogubio u Zadru u prisutnosti građanstva.[418]

Senat izriče zadovoljstvo i zahvalnost providuru Delfinu što ih je dao pogubiti i ovlašćuje ga, bude li smatrao prikladnim, da Biograđanima i Pakoštancima dade amnestiju. I zaista Delfin izdaje terminaciju kojom buntovnim stanovnicima ovih dvaju sela vraća javnu duždevu milost, a za nadintendanta Vrane postavlja Zadranina Franu Spingarolija.[419]

Bianchi (Zara chr. II, 154) kaže da su zbog pogubljenja Bortulačića stanovnici ovih dvaju sela bili desetkovani, a u Biogradu je bio postavljen kamen sramote, »lapide di scorno«.

Ustanici su bili toliko nepopustljivi da se providur Dolfino 1692. god. tuži u Mletke da je uspio pomiriti zavađene serdare Zabišu Jankovića i Božu Milkovića, koji su se i pobratili, dapače i obitelji Jankovića i Sinobada, samo mu nije pošlo za rukom da uredi spor s Biograđanima i Pakoštancima izvršiocima Bortulačićeve smrti.[420]

Na prvi mah bi se reklo da je ovaj pakoštansko-biogradski ustanak ovime završen i da nije imao nikakvih daljih posljedica. Međutim, premda je bio ugušen ipak su ga dobro upamtili svi ugnjetavani stanovnici zadarskog kopna i znatno je utjecao na njihovu opću pobunu koja se zbila nakon 10 godina.

[415] B. Desnica, Istoria kotarskih uskoka, II, str. 274—277.
[416] Župski ured sv. Stošije u Zadru, Matica umrlih na 19. I. 1692.
[417] Desnica, Jedna nep. buna., str. 10.
[418] Desnica, Istorija kotarskih uskoka II, str. 302—304.
[419] Ibidem. str. 280—282.
[420] HAZ, Gen. prov. Dolfin, III, str. 186; Desnica, Istorija... II, 308, 309.

Mlečani se nisu ničemu naučili od navedenog ustanka i ubistva njihova visokog predstavnika, pa su nadalje stavljali još i teže namete na osiromašene i buntovne Kotarce. Svake godine se stavljalo na licitaciju pobiranje desetine, i to ne kao prije samo na oranice nego i na sve ostale prihode sa zemlje oslobođenog područja. Morali su kulukom doprinašati za uzdržavanje fortifikacija i u svojim selima uzdržavati državnu konjicu, a da jaram bude još i teži, Mlečani su odredili da narod snosi odštetu u iznosu od 1200 cekina, koje moraju dati Turcima za štetu koju su mletački pastiri počinili na turskom području. Pošto nisu mogli da od osiromašenog i iscrpljenog seljaka utjeraju toliku svotu u novcu, stali su im odvoditi stoku. Seljacima je dozlogrdilo pa su se stali buniti. Pošto su baš u to doba Mlečani u pobiranju desetine bili sve nesmiljeniji, g. 1704. je planula opća seljačka pobuna, kojoj su na čelu bili pop Petar Jagodić-Kuriđa, zatim glavar Žegara Ilija Nanić i biogradski glavar Mate Zabetić. Buntovnici su se oborili na sakupljače desetine i na one koji su i dalje priznavali mletačku vlast, paleći im kuće i odvodeći stoku, i pozvali narod neka ne odvozi u Zadar nikakve živežne namirnice.[421] Posvuda su održavali zborove bez dozvole vlasti, huškali i nagovarali seljake neka unaprijed ne uzdržavaju konjicu u svojim selima, nek se opiru ponašanju posade na granicama, nek ne doprinašaju tegleću marvu za javne potrebe, nek ne plaćaju desetinu itd. Osim toga pljačkali su kuće onih koji to nisu htjeli provoditi.[422]

Jednog dana je 7000 naoružanih buntovnika sa 70 seoskih glavara sa zadarskog kopna i primorja pošlo pred Zadar i pozvalo predstavnike mletačkih vlasti nek iziđu s njima na razgovor. Izašli su kotarski pukovnik knez Posedarski sa trojicom serdara i tajnikom zadarskog kapetana. Njima su u ime prisutnih pobunjenika i glavara točku po točku veoma odvažno iznosili biogradski glavar Mate Zabetić i žegarski glavar Nanić, koji su pri iznašanju pojedinih pritužaba pitali prisutne da li je istina ono što iznose, a oni su svojim bučnim klicanjem potvrđivali. Kad je konačno zaključeno neka kotarski serdari njihove pritužbe iznesu providuru, buntovnici su se razišli prijeteći se, ako se ne udovolji njihovim zahtjevima.

Da bi pokrili troškove svog razmahanog pokreta, bili su prisiljeni udariti namet na narod u koju svrhu su skupili 1500 reala.[423]

U to doba se generalni providur Zane iznimno nalazio u Splitu. U namjeri da poremeti slogu i skrši pobunu, stao je k sebi u Split pozivati kotarske poglavice, pa ih je tamo, daleko od ostalih pristaša, stao pojedinačno nagovarati da popuste i da spor rješavaju

[421] Desnica, Jedna nepoznata buna..., str. 11—17.
[422] Desnica, Istorija..., II, str. 388.
[423] Desnica, Jedna nep. buna..., str. 17.

ne silom nego mirnim putem. Najprije je za sebe pridobio 12 kotarskih seoskih glavara; za njima su pošli i toliki drugi, moleći guvernera za oprost, jer da su bili zavedeni, a iza toga pristajali na sve što je providur želio. Na taj način je pobuna najprije razjedinjena a zatim potpuno ugušena. Trojica spomenutih vođa Jagodić, Zabetić i Nanić su ostali potpuno osamljeni i na njih se sručio sav bijes uvriježenih Mlečana.[424]

Iza toga providur M. Zane javlja državnim inkvizitorima u Mletke da su vođe pobune pop Petar Jagodić-Kuriđa, Ilija Nanić i Mate Zabetić pobjegli u Liku, a 15. listopada je svu trojicu osudio da budu protjerani sa svih teritorija Mletačke Republike, na konfiskaciju imovine i da im se kuće poruše do temelja, a ukoliko bi ikad bili uhvaćeni, nek budu obješeni, njihove glave nabijene na kolac i izložene na vidnu mjestu izvan gradskih zidina. Njihove glave su ucijenjene svaka sa svotom od 1000 lira ako budu uhvaćeni u inozemstvu, a sa 500 lira u domovini. Ova Zanova presuda je na hrvatskom jeziku proglašena u Biogradu i Žegaru, gdje su Zabetić i Nanić vršili službu glavara.

Izvješćujući 22. prosinca 1704. god. o kolovođama pobune providur Zane dodaje da je brat biogradskog glavara Mate Zabetića pred nekoliko godina uhvaćen i rastrgan konjima zbog ubistva mletačkog predstavnika u Vrani, a za Matu Zabetića kaže da je prijatelj i rođak kapetana Tome Tubića iz Biograda, koji je također sudjelovao pri ubistvu Bortulačića, ali je kasnije pomilovan i sada je sa svojom galeotom u službi Republike.

Mletačke vlasti su popa Petra Jagodića-Kuriđu uhvatile, ali ga nisu vješale, kako je bio osuđen, nego je bio bačen u mletačku tamnicu, u kojoj je proboravio 40 godina, i u osamdesetoj godini života (1746) pušten na slobodu i došao u Zadar, gdje je nakon 6 godina umro. Biogradski glavar Mate Zabetić skupa s ostalom dvojicom kolovođa najprije je pobjegao u Liku pod vlast cesaraca, koji su bar moralno podupirali njihovu pobunu. Iza toga je o. Pavao Vušković u Zadru izjavio da je u Veneciji vidio Matu Zabetića i da namjerava poći pred dužda. Providur Zane o tome odmah obavještava mletačke inkvizitore i moli neka ga uhvate. Dokumenti ga dalje ne spominju, ali možemo biti uvjereni da je bio uhvaćen i možda zbog svoje upornosti i dosljednosti pogubljen.

Buntovni biogradski glavar Mate Zabetić je odigrao jednu od najglavnijih uloga u tzv. Kuriđinoj buni, a možemo biti sigurni da su ga podržavali i lično sudjelovali ne samo njegovi Biograđani nego i stanovnici ostalih naselja ovog primorja.[425]

[424] Ibidem, str. 18—23.
[425] Desnica, Istorija..., II, str. 387—389.

PRILOG

Ugovor o naseljenju i fortificiranju napuštenog sela Pakoštane

1597. 10 Settembre.

Nel nome di Christo Amen. Gl'anno di sua santissima natività 1597. 10 settembre. Nelli tempi del Serenissimo Prencipe, et signor nostro Eccelentissimo il signor Marin Grimani per l'Iddio gratia Dose di Venezia ecc. Nel regimento dell'illustrissimo signor Gulio Contarini conte di Zara e distretto etc. Alla presenza del nobil homo Zaratino il signor Lodovico Nassi honorando consigliere del detto signor conte.

Personalmente constituita la signora Margherita relicta del quondam signor capitan Bernardo Carnaruti, facendo come procurator, come disse del signor Sforzo di lei figliolo, da una parte, et Marco Punossevich quondan Zorzi e Michiel Radosinovi quondam Simon habitanti, a Zara Vecchia, facendo a nome loro, eredi e successori, et a nome di Mattio Bellocvich quondam Stefano, Andrea Raicevich figlio di Zuanne, Marco Prite quondam Mattio e Zorzi Sainović da Sloselli, Luca Siduglievich, Marco Bosna da Morter, Martin Cusinović q(uondam) Stido, Vidon Vucone Agiazovich figlio di Simon, Zuanne Dicoevich quondam Luca, Zuanne Perinovich quondam Nicolò da Zara Vecchia, et per nome d'eredi e sucessori loro absenti, per li quali promettono nelli loro beni li detti Marco Punossevich e Marco Radassinova etc. et s'obligano che li sopradetti approbaranno et lauderanno la presente scrittura, con tutte le cose che in essa si contengono dall'altra parte, et con volontà dello Spirito Santo sono devenuti alli presenti patti et accordi.

Il detto Marco Punossevich e Mio Radavinovich per li sopradetti nomi promettono, et si sono obligati per se, eredi et successori col presente publico instrumento promettono, et obligano popollare villa Vecchia di Pacoschiane giurisdizione di Zara, e fare il Muro intorno tutta la villa sopradetta per sigurtà de villici, et a loro spese fare una buona calcara, et tutta la calcina, che farà in essa spendere nel Muro, col quale si circonderà detta villa, che si deve popolare.

E la detta signora Margherita procuratrice, come sopra per se, eredi e successori suoi etc. promette, et s'obliga dare ad ogni Contadino un orto di tanto terreno, come ad essa parerà proprio, per l'honoranza del qual horto li medesimi Marco e Milio col sopradetto nome, eredi et successori loro s'obligano dare alla detta signora Maddalena, eredi et successori loro una buona gallina di Natale ogni anno fino, che saranno loro e li loro successori in detta villa dovendo cominciar a dare dette galline cadaun di detti contadini, come s'obligano li detti Marco e Milio per nome di tutti eredi e successori loro dall'anno mille cinquecento et novanta otto.

Di più detta signora Margherita per nome come sopra si contenta che li medesimi contadini eredi e successori loro siano obligati, come

l: detti Marco e Milio, per nome come sopra s'obligano dare alla detta signora Margherita, eredi e succesori d'ogni vinti animali minuti un animale dell frutto del capitale degl'animali che detti contadini haveranno, e questo essendo, che li Turchi, come la meddema signora Margarita disse, hanno occupato buona parte de pascoli di detta villa con questo accordo, che sarà inviolabilmente essequito, se si recuperanno detti pascoli dalli Turchi che in tal tempo siano sottoposti li medesimi contadini, come li Punoscevich et Radoscevich a nome di tutti s'obligano dare ad essa signora Margarita, eredi e successori suoi ogni decimo animale minuto del frutto, come si è detto.

Del frutto della vigna che è al presente piantata sulle terre che appartengono a detta villa, detta signora Margharita si contenta che in prima se li dia il quarto, poi il decimo per dominicale d'olive e altri arbori, il solo quarto condure alla barca a spese di detti contadini come li sudetti Marco e Milio col sopradetto nome promettono.

Del frutto della vigna, olivari e altri arbori che li detti contadini, eredi e successori loro pianteranno in avvenire che siano sottoposti come li detti Punos, Radovinovich, a nome di tutti s'obligano dare il quinto solamente senza decima per esser condotto come sopra, e piantare ogni anno ogni contadino un gognial di vigna, fino che sarà della terra buona per piantare, fuori che degli anni che fosse Die quardi querra.

Del frutto della biada che sarà sulle terre ch'hora s'arano, che si semineranno e di quelle che si meteranno in coltura in avvenire il detto Marco e Milio col sopradetto nome s'obligano corispondere il quarto per il domenicale senza decima e condurlo come sopra a loro spese. Di più detto Punossevich e Radovinovich con li sopradetti nomi s'obligano che ogni uno di detti contadidi sgrezare e governare ogn'anno le terre che non sono lavorate, et il bosco poi arrare e seminare le terre però che saranno buone per il lavoro e del frutto che sarà sopra dette terre corispondere il quarto senza dezima per dominicale, condurre come sopra e che ogni'uno di detti contadini, eredi e successori metteranno sopra dette terre tutto il ledame, che haberanno dalli loro animali non potendolo vender ad altri, quali tutte cose sopradette, e nel presente istrumento contenute e descritte le sopradette parti una all'altra, e l'altra all'una con li sopradetti nomi, eredi e successori loro promettono d'aver per sempre rate e grate e ad esse, o niuna d'esse contravenire per se, ne per l'altri sotto veruna ragione o prettesto sotto la pena del quarto, come si contiene nelli statuti, e obligazione de tutti i beni, mobili e stabili, presenti e futturi.

Fu fatto il pre(se)nte scritto in Zara nella casa di detta signora Margherita apresso s. Croce alla presenza de testimonij mis. Bortolo qu(ondam) Mattio sartor, e mis. Bernardo Raduleu q(uondam) Gerolamo sartor testimonij/ chiamati e pregati.[426]

[426] Naučna biblioteka Zadar. Misc. B. br. 2220/25142 »Stampa. Per li fedeli germani Signanini contro il Comun di Pacoschiana«, str. 1—4.

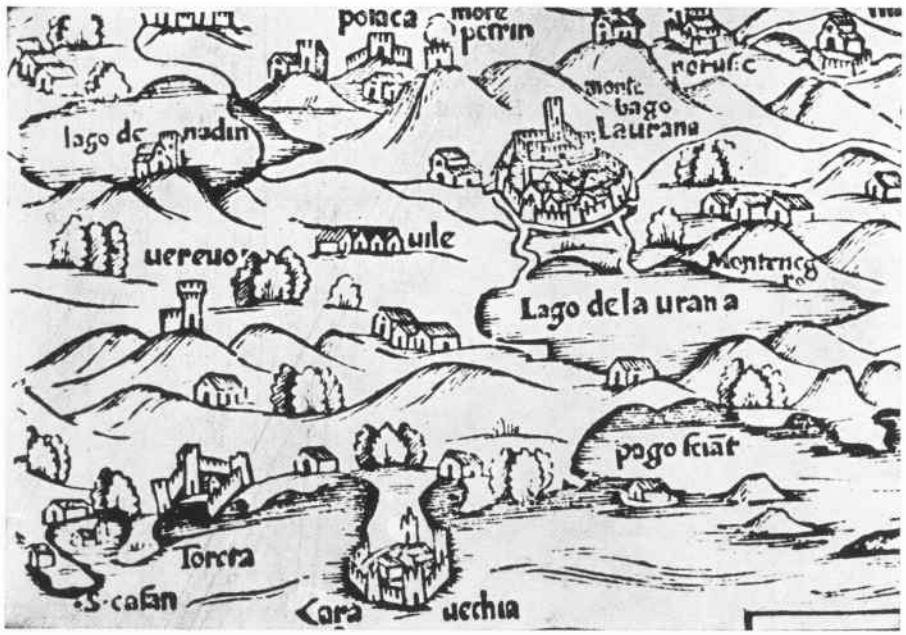

Biograd, Turanj i Vrana početkom XVI st.



Biograd n/m



Dvorište kuće s kulom u Pakoštanima



Filipjakov



Turanj, zidine s kulom



Sukošan. Ostaci nadbiskupskog dvora

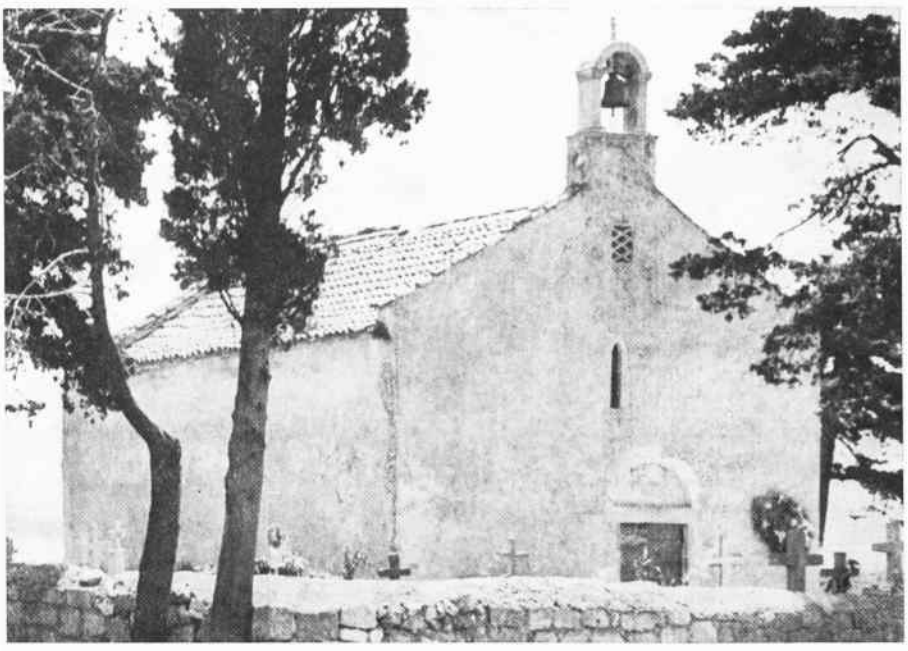

Povijesna crkvica u Tukljači

FROM THE PAST OF THE BIOGRAD—VRANA SEABOARD

Summary

While in this Collection Vrana and the Vrana region have been described from various aspects, it has also been necessary to describe their environs. But because these environs, while Vrana was in Turkish hands (1537—1646), and also later because of destructions of war, were devastated, the author deals with the nearest inhabited region, that is the Biograd-Vrana Seaboard, which at the same time was the Venetian belt before the Turkish border.

The author discusses first the extremely miserable conditions reigning on the Zadar mainland, most especially in the area of Vrana and the Biograd Seaboard. The whole of this region had been completely devastated by plunder, demolition, arson, deportation of humans and animals, so that life without the fortified settlements on both sides of the border was quite out of the question.

Further, the author describes 7 villages of this seaboard: Bibinje, Sukošan, Krmčine, Turanj, Filipjakov, Biograd and Pakoštane, with a brief reference to the isle of Babac, Tuklječane and Vrana Lake. These villages were lying before the Turkish border, which passed along the summits of the first mountain range and in front of Turkish Vrana distant about 9 km. from Biograd, and only 6 km. from Pakoštane.

Having presented the most ancient history of each of the settments under discussion, he deals extensively with the period of the Turkish-Venetian wars (1570—1699), from which material it is visible in what manner these settlements, although fortified, suffered during these wars, how many times they had been attacked, put in ruins and ashes, with the people fleeing to the islands, from where they would return in part, sometimes not at all, so that some villages became settled with quite new populations. After which the author discusses separately each of the aforementioned settlements, their glagolian manuscript books, which come in the main from the Turkish period. After that he deals with the trends of the number of population, when the extinct tribes are mentioned for the first time, which then is followed by a list of the present tribes with number of families and the years when they appeared in the register books. There can

be no doubt that these ancient surnames speak about many things. Thus, for example, for Sukošan, which had suffered the least during the Candian War, we see that the majority of present tribes existed also before that war, so that the continuity has not been discontinued, as is the case with Biograd and Pakoštane, which after the Cyprian war received 60 and 12 new families respectively.

Whereafter the author presents four new chapters. The first of them contains what the Apostolic visitators Valier (1579) and Priuli (1603) speak about the glagoljitsa and the glagolitic priests of these settlements.

The author also discusses the Pakoštane-Biograd uprising of 1692, on which occasion the rebels had repaired to Vrana and killed the higher Venetian representative, colonel Šime Bortulačić, after which they were hiding in the mountains. Then there is the peasant uprising of Kotari, 1704, in which one of the most significabt roles was played by the Biograd chief, Mate Zabetić. In this action there particopated also the inhabitants of this seaboard.

The author also presents a description of how the Senj Uskoci were crossing during their fight with the Turks over the areas of this seaboard into Turkish regions at Tinj, most especially near Vrana, attacking the enemy wherever possible.

In a Supplement there is a most valuable document about the fortifying and settling of the devastated village of Pakoštane with quite new populations.